

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΤΟΣ Ζ' • ΤΕΥΧΟΣ 63 • ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1983 • ΚΙΣΛΕΒ 5744

קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול בלה

«Φωνή χαρᾶς καί φωνή ἀγαλλιᾶσεως, φωνή γαμβροῦ καί φωνή νύφης»

(Ἀπόσπασμα ἀπό τή Γαμήλια Λειτουργία, Καθημερινό Προσευχολόγιο σελ. 672)

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

στόν Έλληνικό Έβραϊσμό

ΤΟ ΣΗΜΕΡΙΝΟ ΦΥΛΛΟ ΜΑΣ είναι αφιερωμένο στον Έλληνικό Έβραϊσμό. Τά στοιχεία αυτού του αφιερώματος είναι όλα παρμένα, όπως αναφέρεται από τό εξαίρετο τετράτομο έργο του κ. Κ. Σιμόπουλου «Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 333 μ.Χ. - 1821» (Βραβείο της Ακαδημίας Αθηνών).

ΤΟ ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΑΥΤΟ ΑΠΟΔΕΙΚΝΥΕΙ, μέ στοιχειά προερχόμενα από άτομα διαφόρων έθνικοτήτων και τά όποια μέ διάφορες ιδιότητες έπεσκέφθησαν τόν ευρύτερο έλλαδικό χώρο στην περίοδο μέχρι τό 1821, τή συνεχή έβραϊκή παρουσία στην Ελλάδα από τά πρό Χριστού χρόνια. Μιά παρουσία άλλωστε πού έχει έπισημανθεί από τίς περιοδεΐες και τίς έπιστολές του Αποστόλου Παύλου δεδομένου ότι ό Αποστολος των Έθνών, όπως τόν αποκαλούν, πρós τούς Έβραίους κατά κύριο λόγο απευθύνθηκε και στίς Συναγωγές πρωτίτως μίλησε.

Η ΑΝΑΦΟΡΑ Σ' ΑΥΤΗ ΤΗΝ ΑΔΙΑΜΦΙΣΒΗΤΗΤΗ παρουσία του Έβραϊσμού στην Ελλάδα δέν έχει κανένα άλλο σκοπό, από εκείνο της καθαρά ιστορικής αναδρομής. Όπως άλλωστε συμβαίνει πάντα, κάθε τέτοια αναδρομή έχει γιά στόχο νά καταγράψει γιά νά υπενθυμίσει και νά διδάξει.

ΑΠΟΔΕΙΚΝΥΕΙ ΟΜΩΣ ΚΑΙ ΚΑΤΙ ΑΛΛΟ αυτό τό αφιέρωμα: τήν ειρηνική ένσωμάτωση των Έβραίων στά ευρύτερα έθνικά πλαίσια του Έλληνισμού. Χωρίς διακρίσεις, χωρίς διαφωνίες και μέσα στά πλαίσια των ανθρωπίνων μέτρων (μέ τίς άδυναμίες βέβαια, τά έλαττώματα, τή δύναμη και τήν ανεκτικότητα πού περικλείουν αυτά τά μέτρα) οι Έλληνες, Έβραίοι τό θρήσκευμα, έχουν ζήσει στον ελληνικό χώρο περισσότερο από είκοσι αιώνες, χέρι μέ χέρι, καρδιά μέ καρδιά,

μέ τούς συμπολίτες τους των άλλων θρησκειών. Έχουν ζήσει όλα τά πάθη, τίς πίκρες, τίς άγωνίες, τή μεγαλωσύνη, τίς νίκες και τά θαύματα του Έλληνισμού, του όποιου αποτελούν όμοούσια τέκνα.

Η ΠΡΟΣΦΥΓΗ ΜΑΣ γιά τήν παρουσίαση αυτού του αφιερώματος στην πολύτιμη έργασία του κ. Σιμόπουλου γίνεται γιά δύο κυρίως λόγους: **Ο πρώτος** είναι ότι τό πολύτιμο έργο του κ. Σιμόπουλου αποτελείται από αντικειμενικά στοιχεία, συγγραφέντα σέ χρόνο άνύποπτο (πρίν από όλόκληρες έκατονταετίες) και φυσικά χωρίς καμιά σκοπιμότητα από τήν πλευρά των συγγραφέων. **Ο δεύτερος** λόγος είναι κάπως τραγικός γιά μās. Μέ τόν ολοκληρωτικό άφανισμό πού υπέστημεν σάν οργανωμένη Κοινότητα και σάν άτομα από τή Ναζιστική Θηριωδία κατεστράφησαν και όλα τά στοιχεία και αρχεία μας. Έτσι τώρα άναζητούμε στοιχεία γιά τόν Έβραϊσμό και τά συγκεντρώνουμε μέ κόπο και μέ πολύ δάκρυ. Μέ πάρα πολύ πόνο...

ΓΙ' ΑΥΤΟΝ ΑΛΛΩΣΤΕ τόν παραπάνω λόγο προκηρύξαμε μέσω του άνωτάτου πνευματικού Ιδρύματος της χώρας, της Ακαδημίας Αθηνών, διαγωνισμό γιά τή συγγραφή της «Ιστορίας των Ισραηλιτικών Κοινοτήτων στον έλλαδικό χώρο από της Απελευθερώσεως του 1821 μέχρι του 1940». (Η σχετική προθεσμία του λήγει στίς 30 Απριλίου 1985).

ΟΙ ΣΕΛΙΔΕΣ ΠΟΥ ΑΚΟΛΟΥΘΟΥΝ έχουν γιά σκοπό νά τιμήσουν τήν Ελλάδα και τή μνήμη των προγόνων μας. Έχουν σάν στόχο, όπως είπαμε παραπάνω, νά καταγράψουν, γιά νά υπενθυμίσουν και νά διδάξουν τούς νεότερους, όποιοι κι άν είναι, όπου κι άν βρίσκονται.

Η ΕΒΡΑΪΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

στήν διαδρομή τῶν αἰώνων*

2.000 χρόνια 'Εβραϊκής παρουσίας στην Εύρωπη Χάρτης από τό βιβλίο του Μ. GILBERT "Atlas of the Holocaust" (Λονδίνο 1982) όπου εμφανίζεται ότι ή πρώτη εγκατάσταση 'Εβραίων στην Εύρωπη έγινε στόν ελληνικό χώρο.

ΞΕΝΟΙ ΤΑΞΙΔΙΩΤΕΣ * ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ ΚΥΡ. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΥ

Από τό βιβλίο του κ. ΚΥΡΙΑΚΟΥ ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΥ «Ξένοι ταξιδιώτες στην 'Ελλάδα 333 μ.Χ. - 1821» (τόμοι 4, 'Αθήνα 1975-1981), παραλαμβάνουμε διάφορα αποσπάσματα πού αναφέρονται στην 'Εβραϊκή παρουσία στην 'Ελλάδα και στόν ευρύτερο ελληνικό χώρο.

'Η αναφορά γίνεται κατά Τόμους, κατά συγγραφέα, κατά ήμερομηνίες πού πραγματοποιήθηκαν τά ταξίδια τῶν ξένων περιηγητῶν καί κατά γεωγραφική περιοχή. Οἱ ἐντός παρενθέσεως ἀριθμοί τῶν σελίδων ἀναφέρονται στό προαναφερθέν βιβλίο. Τό σημεῖο (*) σημαίνει ότι πρόκειται γιά τόν ἴδιο συγγραφέα πού ἀναφέρεται παραπάνω.

ΤΟΜΟΣ Α'

1 Ταξιδιωτικός 'Οδηγός του 'Ιταλοῦ ἱππότη G. Zuallardo (1586), Ζάκυνθος: 'Ο ταξιδιωτικός ὁδηγός του Zuallardo εἶναι ὁ πληρέστερος τοῦ Μεσαίωνα. Καλύπτει ἐξι σελίδες. Μερικές συμβουλές γιά τόν θαλασσινό ταξιδιώτη:

«Μή λησμονήσης νά πάρεις μαζί σου λίγο σαποῦνι γιά μπουγάδα κατά τή διάρκεια τοῦ ταξιδιοῦ. 'Αν μporῆς, ὁμως, νά κάνης ὑπομονή ὥσπου νά πιάσει τό καράβι στή Ζάκυνθο θά βρεῖς ἐκεῖ χριστιανούς ἢ ἑβραίους νά πλύνουν τά ρούχα σου. Θυμήσου μονάχα νά τοὺς πεις νά τά πλύνουν μέ ζεστό νερό καί νά τά μετράς προσεχτικά. (Σελ. 78).

2 Μετά τίς Σταυροφορίες (Σχόλια τοῦ βιβλίου), 'Ιερουσαλήμ: 'Η πρώτη σταυροφορία εἶχε τελειώσει πρίν ἀπό δεκατέσσερα χρόνια μέ τή φοβερή σφαγή τῶν Μουσουλμάνων καί 'Εβραίων τῆς 'Ιερουσαλήμ. Φαινόμε-

νικὴ ἡσυχία ἐπικρατοῦσε στὶς ἀνατολικές χώρες τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ ἡγέτες τῶν σταυροφορῶν ἀποκάλυψαν τοὺς βαθύτερους σκοποὺς τῆς ἐκστρατείας: ἦταν κατακτητικοὶ καὶ ληστροί. Ἀφοῦ καταπάτησαν τὴ συμφωνία μὲ τὸν Ἀλέξιο Κομνηνὸ καὶ τὸν ὄρκο τοὺς, ἱδρυσαν προσωπικὰ πριγκιπάτα στὴν Ἀνατολή. Σὲ λίγο τὸ Βυζάντιο θὰ συμμαχήσῃ μὲ τοὺς Τούρκους ἐναντίον τῶν σταυροφορῶν καὶ οἱ σταυροφόροι μὲ τοὺς Τούρκους κατὰ τῶν Βυζαντινῶν. (Σελ. 196).

- 3 **Ὁ Μαροκινὸς θεολόγος Ἰμπν Μπατούτα (1332), Ἀττάλεια:** Τοὺς Ἕλληνες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας πρόσεξε γιὰ πρώτη φορὰ ὁ Μαροκινὸς περιηγητὴς στὴν Ἀττάλεια. Ζοῦσαν σὲ ἰδιαίτερη, τειχογυρισμένη συνοικία. Μὲ τείχη ὅμως εἶχαν περικλεισθεῖ καὶ οἱ συνοικίες τῶν Φράγκων καὶ τῶν Ἑβραίων. (Σελ. 240).

- 4 **Ὁ Ἰταλὸς προσκυνητὴς κληρικὸς Pietro Casola (1494); Μεθώνη:** Ὑπάρχει (στὴ Μεθώνη) κι ἓνα προάστειο τειχισμένο κι αὐτό. Ἐξακριβῶσα ὅτι τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς μεταξοβιοτεχνίας βρίσκεται σ' αὐτό τὸ προάστειο. Πολλοὶ Ἑβραῖοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ζοῦν ἐκεῖ καὶ δουλεύουν στὸ μετάξι. Βρώμικος κόσμος, ζέχουν ὅλοι. Δέν μοῦ ἄρεσε διόλου ἡ κοινωνία τοὺς. Μιλᾶω βέβαια γι' αὐτοὺς πού βρίσκονται ἐξω ἀπὸ τὸ κάστρο. (Σελ. 340).

- 5 *** Ρόδος:** Τὸ 1483, ὕστερα ἀπὸ τὴ συνομολόγηση συνθήκης εἰρήνης μὲ τοὺς Τούρκους ἡ Ρόδος ἔγινε κοσμοπολιτικὸ κέντρο καὶ πολυσύχναστο ἐμπορικὸ σταυροδρόμι τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου, μὲ ἀποτέλεσμα οἰκονομικὴ ἀκμὴ ἀλλὰ καὶ κῦμα διαφθορᾶς. Τὸ Συμβούλιο τῶν Ἱπποτῶν ψήφισε δρακόντειο νόμο πού ἐπέβαλε φυλάκιση στὴ χριστιανὴ πού θὰ ἀποτολμοῦσε νὰ συνδεθεῖ μὲ Τούρκο ἢ Ἑβραῖο. Τὸ πρόβλημα ὅμως τῆς διαφθορᾶς ὑπῆρχε καὶ πρὶν ἀπὸ τὴ συνθήκη. (Σελ. 343).

- 6 **Ὁ Γερμανὸς μοναχὸς Felix Faber κι ἓνας ἀνώνυμος Παρισινὸς παππᾶς (1480); Μεθώνη:** «Ὅλοι οἱ κάτοικοι πού ζοῦν στὴν πόλη (στὴ Μεθώνη) εἶναι Ἕλληνες. Ἐκκλησίες καὶ σχολεῖα ὅλα ἑλληνικά. Ἐξω ἀπὸ τὴν πόλη ὑπάρχει μεγάλος ἀριθμὸς ἀπὸ ἄθλια φτωχόσπιτα ὅπου ζοῦν σάν ἀγριοὶ πάμπτωχοι ἄνθρωποι μαῦροι σάν ἀράπηδες, ἔλεεινοί, σχεδὸν ὀλόγυμνοι, μὲ μεγάλες γενειάδες καὶ μακριὰ μαλλιά. Εἶναι Χριστιανοί, Ἑβραῖοι καὶ Σαρακηνοὶ ἀνακατεμένοι». (Σελ. 350).

- 7 **Ὁ Γερμανὸς Hans Schürf (1498), Ἡράκλειο Κρήτης:** Ὁ Γερμανὸς Hans Schürf διαπίστωσε ὅτι τὸ ἓνα τρίτο τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Χάνδακος ἦταν τὸ 1498 Ἑβραῖοι. «Ὅπως καὶ στὴν Κέρκυρα καὶ στὴ Μεθώνη». (Σελ. 351).

- 8 **Ὁ Γάλλος προσκυνητὴς Jacques le Saige (1518); Ἡράκλειο:** Οἱ Ἑβραῖοι τοῦ Χάνδακος εἶναι τοκογλύφοι ἢ ἔμποροι τουρκικῶν χαλιῶν. Ντύνονται ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι Κρητικοί. Φοροῦν, ὅμως, ὑποχρεωτικὰ γιὰ διακριτικὸ ἓνα κίτρινο σκούφο. (Σελ. 364).

- 9 **Ὁ Γάλλος εὐγενὴς Philippe de Fresue Canaye (1573); Πόλη:** Οἱ Ἑβραῖοι κάνουν χρυσές δουλειές στὸ σκαλοπαζάρο (τῆς Κωνσταντινουπόλεως). Ἀγοράζουν τὰ φορτία τῶν σκλάβων μόλις φθάνουν στὸ λιμάνι πολὺ

Χαλκίδα: Ἔργο τοῦ GIACOMO ZINI, 17ος αἰ.

(Συλλογὴ Γεννάδειος Βιβλιοθήκης)

φτηνὰ κι ἀφοῦ τοὺς κρατήσουν δυὸ ἢ τρία χρόνια καὶ τοὺς ἐκπαιδεύσουν, τοὺς πουλᾶνε μὲ μεγάλο κέρδος». (Σελ. 374).

- 10 **Ὁ Γάλλος γιατρός Pierre Belon (1546); Σιδεροκαύσια:** «Τὰ Σιδερόκαρφα (πρόκειται γιὰ τὰ βυζαντινὰ Σιδηροκαύσια ἢ Σιδηρόκαυσα ἢ Σιδηρόκαψα) βρίσκονται στὴν τοποθεσία τῆς ἀρχαίας Χρυσίτιδος. Εἶναι πραγματικὴ πολιτεία, μὲ κήπους, περιβόλια καὶ ἀμπέλια. Οἱ ἐργάτες πού δουλεύουν στὰ μεταλλεῖα εἶναι κυρίως βουλγαρικῆς καταγωγῆς. Οἱ χωρικοὶ τῆς περιοχῆς πού ἔρχονται στὸ παζάρι εἶναι χριστιανοὶ καὶ μιλᾶνε ἑλληνικά καὶ σέρβικα. Ἐδῶ ζοῦν τόσο πολλοὶ Ἑβραῖοι πού τὰ ἰσπανικά εἶναι πολὺ συνηθισμένη γλῶσσα.

»Τὸ μεταλλεῖο ἀποδίδει στὸ σουλτάνο κάπου 18.000 δουκάτα τὸ μῆνα. Οἱ ἐργάτες πού κατεργάζονται τὸ μετάλλευμα εἶναι Ἀλβανοί, Ἕλληνες, Ἑβραῖοι, Σέρβοι καὶ Τούρκοι. Ὑπάρχουν 500 - 600 καμίνια.

»Οἱ ὀνομασίες πού χρησιμοποιοῦν γιὰ τὰ μέταλλα δέν εἶναι οὔτε ἑλληνικές, οὔτε τούρκικες. Εἶναι γερμανικές. Κι αὐτὸ ἐπειδὴ οἱ Γερμανοὶ πού ἀρχισαν τελευταῖα ν' ἀσχολοῦνται μ' αὐτὰ τὰ μεταλλεῖα δίδαξαν στοὺς κατοίκους τὰ γερμανικά ὀνόματα τῶν ὀρυκτῶν, τῶν ἐργαλείων κλπ. Καὶ οἱ ἐργάτες τὰ ἔμαθαν. Τὰ μαγαζιά δέν δουλεύουν ὅπως στὴ Γερμανία. Ἀνοίγουν τὴ Δευτέρα καὶ κλείνουν τὴν Παρασκευὴ ἐξ αἰτίας τῆς ἑβραϊκῆς ἀργίας τοῦ Σαββάτου». (Σελ. 388).

- 11 *** Καβάλα:** «Ἡ Καβάλα εἶναι σήμερα καλοκατοικημένη. Ἀλλὰ πρὶν κάμποσο καιρὸ ἦταν ἐντελῶς ἐρημῇ. Ἐπιστρέφοντας οἱ Τούρκοι ἀπὸ τὴν Οὐγγαρία, μετέφεραν καὶ ἐγκατέστησαν ἐδῶ ὅλους τοὺς Ἑβραίους πού ζοῦσαν στὴν Πέστη καὶ στὴ Βούδα, ὅπως καὶ στὰ Τρίκαλα καὶ τὶς Σέρρες. Ἐχει μεγάλο λιμάνι ἀλλὰ πρὸς τὸ παρὸν δέν ἐξυπηρετεῖ. Τὶς γαλιότες καὶ τὶς φρεγάδες πού ἀράζουν τὶς τραβοῦν στὴ στεριά, ὅπως καὶ τὶς φούστες καὶ τ' ἄλλα πλεούμενα. Κι αὐτὸ ἐπειδὴ τὸ λιμάνι δέν προστατεύεται ἀπὸ ὅλους τοὺς ἀνέμους». (Σελ. 389)

12 * Μυτιλήνη: Οἱ κάτοικοι τῆς Μυτιλήνης εἶναι Τούρκοι, ἀλλὰ τῆς ὑπαίθρου σχεδόν ὅλοι «Ἕλληνες. Τό κρασί τῆς Λέσβου εἶναι φημισμένο στὴν Πόλη (πάντοτε κοκκινέλι). Γιὰ νὰ τοῦ δώσουν χρῶμα οἱ Μυτιληνιοὶ προσθέτουν ἓνα σπόρο ποῦ τοὺς δίδαξαν οἱ Ἑβραῖοι. Τὰ ἄλλα κρασιά ποῦ ἔρχονται ἀπὸ τὴ Χίο καὶ τὶς Κυκλάδες δὲν ἔχουν τόση ῥήτηση στὸ ἐμπόριο τῆς Πόλης ὅση τὰ κρασιά τῆς Λέσβου ποῦ ξεχωρίζουν ἀπὸ τὴ γεύση τους. (Σελ. 390)

13 Ὁ Γάλλος γεωγράφος André Thevet (1549); Λήμνος: Στὴ Λήμνο ὁ Thevet μελέτησε τὴ φλέβα τῆς «λημνίας γῆς», περίφημου θεραπευτικοῦ πηλοῦ ποῦ ἦταν περιζήτητος σ' ὅλο τὸν κόσμο κατὰ τὸν Μεσαίωνα:

«Σ' αὐτὸ τό βουνό βρῆκα ἓνα κοκκινωπὸ χῶμα ποῦ οἱ Ἕλληνες τὸ ὀνομάζουν «λημνία σφραγίδα» καὶ ἔχει μεγάλες θεραπευτικὲς ιδιότητες. Πρῶτα-πρῶτα εἶναι ἀποτελεσματικὴ γιὰ τὴ διάρροια, θεραπεύει τὰ κρυφὰ ἔλκη καὶ εἶναι μοναδικό φάρμακο γιὰ τὸ δάγκωμα τῶν φιδῶν καὶ γιὰ κάθε δηλητήριο. Οἱ Ἑβραῖοι τὴ νοθεύουν καὶ τὴν πούλανε σ' ὅσους δὲν τὴ γνωρίζουν.

»Βρῆκα καὶ ἄλλα δύο εἶδη θεραπευτικῆς γῆς κατὰ τὴν περιοδεία μου στὴν Ἀνατολή. Τό πρῶτο στὴ Χίο (ὀνομάζεται «χιακὴ γῆ») εἶναι ἀσπρὴ σάν κιμωλία καὶ ἐξ ἰσού ἱαματικὴ μὲ τὴ λημνιακὴ. Εἶδα νὰ τὴ χρησιμοποιεῖ ἓνας Ἑβραῖος γιατρός. Τό ἄλλο εἶδος βρίσκεται στὴ Βηθλεέμ σὲ μιά σπηλιά καὶ γιὰ νὰ τὴν ἀνακαλύψῃς χρειάζεται φῶς. Ἐχει χρῶμα σταχτί καὶ οἱ θεραπευτικὲς τῆς ιδιότητες δὲν ὑστεροῦν ἀπὸ τὴ χιακὴ καὶ τὴ λημνιακὴ γῆ. Ἐκεῖ εἶδα Ἕλληνες καὶ Μαῦρους νάρχωνται γιὰ θεραπεία. (Σελ. 395)

14 Ὁ Γερμανὸς Reinhold Lubenau (1589), Ἀθήνα: Στὴν Ἀθήνα γνώρισε ἓναν Ἕλληνα μὲ τὸ παράξενο ὄνομα Τιβούλιος Μάλλας. Ἐκεῖνος, μαθαίνοντας πῶς ὁ Lubenau εἶναι φαρμακοποιός, τὸν ἔφερε σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν Ἑβραῖο ἀνάδελφό του Ἀβραάμ Σφόρτσιους.

Τό ἐμπόριο βρισκόταν σὲ ἀκμὴ. Αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ τὴν πληροφορία τοῦ Lubenau ὅτι στὸ λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ ὑπῆρχαν πολλὰ γαλλικὰ καὶ ἰταλικὰ καράβια κι ὅτι στὴν Ἀθήνα ζοῦσαν πολλοὶ Ἑβραῖοι. (Σελ. 422)

* Ὁ Lubenau ἀποδίδει τὸ φαινόμενο τῆς μακροζωίας τῶν Ἀθηναίων σὲ τέσσερες παράγοντες: στὴ γεωγραφικὴ θέση τῆς πολιτείας, στοὺς ζωογόνους ἀνέμους ποῦ πνέουν ἀπὸ τὰ βουνά, στὸ καλὸ νερὸ καὶ στὸ μέλι τοῦ Ὑμηττοῦ².

Ἕλληνες, Ἑβραῖοι καὶ πολλοὶ Ἱταλοὶ ἀποτελοῦσαν τὸν πληθυσμό. Πολλοὶ Ἀθηναῖοι μιλοῦσαν ἰταλικά. (Σελ. 423)

15 Ὁ Ἀγγλος περιηγητὴς William Lithgow (1609), Λευκάδα: Στὴν Ἀγία Μαῦρα (Λευκάδα) ὁ Ἀγγλος περιηγητὴς διαπιστώνει ὅτι τὸ νησί κατοικεῖται μονάχα ἀπὸ Ἑβραῖους. «Ἡ Λευκάδα παραχωρήθηκε στοὺς Ἑβραίους γιὰ τὴν ἐγκατάστασή τους ἀπὸ τὸν σουλτάνο Βαγιαζήτ Β', μετὰ τὴν ἐκδίωξή τους ἀπὸ τὴν Ἰσπανία». (Σελ. 481)

Τελευταῖος σταθμὸς τοῦ Ἀγγλοῦ περιηγητῆ Lithgow στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, ἡ Θεσσαλονίκη: πραγματικὴ ἑβραϊκὴ ἐπικράτεια:

«Αὐτὴ ἡ πολιτεία ἔχει τώρα μεταβληθεῖ σὲ πανεπιστήμιο γιὰ τοὺς Ἑβραίους. Εἶναι ἀπόλυτοι κυρίαρχοι τοῦ τόπου ὑπὸ τὸν σουλτάνο κι ἔχουν στὴ διάθεσή τους μεγάλες ἐκτάσεις γῆς. Ἡ Θεσσαλονίκη εἶναι ἑβραϊοκρατούμενη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποῦ ὁ Σουλεϊμάν κατέλαβε τὴν Βούδα τῆς Οὐγγαρίας (20 Αὐγούστου

1516). Οἱ Ἑβραῖοι δάνεισαν τότε στὸν σουλτάνο δύο ἐκατομμύρια καὶ γιὰ ἐγγύηση ἔλαβαν τὴν πόλη καὶ τὴν ἐπαρχία Θεσσαλονίκης. Ἡ μητρικὴ καὶ ἡ καθομιλουμένη γλῶσσα εἶναι ἡ ἑβραϊκὴ, πράγμα ποῦ δὲν συμβαίνει πούθενά ἄλλου στὸν κόσμο. Ὁ ἑβραϊκὸς κληρὸς ἐκπαιδεύεται ἐδῶ κι ὑστερα ἀποστέλλεται στὶς διάφορες πολιτείες». (Σελ. 487).

16 Ὁ Ἀγγλος περιηγητὴς Sandys (1610), Ζάκυνθος: Φαίνεται ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἑβραίων τῆς Ζακύνθου ἦταν μεγάλος γιὰ τὸ Ἀγγλὸ περιηγητὴ διαπίστωσε ὅτι ὑπῆρχε συναγωγὴ στὸ νησί. Οἱ Ἑβραῖοι, γράφει ὁ Sandys, ἔχουν στὰ καπέλλα τους μιά γαλάζια ταινία γιὰ νὰ ξεχωρίζουν ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο πληθυσμό. (Σελ. 500).

17 Ἀγγλος περιηγητὴς Henry Blount (1639) Θράκη: Στὴ Θράκη πρόσεξε τὴν ἰδιόρρυθμη ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐλληνικῶν σπιτιῶν. «Στὰ σπῖτια τῶν Χριστιανῶν καὶ τῶν Ἑβραίων οἱ πόρτες βρίσκονται τρία πόδια πῶς ψηλά, γιὰ νὰ μὴ μποροῦν, ὅπως μοῦ εἶπαν, νὰ μπαίνουν οἱ Τούρκοι μέσα μὲ τ' ἀλογά τους καὶ νὰ τὰ μεταβάλλουν σὲ σταύλους. Δείγμα τῆς φοβερῶτερης δουλείας». (Σελ. 511).

18 Ὁ Γάλλος περιηγητὴς Sient du Loir (1639), Θήβα: «Οἱ ζωντανὲς ὁμορφίες ἀξίζουν κατὰ τὴ γνώμη μου περισσότερο ἀπὸ τὰ μάρμαρα καὶ τοὺς τάφους. Καὶ πρέπει νὰ σὰς ἐξομολογηθῶ ὅτι μ' ἀναστάτωσαν τὰ θηλυκὰ τῆς Θήβας καὶ κυρίως οἱ Ἑβραῖες ποῦ σίγουρα εἶναι οἱ πῶς ὁμορφες γυναῖκες τοῦ κόσμου.

»Παρ' ὅλη τὴν περιέργειά μας νὰ ἐπισκεφθοῦμε τὰ περίχωρα, ἡ ἐπιθυμία μας νὰ τίς δοῦμε πῶς κοντὰ κι ὀχι ἀπὸ τὰ παράθυρα, ὅπου ἔκαναν κάθε τόσο τὴν ἐμφάνισή τους, μᾶς κράτησε στὴν πόλη. Βρίσκαμε χίλιες δυὸ προφάσεις γιὰ νὰ μπαίνομε στὰ σπῖτια τους, τάχα πῶς θέλαμε ν' ἀγοράσουμε κάτι ἀπὸ τοὺς ἀντρες τους. Καὶ μ' ὅλο ποῦ μονάχα ἓνας Ἑβραῖος μᾶς ἐπέτρεψε τὴν εἴσοδο, τόσο συναρπαστικὴ ἦταν ἡ ὁμορφία τους ποῦ μοῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐκφράσω καὶ τώρα τὰ αἰσθηματά μου. Τὰ κορίτσια καὶ οἱ γυναῖκες ἔχουν τὴν ἴδια περιέργεια νὰ μᾶς δοῦν, ὅπως ἐμεῖς γι' αὐτές. Τόσο μᾶς θάμπωσαν μὲ τὴ γοητεία τοῦ προσώπου τους καὶ μὲ τὴν κορμοστασιά τους, ποῦ ξεχάσαμε πῶς βρισκόμαστε στὴ Θήβα καὶ πῶς ἔπρεπε νὰ δοῦμε τὰ ἀξιοθέατα. (Σελ. 520).

19 Ὁ Ἑβραῖος ραββῖνος Σαουήλ (1641) Ρόδος: Ἐκίνησε ἀπὸ τὴν Πολωνία καὶ διασχίζοντας τὴν ἀνατολικὴν Εὐρώπη ἔφθασε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στὴ Ρόδο.

Τὴ παρατηρεῖ ἓνας Ἑβραῖος; Τὴν εὐημερία καὶ τὴ δυστυχία, τὸν πλοῦτο καὶ τὴ φτώχεια, τὸ δοῦναι καὶ λαβεῖν. Θετικὰ μυαλά οἱ Ἑβραῖοι ἔχουν τὸ νοῦ τους στὴν οἰκονομία τοῦ τόπου, στὸ ἐμπόριο, στὴν παραγωγή, στὶς ἀγορές, στὰ κτήματα, στὶς οἰκοδομές, στὶς τιμές, στὰ κέρδη, στὸ χρῆμα.

Τό χρονικὸ τοῦ Σαμουήλ θυμίζει τὸ σημειωματάριο τοῦ πρακτικοῦ ταξιδιώτη. Εἶναι δύσκολο νὰ διερευνήσῃς τὴν ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων, τίς συνήθειες καὶ τοὺς καημούς τους. Βλέπεις ὅμως τί ἀγοράζουν καὶ τί πούλανε. Ὁδοιπορικὸ τοῦ ραββίνου Σαμουήλ τοῦ Ἀγίου υἱοῦ τοῦ Δαυὶδ Γεμσέλ. Itineraire de la Terre Sainte des XIII XIV XV XVI et XVII siecles traduits de l' hebreu et accompagnes de tables de cartes et d'claircissements par E. Carmoly (Bruxelles, 1847). Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Ρόδου ἦταν πάντοτε πολυάριθμοι, κυρίως μετὰ τὴν κατάληψη

του νησιού από τους Τούρκους. Κατά την πολιορκία της Ρόδου από τον Μωάμεθ Β' (1480) οι Έβραίοι κατοικούσαν στη συνοικία της παραλίας. Αυτή τη συνοικία κατέλαβαν κατά την πρώτη επίθεση αλλά οι Ιππότες την ανακατέλαβαν ύστερα από πολύωρη μάχη (Carmoly ενθ' άν. σελ. 539). (Σελ. 522).

20 **Ο Γάλλος Thevenot (1655) Ρόδος:** Μέσα στην πόλη της Ρόδου κατοικούν μονάχα οι Τούρκοι και οι Έβραίοι (Σελ. 571).

21 **Ο επίσκοπος Ίεραπόλεως Sebastiani (1666), Ζάκυνθος:** Υπάρχουν στην πόλη της Ζακύνθου 800 Έβραίοι πολύ πλούσιοι. Ζούν ελεύθεροι, ασκούν το ιατρικό επάγγελμα, έχουν υπηρέτριες και υπηρέτες χριστιανούς, κι αν βρουν κανένα εκθετο παιδί το ανατρέφουν σύμφωνα με την αίρεσή τους. (Σελ. 578).

22 **Ο Γάλλος Andre Guillet (1668), Αθήνα:** Οι πληροφορίες του Guillet για τον πληθυσμό και τη σύνθεσή του, για την υγεία των κατοίκων, για την κοινωνικότητα και φιλοξενία των Αθηναίων είναι αξιόπιστες γιατί προέρχονται από τους Γάλλους Καπουκίνους που είχαν άμεση αντίληψη της αθηναϊκής ζωής:

«Όσο για τον αριθμό των κατοίκων με έκπληξη είχα διαβάσει και άκουσε χίλιες φορές ότι η Αθήνα είναι σωστή έρημος. Σίγουρα οι ταξιδιώτες που δημοσίευσαν αυτές τις πληροφορίες περιορίστηκαν να μπουν στην πολιτεία και να βγούν. Ίσως έφθασαν στην Αθήνα κάποια μέρα που έβρεχε και δεν βρισκόταν άνθρωπος στους δρόμους ή σε περίοδο επιδημίας που ανάγκασε τους κατοίκους να εγκαταλείψουν την πολιτεία και να βγούν. Πολλές φορές Οθωμανοί αξιωματούχοι προσπάθησαν να εγκαταστήσουν Έβραίους στην πολιτεία. Αλλά οι Χριστιανοί, για να ματαιώσουν την προσπάθειά τους κατόρθωσαν να προσεταιρισθούν μυστικά τους Τούρκους συγκοιτώντας τους λέγοντάς τους ότι αν εγκατασταθούν Έβραίοι στην Αθήνα, θα πάρουν στα χέρια τους όλο το εμπόριο και θα καταστρέψουν τους ντόπιους. Έπειτα, άρχισαν να απειλούν τους Έβραίους που ένδιαφέρονταν για μόνιμη εγκατάσταση. Και με την απειλή του ραβδιού τους ανάγκασαν να εγκαταλείψουν τα σχέδιά τους. Άκουν Αθήνα και τρέμουν (Σελ. 617).

23 **Ο Γάλλος Καπουκίνος Robert de Dreux (1665), Θεσσαλονίκη:** Στη Θεσσαλονίκη, «μιά από τις πιο όμορφες και πιο ένδοξες ελληνικές πολιτείες», είχε ξεναγό έναν πανέξυπνο Έβραίο έμπορο. «Βγαίνοντας από το μαγαζί του που βρισκόταν σ' ένα δρόμο με χαιρέτισε, πήρε την άκρη του ράσου μου και το ασπάσθηκε».

Από τον Έβραίο πληροφορήθηκε ότι στη Θεσσαλονίκη ο αριθμός των Ελλήνων, Τούρκων και Έβραίων είναι 6 ίδιος, σαράντα χιλιάδες περίπου από κάθε κατηγορία (Σελ. 628).

24 **Άγγλος περιηγητής Eduard Brown (1669), Λάρισα:** Η Λάρισα ήταν ο τελευταίος σταθμός των περιηγήσεων

του Brown στον ελληνικό χώρο. Μ' όλο που βρισκόταν τόσο κοντά στην Αθήνα δεν συνέχισε την οδοπορία του στις νότιες περιοχές. Είναι όλοφάνερο, ότι το ταξίδι του Brown όπως και τόσων άλλων περιηγητών εκείνη την εποχή ώφειλόταν στην προσωρινή εγκατάσταση του νεαρού σουλτάνου Μωάμεθ Δ' στη Θεσσαλική πρωτεύουσα.

«Είναι η κυριώτερη πόλη της Θεσσαλίας και κατοικείται από Χριστιανούς, Τούρκους και Έβραίους. Έχει ωραιότερες πλατείες, πολλά τζαμιά και αρκετές εκκλησίες. Το ανάκτορο του σουλτάνου, ή τουλάχιστον η κατοικία του κατά την παραμονή του στη Λάρισα βρίσκεται στην επάνω πόλη. (Σελ. 635).

25 **Μακεδονία:** «Μερικοί Έλληνες εύποροι μαθαίνουν ιταλικά για να διευκολύνονται στις συναλλαγές τους. Αυτή η γλώσσα εξυπηρετεί τους ξένους περισσότερο από τα γαλλικά. Οι Έβραίοι μιλάνε συνήθως ισπανικά κυρίως στη Μακεδονία, Σερβία και Βουλγαρία» στην Ούγγαρια όμως μιλάνε φλαμανδικά (Σελ. 634).

26 **Ο Ιταλός Cornelio Magni (1674), Αθήνα:** Ο Magni υπολογίζει τους Τούρκους της Αθήνας του 1674 σε τρεις χιλιάδες. Το μεγαλύτερο μέρος κατοικείται στην Ακρόπολη. Δεν υπάρχουν Έβραίοι στην Αθήνα.

Ο Ιταλός περιηγητής κατέγραψε και μια λαϊκή παροιμία για Έβραίους, Ρωμιούς και μουσουλμάνους: «Νά φυλάγεσαι από Οβρικό Σαλονικιό, από Ρωμιό Αθηναίο κι από Τούρκο Χαλκιδάιο». (Σελ. 664).

27 **Ο Άγγλος περιηγητής Bernard Randolph (1675), Μωριά:** Υπάρχουν (στό Μωριά) και πολλοί Έβραίοι έμποροι και μαγαζάτορες αλλά ζούν φτωχά. (Σελ. 684).

27α **Ο Γάλλος γιατρός Spon (1674), Ναυπάκτος:** Τα κρασιά της Ναυπάκτου, γράφει ο Spon, θεωρούνται τα καλύτερα σε όλη την Ελλάδα. «Αλλά όπως και στο Μωριά και στην Αθήνα ρίχνουν ρετσίνα στα βαρέλια (στη Γερμανία συνηθίζουν το θεϊάφι) για να διατηρηθεί το κρασί. Μυρίζει λοιπόν δυσάρεστα το ρετσίνα αλλά σιγά - σιγά το συνηθίζεις. Οι Έλληνες έχουν δυό εκκλησίες και οι Έβραίοι τρεις συναγωγές. Τα προϊόντα που εξάγονται από το λιμάνι είναι δέρματα, λάδι, καπνός, στάρια, ρύζι, κριθάρι. Στα Σάλανα ο πληθυσμός είναι μισός ελληνικός μισός τουρκικός. Υπάρχουν έξι τζαμιά κι έξι εκκλησίες. Στην Αράχωβα (κάπου 3.000 σπίτια) κατοικούν Έλληνες και Αρβανίτες μ' ένα Τούρκο σούμπαση (Σελ. 692). Ο περιηγητής θα δώσει μια ζοφερή εικόνα των τουρκοκρατούμενων ελληνικών χωρών.

28 **Ο Γάλλος Pitton de Tournefort (1699), ελληνικός χώρος:** Οι Τούρκοι περνούν όλη τη ζωή τους στο τέλμα της όκνηρίας. Τρώνε πιλάφι, πίνουν καφέ, καπνίζουν. Οι πιο έξυπνοι διαβάζουν το Κοράνι και ξεφυλλίζουν τα χρονικά της αυτοκρατορίας. Πλάι τους ζούν Έλληνες, Έβραίοι, Φράγκοι, όλοι με τις εκκλησίες, τους μαχαλάδες και τους προξένους τους. (Σελ. 712).

29 **Ηράκλειο Κρήτης:** Υπολογίζει σε 800 τους Έλληνες του Χάνδακος που πληρώνουν χαράτι. Υπάρχουν ακόμα 1000 Έβραίοι, τρεις οικογένειες Γάλλων και δύο Καπουκίνοι (Σελ. 713).

30 **Αίγαιο:** Οι γυναίκες του Αιγαίου φορούν βράκες. Οι

Κρητικές συνηθίζουν μονάχα ἓνα πουκάμισο κάτω ἀπὸ τὸ φουστάνι τους. Σκεπάζουν τὸ κεφάλι τους μ' ἓνα ἄσπρο μαντήλι πού πέφτει μὲ χάρη πάνω στοὺς ὤμους. Οἱ Τουρκάλες σπανιώτατα παρουσιάζονται στὸ δρόμο. Κι εἶναι τυλιγμένες ὁλόκληρες σ' ἓνα καφτάνι. Οἱ Ἑβραῖες εἶναι πολὺ ἐλκυστικές. Εἶδε καὶ νέγρες ἀλλὰ «εἶναι τὰ ἀσχημότερα θηλυκὰ τοῦ νησιοῦ». (Σελ. 714).

- 31 **Ἑλληνικός χώρος:** Ὁ Tournefort διαπίστωσε ὅτι οἱ γιατροὶ σ' ὁλόκληρο τὸν ἑλληνικὸν ὅμιον ἦταν συνήθως Κρητικοὶ καὶ Ἑβραῖοι, ὅλοι ἀπόφοιτοί τῆς Πάδουας. Ἡ ἱατρικὴ τους περιοριζόταν στὴν ἀποφυγὴ λιπαρῶν ζωμῶν σὲ περίπτωσι πυρετοῦ καὶ στὴν ἐπιβολὴ αὐστηρῆς διαίτης. Στὶς δεκαπέντε μέρες ἐνός ἐξακολουθητικοῦ πυρετοῦ προσφέρουν στὸν ἄρρωστο δύο ἐλαφροὺς «πανάδες» τὴν ἡμέρα, ἡ δὺο ρυθίζονται. Οἱ πανάδες εἶναι ψίχα ψωμιοῦ λυωμένη ἐντελῶς σὲ ζεστό

νερό. μερικοὶ προσθέτουν καὶ λίγη ζάχαρη. Ἔτσι, οἱ ταλαιπώροι Ἑλληνες ἄρρωστοι ἀπομένουν πετσοὶ καὶ κόκκαλο καὶ χρειάζονται χρόνια ὁλόκληρα νὰ συνέλθουν (Σελ. 720).

- 32 **Σίφνος:** Πρὶν ἀπὸ 50 χρόνια ἦρθαν στὴ Σίφνον Ἑβραῖοι γιὰ νὰ ἐξετάσουν τὰ μεταλλεῖα μολύβδου. Ἀλλὰ οἱ προεστοὶ τῆς Σίφνου, ἐπειδὴ φοβήθηκαν τὴν καταναγκαστικὴ ἐργασία, ἐξαγόρασαν τὸν καπετάνιο τῆς γαλιότας πού ἔφερε τοὺς Ἑβραίους καὶ φόρτωσε μεταλλεῖα γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη. Αὐτὸς ὁ καπετάνιος ἀνοίξε μιά τρύπα στὸ καράβι, βγῆκε τὸ πλήρωμα μὲ μιά φελούκα καὶ τὸ πλοῖο βούλιαξε. Ξανάρθαν ἄλλοι. Μὰ οἱ Σιφνιοὶ πλήρωσαν ἓνα Φράγκο πειρατὴ τὴν ἐκείνους βούλιαξε μὲ τὰ κανόνια τοῦ κουρσάρικοῦ τῆς φορτωμένη μὲ μεταλλεῖα γαλιότα τῶν Ἑβραίων τῆς Θεσσαλονίκης. Ἔτσι δὲν τόλμησε πιά κανεὶς νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὰ μεταλλεῖα τῆς Σίφνου. (Σελ. 721).

ΤΟΜΟΣ Β'

- 33 **Ὁ Γάλλος Paul Lucas (1705), Λάρισα:** Στὴ Λάρισα ζοῦν καὶ 250 οἰκογένειες Ἑβραίων. Οἱ περισσότεροι εἶναι πλούσιοι ἔμποροι καὶ τραπεζίτες (Σελ. 34).

- 34 **Ἀθήνα:** Στὴν Ἀθήνα οἱ κάτοικοι εἶναι Ἑλληνες ἑκτός ἀπὸ 15 - 20 οἰκογένειες Ἑβραίων καὶ κάπου 300 Μωαμεθανοὺς (Σελ. 35).

- 35 **Θεσσαλονίκη:** Στὴ Θεσσαλονίκη (τὸ 1714) ζοῦσαν 10.000 Ἑλληνες καὶ 30.000 Ἑβραῖοι. Τὸ ἐμπόριο βρισκόταν σὲ ἑβραϊκὰ χέρια (Σελ. 39).

- 36 **Ὁ Γάλλος μισιονάριος Pere Bracconier (1706), Θεσσαλονίκη:** «Ὁ σουλτάνος Μουράτ ζήτησε ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους τῆς Θεσσαλονίκης νὰ συγκροτήσουν ἓνα σῶμα πολεμιστῶν καὶ νὰ σπεύσουν γιὰ ἐνίσχυση τῆς πολιορκίας τῆς Βαγδάτης. Κίνησαν λοιπὸν ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη κάπου ὀχτὼ χιλιάδες Ἑβραῖοι στρατιῶτες πάνοπλοι. Θὰ πήγαιναν στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ διαπεραιωθοῦν στὴν Ἀσία. Ἀλλὰ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πορείας ἀκούστηκε μιά διάδοσις πὺς στὴ Ρεντίνα παραμονεύουν κλέφτες. Ἀμέσως συγκαλεῖται ἑβραϊκὸ πολεμικὸ συμβούλιο καὶ ἀποφασίζεται νὰ στείλουν ἀγγελιαφόρο στὴ Θεσσαλονίκη καὶ νὰ ζητήσουν μιά ὁμάδα γενιτσάρων γιὰ νὰ προστατέψουν ἀπὸ τοὺς κλέφτες τὸ στρατιωτικὸ σῶμα, πού πήγαινε νὰ πολεμήσει στὴ Βαγδάτη, κατὰ τὸ πέρασμά του ἀπὸ τὰ ἐπικίνδυνα στενὰ. Ὁ πασάς, διαβάζοντας τὸ μήνυμα, πρόσταξε νὰ γυρίσουν ὅλοι στὴ Θεσσαλονίκη. Ἔτσι καὶ ἔγινε. Κατενθουσιασμένοι οἱ Ἑβραῖοι παράτησαν τὴν ἐκστρατεία καὶ πῆραν τὸ δρόμο τῆς ἐπιστροφῆς. Τὸ ἔμαθε κι ὁ σουλτάνος καὶ γέλασε μὲ τὴν καρδιά του». (Σελ. 51).

- 37 **Ὁ Σουηδὸς ἀνατολιστὴς Michael Olofson Eneman (1711), Χίος:** Στὸ λιμάνι τῆς Χίου προσωρμίζονταν μικρὰ σκάφη καὶ φορτηγίδες. Τὰ μεγάλα καράβια ἀγκυροβολοῦσαν ἔξω ἀπὸ τὸ λιμάνι. Στὸ κάστρο πού ἀποτελοῦσε μιά σύνθεσις τειχῶν καὶ τῶν κατεικοῦσαν μόνο Τούρκοι καὶ 50 - 60 ἑβραϊκὲς οἰκογένειες. Συνολικὰ πέντε ὡς ἑξὶ χιλιάδες ψυχές ζοῦσαν μέσα στὸ

φρούριο (Σελ. 64).

- 38 **Ὁ Γάλλος μισιονάριος Tarillon (1712), Θεσσαλονίκη:** Στὴν ἐκθεσὴ τοῦ Tarillon γιὰ τὴν ἱεραποστολὴ τῆς Θεσσαλονίκης ἀναφέρεται ὅτι ζοῦσαν στὴν πολιτεία 10.000 χριστιανοὶ καὶ 10 - 12.000 Ἑβραῖοι. Οἱ τελευταῖοι προσπαθοῦσαν, μὲ τὴν προτροπὴ «δύο βεζυράδων», νὰ δημιουργήσουν μιά βιομηχανία ἱκανὴ γιὰ ἀπομίμησι τῶν γαλλικῶν ὑφασμάτων, ὥστε νὰ ἀποχτήσῃ ἡ Τουρκία αὐτάρκεια καὶ νὰ περιορίσῃ τὶς εἰσαγωγές. Τὸ σχέδιο, ὅμως, «παρὰ τὶς δαπάνες τῶν Ἑβραίων» καὶ τὰ προστατευτικὰ μέτρα δὲν πραγματοποιήθηκε (Σελ. 81).

- 39 **Ὁ Βέλγος de Mirone (1719), Πόλη:** Καὶ ἐνῶ οἱ Βενετοὶ βρῆκαν τὴ μέθοδο νὰ πλουτίζουν εἰς βάρος τῶν Τούρκων, οἱ Ἑβραῖοι στὴν Κωνσταντινούπολη πετυχαίνουν τὸ ἴδιο εἰς βάρος τῶν ἄλλων ἐθνῶν. «Ἐχουν ἀνακαλύψει τὸ γόρδιο δεσμὸ, δηλαδὴ τὰ θαυματουργὰ πεσκέσια. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο κρατοῦν αἰχμαλώτους τοὺς Τούρκους καὶ ἐλέγχουν ὅλο τὸ ἐμπόριο. Τίποτα δὲν γίνεται χωρὶς τὴ μεσιτεία αὐτῶν τῶν κατεργαρέων. Οὐτε ἓνας γάτος δὲν μπορεῖ νὰ πουληθεῖ ἂν δὲν περάσῃ ἀπὸ τὰ χέρια τους. Εἶναι οἱ μεσάζοντες τοῦ ἐμπορίου. Ὁ χριστιανὸς ἔμπορος πρέπει γιὰ κάθε συναλλαγὴ του νὰ ἀπευθυνθεῖ στοὺς Ἑβραίους, πού δὲν περιορίζονται στὰ μεσιτικὰ ἀλλὰ καταφεύγουν καὶ σὲ κάθε λογῆς κερδοσκοπικὰ τεχνάσματα, γιατί κανεὶς δὲν ξέρεי πόσο ἀγοράζουν καὶ πόσο πουλᾶνε. Ἐνας ἔμπορος λ.χ. θέλει νὰ πουλήσῃ τὸ ἄλφα ἐμπόρευμα στὴ βῆτα τιμῇ. Ὁ Ἑβραῖος φροντίζει νὰ πουληθεῖ ἀκριβώτερα κατὰ ἓνα τρίτο γιὰ τὸ δικό του διάφορο. Τὸ ἴδιο καὶ στὶς ἀγορές. Ἔτσι ἐξηγεῖται γιατί εἶναι ἀμπλῆτοι οἱ Ἑβραῖοι τῆς Πόλης (Σελ. 101).

- 40 **Ὁ Γάλλος περιηγητὴς Charles de Saint Maure (1721), Σμύρνη:** Στὴ Σμύρνη ὁ πληθυσμὸς εἶναι 50.000 Τούρκοι, 7 - 8.000 Ἑλληνες καὶ 400 Ἑβραῖοι (Σελ. 104).

- 41 **Ὁ Ρώσος θεολόγος Βασίλης Γρηγόροβιτς Μπάρσκυ (1726), Χίος:** Ἡ περιγραφή τῆς Χίου εἶναι γενικὴ καὶ ἀπλοϊκὴ. «Πολὺ ὠραία πολιτεία. Ὁραῖοι δρόμοι καὶ γοητευτικὰ τὰ σπίτια. Ἀνάμεσα στὸν πληθυσμὸ τῆς

Χίου ὑπάρχουν πλουσιώτατοι καὶ ἐπιφανεῖς ἄνθρωποι. Τό νησί εἶναι πλούσιο σέ στάρι, κρασί, καρπούς καὶ κάθε λογῆς ἐμπορεύματα. Οἱ κάτοικοι ἀνέκουν σέ τέσσερις θρησκείες καὶ εἶναι Τούρκοι, Ἕλληνες, Λατίνοι καὶ Ἰουδαῖοι. Ὀνόμασα πρώτους τοὺς Τούρκους γιατί αὐτοὶ κατακρατοῦν τὴν ἐξουσία καὶ θεωροῦν τοὺς χριστιανούς μηδαμινούς ἀνθρώπους καὶ ἀνάξιους προσοχῆς». (Σελ. 108).

- 42 **Θεσσαλονίκη:** «Κάθε χρόνο ἔρχονται (στὴ Θεσσαλονίκη) καράβια ἀπὸ τὴ Γαλλία καὶ φορτῶνουν στάρια. Ὁ πληθυσμός εἶναι Ἕλληνες, Γάλλοι, Τούρκοι καὶ Ἑβραῖοι. Πυκνοκατοικημένη πολιτεία μὲ κυριαρχικὸ στοιχείο τὸ ἑβραϊκόν. Λειτουργοῦν, ὅπως μοῦ εἶπαν, ἐξήντα ἑβραϊκά σχολεῖα. Ἀνάμεσα στοὺς Ἑβραίους ἔχουν ἀναδειχθεῖ πολλοὶ σοφοί. Ἔχουν ἀκόμα καὶ ἀκαδημία ὅπου διδάσκονται οἱ διάφορες ἐπιστῆμες, ἀκόμα καὶ ἡ φιλοσοφία. Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης εἶναι πολὺ πλούσιοι καὶ ὅλες οἱ ἀγορές, οἱ ἀνταλλαγές καὶ τὸ χρῆμα περνοῦν ἀπὸ τὰ χέρια τους. Ὅλοι, ἐκτός ἀπὸ τοὺς φτωχοὺς, φοροῦν ἓνα μαῦρο μακρὺ ράσο καὶ στὸ κεφάλι, σύμφωνα μὲ τὸ νόμο, σκούφια κόκκινη. Μιλοῦν ἰσπανικά (Σελ. 109).

- 43 **Ὁ Ἀγγλος περιηγητὴς Charles Thomson (1730), Χανιά:** Ὁ πληθυσμός τῶν Χανίων εἶναι 4.000 ψυχές. Οἱ μισοὶ εἶναι Ἕλληνες καὶ οἱ ὑπόλοιποι Τούρκοι. Ζοῦν ἐπίσης στὴν πόλη μερικοὶ Ἑβραῖοι καὶ Γάλλοι ἔμποροι. Λειτουργεῖ καὶ γαλλικὸ προξενεῖο (Σελ. 163).

- 44 **Ἀθήνα:** Ἀπὸ τίς Κυκλάδες θὰ περάσει στὴν Ἀττικὴ καὶ θὰ ἐπισκεφθεῖ τὴν Ἀθήνα. Ὑπολογίζει τὸν πληθυσμὸ σέ 9 - 10.000 κατοίκους. Ἀπ' αὐτοὺς τὸ ἓνα τέταρτο εἶναι Ὀθωμανοί. «Ἑβραῖοι δὲν μποροῦν νὰ στερώσουν ἐδῶ» (Σελ. 166).

- 45 **Ὁ Ἰησουϊτὴς ἱεραπόστολος, Jean Baptiste Jouciet (1733), Ἀθήνα:** Οἱ Ἑβραῖοι, πού κατέχουν τὸ ἓνα τρίτο τῆς Θεσσαλονίκης, κατοικοῦν στίς χαμηλές συνοικίες, στὴν περιοχὴ τῶν παζαριῶν καὶ κατὰ μῆκος τῶν παραλιακῶν τειχῶν. Οἱ περισσότεροι εἶναι τόσο ἐξαθλιωμένοι, πού ζοῦν σέ σπῖτια ἀνοιχτά ἀπὸ ὅλες τίς μεριές καὶ χωρὶς τζάμια. Ἐξ αἰτίας τοῦ ὑποσιτισμοῦ καὶ τῶν ρυπαρῶν κατοικιῶν οἱ Ἑβραῖοι ἀποδεκατίζονται ἀπὸ τίς ἐπιδημίες, ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὴν πανοῦκλα πού μόνο τίς δικές τους συνοικίες θερίζει (Σελ. 175).

Τρία διαφορετικὰ ἔθνη ζοῦν στὴ Θεσσαλονίκη μὲ συνολικὸ πληθυσμὸ γύρω στίς 40.000 ψυχές. Τούρκοι 10.000, Ἕλληνες 8 - 9.000, Ἑβραῖοι 18.000. Ὑπάρχουν καὶ μερικοὶ Βούλγαροι. (Σελ. 177).

- 46 **Ἀθήνα:** Ὁ μισὸς πληθυσμός τῆς Θεσσαλονίκης, γράφει ὁ Γάλλος μισιονάριος, εἶναι Ἑβραῖοι, «κάτι πού δὲν συμβαίνει σέ καμιά ἄλλη πόλη τοῦ κόσμου. Γι' αὐτὸ ἔχουν περισσότερες ἐλευθερίες καὶ περισσότερα προνόμια. Ἐφθασαν ἐδῶ ὕστερα ἀπὸ τὴ ριζικὴ ἐκδίωξή τους ἀπὸ τὴν Ἰσπανία. Πρὶν ἐγκατασταθεῖν στὴ Θεσσαλονίκη ἔστειλαν ἀντιπροσώπους στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν εὐνοϊκοὺς ὁρους. Πληρώνουν τὸ γενικὸ φόρο, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἔχουν ἀναλάβει τὸν ἐφοδιασμὸ τῶν γενιτσάρων μὲ στολές, πέτυχαν τὸ προνόμιο νὰ ἀγοράζουν «κατ' ἀποκλειστικότητα» μιά ποσότητα μαλλιῦ πρὶν διατεθεῖ στὴν ἀγορά. Αὐτὸ τὸ προνόμιο ἀποφέρει σημαντικὰ κέρδη.

»Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης ἔχουν δημιουργήσει ἓνα εἶδος μικρῆς Δημοκρατίας. Συγκεντρώνουν οἱ ἑδιοὶ τὰ καθιερωμένα δοσίματα πρὸς τοὺς Τούρκους καὶ τὰ κατανέμουν στὸν καθένα ἀνάλογα μὲ τίς οικονομικές του δυνατότητες. Γιὰ νὰ διευκολύνουν τὴν ἐκπλήρωση ὅλων τῶν φορολογικῶν ὑποχρεώσεων ἐπιβάλλουν μὲ δική τους πρωτοβουλία εἰδικὰ τέλη πάνω στὸ κρέας καὶ τὸ κρασί πού ἀγοράζουν. Ἔτσι, αὐτὰ τὰ ἐμπορεύματα στοιχίζουν στοὺς Ἑβραίους περισσότερο ἀπὸ τοὺς χριστιανούς. Ἐπίσης, ἔχουν δημιουργήσει κοινὸ ταμεῖο γιὰ νὰ ἀντιμετωπίζουν τίς διαφορές «ἄβανιές» τῶν Τούρκων καὶ γιὰ νὰ καλύπτουν τίς ἄλλες δαπάνες τῆς φυλῆς τους. Μ' αὐτοὺς τοὺς πόρους ντύνουν τὰ πολυάριθμα φτωχὰ ὄρφανὰ καὶ πληρώνουν τὸ χαράτσι τῶν ὁμοφύλων τους πού βρίσκονται σέ οικονομικὴ δυσπραγία. Μὲ δύο λόγια αὐτοδιοικοῦνται καὶ δὲν ἔχουν πᾶρε δῶσε μὲ τοὺς Τούρκους.

»Ἡ γλῶσσα τους εἶναι μιά παραφθαρμένη ἰσπανική. Οἱ περισσότεροι Ἑβραῖοι μιλοῦν ἰταλικά καὶ μερικοὶ προβηγκιακά. Ὅλοι τρέφουν μακριὰ γενεάδα καὶ ἔχουν μιά ἢ δύο τοῦφες μαλλιών γύρω ἀπὸ τὰ ἄφτιά. Οἱ γυναῖκες περιορίζουν τὰ μαλλιά τους σέ ἓνα εἶδος πλατιάς οὐρᾶς πού κρέμεται πίσω ἀπὸ τὸ κεφάλι. Στὴν ἄκρη τῆς οὐρᾶς προσδένεται χάλκινο κουμπί. Εἶναι ἐργατικὸς λαὸς καὶ ἀσχολεῖται μὲ ὅλα τὰ ἐπαγγέλματα. Εἶναι ἔμποροι, τεχνίτες, μεσίτες, λιανοπωλητὰδες, ψαράδες, χτίστες, χαμάληδες. Αὐτοὶ οἱ τελευταῖοι εἶναι ἐξαθλιωμένοι. Τὸ χειμῶνα ζοῦν μὲ κάστανα καὶ τὸ καλοκαίρι μὲ λάχανα, ἀγγούρια καὶ καρπούζια. Γι' αὐτὸ θερίζονται ἀπὸ τίς ἐπιδημίες.

»Καθὼς ἔχουν κλίσση στὴν ἀπάτη περιφρονοῦνται καὶ ἀπὸ τοὺς χριστιανούς καὶ ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Εἶναι προσηλωμένοι μὲ φανατισμὸ στὴ θρησκεία τους καὶ σέ πολλές δεισιδαιμονίες. Προσέχουν μὲ σχολαστικότητα τὴν ἀργία τοῦ Σαββάτου. Κι ἂν αὐτὴ τὴ μέρα δὲν ἔχουν φωτιά παρακαλοῦν ἓνα χριστιανὸ νὰ τοὺς ἀνάψει τὴν ἐστία. Μερικοὶ ἐξισλαμίζονται γιὰ ν' ἀποφύγουν θανατικὴ καταδίκη ἢ βασανισμούς.

»Ἐκτός ἀπὸ τὰ μικρὰ ἑβραϊκά σχολεῖα λειτουργεῖ στὴ Θεσσαλονίκη καὶ μιά ἀνώτερη σχολὴ ὅπου διδάσκεται φιλοσοφία, δίκαιο, θεολογία. Μερικοὶ ταξιδιωτές ἔγραψαν ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν αὐτῆς τῆς σχολῆς ξεπερνᾷ τίς δέκα χιλιάδες. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι πρόκειται γιὰ μερικές ἑκατοντάδες. Οἱ ἑβραϊκές συναγωγές ἔχουν πρόσωση στὸ δρόμο, προνόμιο πού δὲν ἀπολαμβάνουν οἱ ἐκκλησίες τῶν Ἑλλήνων. Κατὰ τὴν κηδεῖα τῶν νεκρῶν τους ψέλνουν ὅλοι μεγαλόφωνα. Ἡ νεκρικὴ πομπὴ εἶναι πολυάνθρωπη, ἀλλὰ οἱ γυναῖκες δὲν παίρνουν μέρος. Ὦρηνουν στὸ σπῖτι.

»Ἐκτός ἀπὸ τοὺς παλαιούς Ἑβραίους ἦρθαν στὴ Θεσσαλονίκη κατὰ τὰ τελευταῖα τριάντα χρόνια καὶ ἄλλοι ἀπὸ τὴν Ἰταλία, Ἰσπανία καὶ Πορτογαλία. Ὅλοι αὐτοὶ εἶναι ντυμένοι φράγκικα. Δὲν τρέφουν γενεάδα ἀλλὰ μόνο μουστάκι. Στὴ Θεσσαλονίκη ἀσκοῦν τὸ ἐπάγγελμα τους καὶ ἀρκετοὶ Ἑβραῖοι γιατροί, πολὺ καταρτισμένοι. Οἱ περισσότεροι εἶναι προστατευόμενοι τῆς Γαλλίας (Σελ. 179 - 181).

- 47 **Ὁ Ἀγγλος περιηγητὴς Richard Rococke (1793), Χανιά:** Τὰ Χανιά καθαρὴ πόλη μὲ βενετσιάνικα σπῖτια. Ὁ πληθυσμὸς 300 ἑλληνικές οἰκογένειες, 50 οἰκογένειες Ἑβραίων καὶ 4 - 5 Ἀρμενίων (Σελ. 189).

- 48 *** Χίος:** Οἱ Χιώτες, παρατηρεῖ ὁ Rococke, εἶναι ἐργατικοὶ καὶ πανέξπνοι στίς συναλλαγές τους ἀλλὰ ἐκδο-

Ἡ Ἑβραϊκή παρουσία στὴν Ἑλλάδα

στὴ διαδρομὴ τῶν αἰώνων

- τοὶ στίς ἀπολαύσεις κατὰ τίς ἀργίες. «Ὅταν ρώτησα γιατί βρίσκονται τόσο λίγοι Ἑβραῖοι στὸ νησί, ἕνας Χιώτης μοῦ ἀπάντησε ὅτι αὐτὸ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι οἱ ντόπιοι ἦταν τόσο ξευπνοὶ πού οἱ Ἑβραῖοι δὲν μποροῦν νὰ σταθοῦν πουθενά». (Σελ. 191)
- 49 * **Σμύρνη:** Ἡ πόλη (Σμύρνη) ἔχει πληθυσμὸ 100.000 κατοίκους. Σ' αὐτοὺς περιλαμβάνονται 6.000 Ἑβραῖοι καὶ 2.000 Ἀρμένιοι. (Σελ. 194)
- 50 * **Λάρισα:** Ὁ Ροσκοκὲ πληροφορήθηκε πῶς στὴ Λάρισα ὑπῆρχαν 5.000 τουρκικά σπίτια, 1.500 ἑλληνικά καὶ 3.000 ἑβραϊκά. (Σελ. 196)
- 51 * **Θεσσαλονίκη:** Στὴ Θεσσαλονίκη οἱ Ἕλληνες εἶναι ματαιόδοξοι ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα δὲν ὑπάρχουν ἀνάμεσά τους τόσο πλούσιοι ὥστε νὰ γίνεται κατανάλωση στὰ ὑφάσματα. Ὅσο γιὰ τοὺς Ἑβραίους ζοῦν ὅλοι τους στὴ μεγαλύτερη δυστυχία. Τὰ ὑφάσματα ξεοδεύονται δύσκολα σὲ περιόδους πού γίνονται πόλεμοι. Ἡ αἰτία εἶναι ὅτι οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ἑβραῖοι τῆς ὑπαίθρου κρύβουν τὸ χρῆμα τους, δὲν τολμοῦν νὰ ἀγοράσουν γιὰ νὰ ντυθοῦν ἀπὸ φόβο μήπως ὑποκινήσουν τὴ ληστρική ἀπληστία τῶν Τούρκων στρατιωτῶν πού περνοῦν ἀπὸ τὰ μέρη τους. Ἀλλὰ τώρα τελευταῖα οἱ κάτοικοι ἀναπνέουν μέσα στὴν εὐτυχία τῆς εἰρήνης, καλλιεργοῦν τὰ χωράφια τους, ἀπολαμβάνουν τὰ εἰσοδήματά τους καὶ ντύνονται, πρᾶγμα πού συντελεῖ στὴν ἀνετη κατανάλωση τῶν ὑφασμάτων. Τὸ ἐξαγωγικό ἐμπόριο περιλαμβάνει μαλλιά, καπνὰ, μπαμπάκι καὶ κερί. Τὰ καπνὰ ἐξάγονται στὸ Λιβόρνο, στὴ Βενετία καὶ στὴν Ἀγκώνα ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους ἐμπόρους. (Σελ. 196)
- 52 * **Πάτρα:** Στὴν Πάτρα ὁ πληθυσμὸς 1.000 περίπου ἑλληνικές οἰκογένειες, 2.500 τουρκικές καὶ 10 ἑβραϊκές. (Σελ. 197)
- 53 * **Ὁ Γάλλος ἀνατολιστὴς Jean Galland (1747); (Στὴ Χίο):** Στὸ κάστρο, μαζί μὲ τοὺς γενίτσαρους εἶναι ἐγκατεστημένοι καὶ 200 Ἑβραῖοι. Ἐχουν ἐξαθλωθεῖ γιατί οἱ Χιώτες εἶναι ξευπνότεροι καὶ δὲν τοὺς ἀφήνουν περιθώρια ἐργασίας στὸ νησί. Κανένας χριστιανὸς δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ παραμείνει τὴ νύχτα στὸ κάστρο. Μόλις βασιλεῦσι ὁ ἥλιος ἀνασηκώνονται οἱ γέφυρες καὶ διακόπτεται κάθε ἐπικοινωνία μὲ τὴν πόλη. (Σελ. 215)
- 54 * **Ὁ πρόξενος τῆς Ἀγγλίας στὸ Χαλέπι Alexander Drummond (1749), Ἡράκλειο Κρήτης:** Στὸ Ἡράκλειο τὰ σπίτια ἦταν γκρεμισμένα ἢ ἐτοιμόρροπα. Οἱ Τούρκοι δὲν ἐνδιαφέρθηκαν νὰ ἀνοικοδομήσουν τὴν πολιτεία ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐκδίωξη τῶν Βενετῶν. Ὑπολογίζει τὸν πληθυσμὸ σὲ 2.000 κατοίκους. «Πολλοὶ Ἕλληνες, ἀκόμα περισσότεροι Ἑβραῖοι». (Σελ. 263)
- 55 * **Ὁ περιηγητὴς Elias Habesci (1784), Ὁθωμανικὴ Αὐτοκρατορία:** Γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν οἱ Βενετοὶ τὴν οἰκονομικὴ κρίση καθιέρωσαν (στὸ χωρὶ τῆς Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας) τὸ ἐμπόριο μὲ ἀντιπροσώπους, Ἕλληνες ἢ Ἑβραίους. «Οἱ ἀντιπρόσωποι εἰσπράττουν 12% ἐπὶ τῶν πωλήσεων καὶ δὲν ἔχουν καμιά συμμετοχὴ στίς ζημιές τοῦ κεφαλαίου. Ἐπειτα μποροῦν νὰ διαθέτουν τὰ ἐμπορεύματα σὲ τιμὴ μεγαλύτερη καὶ νὰ καρπώνονται τὴ διαφορά. Αὕτῃ ἡ διαδικασία ἀφάνισε τελικὰ τὸ βενετικὸ ἐμπόριο». (Σελ. 354)
- 56 * **Ὁ Γάλλος διπλωμάτης κόμης M. Choiseul-Gouffier (1776), Σμύρνη:** Ὑπολογίζει τὸν πληθυσμὸ τῆς Σμύρνης σὲ 100.000 κατοίκους: 60 - 65.000 Τούρκοι, 21.000 Ἕλληνες, 10.000 Ἑβραῖοι, 5 - 6.000 Ἀρμένιοι καὶ 200 Εὐρωπαῖοι. Ἡ Πύλη διορίζει κάθε χρόνο ἕνα καδὴ πού κρίνει ὅλες τίς ἀστικές καὶ ποινικές ὑποθέσεις. (Σελ. 384)
- 57 * **Ὁ Σουηδὸς ἀνατολιστὴς Jacob Jonas Björnsthall (1779), Λάρισα:** Τὴ δεύτερη μέρα ἐφθασε στὴ Λάρισα (ἡ τουρκικὴ ὀνομασία τῆς Σεχέρ ἢ Γενὴ Σεχέρ). Ἀλλὰ δὲν ἔμεινε στὴν πόλη παρά ἕνα 24ωρο γιατί εἶχαν ξεσάσει ταραχές. Πληροφορήθηκε ὅτι δὲν ὑπῆρχε στὴ Λάρισα καμιά ἑλληνικὴ ἐκκλησία. Ἡ τελευταία πού ἔχει ἀπομείνει καταστράφηκε πρὶν ἀπὸ ὀχτὼ χρόνια. Ὑπῆρχαν ὅμως 24 τζαμιά καὶ ἑβραϊκὴ συναγωγὴ. (Σελ. 429)
- 58 * **Βόλος:** (Μεγάλῃ ἀνάπτυξη εἶχε τὸ ἐμπόριο Κουκουλιῶν). Οἱ τελωνειακοὶ δασμοὶ καταβάλλονται ἀπὸ τὸν ἀγοραστή. Οἱ Φράγκοι πληρώνουν 3%, οἱ Τούρκοι 4%, οἱ Ἕλληνες καὶ Ἑβραῖοι 5%. Ἀπὸ τὸ Βόλο γίνονται καὶ ἐξαγωγές μπαμπακερῶν γιὰ τὴ Ρωσία, τὴ Βενετία κ.ά. (Σελ. 430)
- 59 * **Ὁ Γάλλος μηχανικὸς - ἀρχιτέκτονας Foucherot (1780), Ἄρτα:** Σημειώνει ὅτι ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἄρτας ἀνέρχεται σὲ 8 - 10.000 Ἕλληνες, 200 Τούρκους καὶ ἄλλους τόσοις Ἑβραίους. Τὰ προϊόντα τῆς περιοχῆς: σάβρια, κρασιά, ἐκλεκτὰ καπνὰ καὶ ξυλεῖα ναυπηγικῆ. (Σελ. 443)
- 60 * **Ὁ Γάλλος περιηγητὴς Frieseman (1787), Τένεδος:** (Ἡ Τένεδος) ἔχει πληθυσμὸ: 800 Τούρκοι καὶ 400 Ἕλληνες καὶ Ἑβραῖοι καθὼς καὶ 1.000 γενίτσαροι τῆς φρουρᾶς. Μοναδικὴ παραγωγὴ τοῦ νησιοῦ τὰ κρασιά πού ἀνταλλάσσονται μὲ δημητριακὰ καὶ καυσόξυλα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Τρωάδας.
- 61 * **Ὁ Ἀγγλὸς περιηγητὴς Thomas Watkins (1788), Κέρκυρα:** «Στὴν ἀρχὴ νόμισα πῶς (οἱ κάτοικοι τῆς Κέρκυρας) εἶναι εὐγενικοὶ καὶ καλὸκαρδοὶ ἄνθρωποι. Ἀλλὰ γρήγορα ἀλλάξα γνώμη. Μία Παρασκευὴ κάποιος Ἑβραῖος χτύπησε ἕνα παπὰ. Μαζεύτηκαν ἀμέσως ὅλοι οἱ Ἕλληνες, κι ὅχι μονάχα γκρέμισαν τὸ σπῆτι τοῦ Ἑβραίου, ἀλλὰ ἐσφαξαν τὸν ἴδιο, τὴ φαμελιά του κι ὅλους τοὺς Ἑβραίους πού βρῆκαν μπροστὰ τους». (Σελ. 490)
- 62 * **Ὁ Ἀγγλὸς ζωγράφος James Stuart (ἰσῶς ὅμως πραγματικὰ ὁ Ἰταλὸς Alessandro Bisanì), (1788), Θεσσαλονίκη:** Ὑπολογίζει τοὺς κατοίκους τῆς Θεσσαλονίκης σὲ 80 χιλιάδες: Ἑβραῖοι 23.000, Ἕλληνες καὶ Φράγκοι 20.000, οἱ ὑπόλοιποι Τούρκοι.
«Ἀπὸ τὴ μπόχα καταλαβαίνει πότε βρίσκεσαι σὲ ἑβραϊκὴ συνοικία. Γενικά οἱ Ἑβραῖοι δὲν προσέχουν τὴν καθαριότητα. Τὰ ἑβραϊόπουλα μᾶς κύκλωσαν, τσοῦρμο ὁλόκληρο, καὶ μᾶς ζητοῦσαν παράδες. Σ' αὐτὴ τὴν ἐπιχείρηση ἐνθαρρύνονταν καὶ ἀπὸ τίς μανάδες τους, πού κατὰ τὰ φαινόμενα, ἤθελαν νὰ τοὺς ἐμπνέουν ἀπὸ τὴ μικρὴ ἡλικία τὴ γεύση τῆς ιδιοκτησίας. Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης δὲν ἀντιμετωπίζουν κακομεταχείριση ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Δὲν τοὺς ἀποκαλοῦν ρουφιάνους. Εἶναι οἱ κυριότεροι ἐμποροτροφίμων. Ἐργάζονται ἐπίσης ὡς μεσίτες, ναυτικοί,

χαμάλιδες». (Σελ. 496)

- 63 * **Σμύρνη:** Ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὴ Σμύρνη. Ὑπολογίζει τὸν πληθυσμὸ τῆς μικρασιατικῆς πολιτείας σὲ 130.000 ψυχές (26.000 Ἕλληνες, 7 - 8.000 Ἀρμένιοι, 10.000 Ἑβραῖοι, 4 - 5.000 Φράγκοι καὶ οἱ ὑπόλοιποι μουσουλμάνοι). (Σελ. 498)

- 64 **Οἱ Γάλλοι «πολίτης Bruguière» καὶ Guillaume Antoine Olivier (1792), Πόλη:** Ἡ πρώτη ἐντύπωση ἀπὸ τὴν Πόλη: οἱ κυρίαρχοι καὶ οἱ δοῦλοι. «Σιγὴ βασιλεύει παντοῦ. Οἱ Ὀθωμανοὶ βάδιζαν σοβαροὶ καὶ ἀλαζονικοί. Οἱ Ἑβραῖοι, οἱ Ἀρμένιοι, ἀκόμα καὶ οἱ Ἕλληνες, φοβισμένοι καὶ ταπεινοί. Ἡ ἀντίθεση αὐτὴ εἶναι τόσο κραυγαλέα, πού εὐκολα μαντεύει κανεῖς, κι ὅταν ἀκόμα δὲν γνωρίζει τίς διαφορὲς ἀπὸ τὸ κεφαλοδέσι καὶ τὰ παπούτσια, ποῖός εἶναι Τούρκος καὶ ποῖός ὁ ραγιάς». (Σελ. 568)

- 65 * **Πόλη:** Οἱ πλούσιοι Τούρκοι φοροῦσαν κίτρινα παπούτσια, οἱ Ἕλληνες κόκκινα, οἱ Ἑβραῖοι καὶ οἱ Ἀρμένιοι μαύρα. (Σελ. 571)

- 66 * **Χίος:** Ὁ πληθυσμὸς (τῆς Χίου) σύμφωνα μὲ τοὺς διοικητικούς καταλόγους, ἔφθανε τοὺς 110.000 κατοίκους. Ἀπὸ αὐτοὺς 30.000 ζοῦν στὴν πρωτεύουσα: 3.500 Τούρκοι, 1.500 Ἕλληνες καθολικοί, 25.000 Ἕλληνες ὀρθόδοξοι καὶ 100 περίπου Ἑβραῖοι. Τὰ χωριά ἀνέρχονται σὲ 68, ὅλα μὲ ἑλληνικὸ πληθυσμὸ. Πολυαριθμότερα καὶ πλουσιότερα ἦταν τὰ 24 μαστιχοχώρια. (Σελ. 574)

- 67 * **Ἡράκλειο Κρήτης:** Ἡ περιήγηση τῶν δύο ἐμπορικῶν ἀπεσταλμένων θὰ τελειώσει μὲ τὸ ταξίδι στὴν Κρήτη. Μόλις βγῆκαν στὸ Ἡράκλειο ἕνας Ἑβραῖος δραγουμάνος τοὺς ὡδήγησε πειστικά στὸ γέρο πασά. Ὁ Τούρκος ἀπλῶσε τὸ χέρι του νὰ ἐξετάσουν οἱ ξένοι τὸ σφυγμὸ του καὶ νὰ τοῦ πουν γιὰ τὴν ὑγεία του. «Θαυμάσια, τοῦ ἀποκρίθηκαν, θὰ ζήσεις ἄλλα 20 χρόνια». Ἰκανοποιημένος ὁ γέροντας ρώτησε γιὰ τὸ σκοπὸ τοῦ ταξιδιοῦ τους. «Νὰ ρίξουμε μιὰ ματιὰ στὸν τόπο», ἀπάντησαν. (Σελ. 589)

- 68 * **Ὁ Ἀγγλος James Dallaway, ἑφημέριος καὶ γιατρός τῆς ἀγγλικῆς πρεσβείας στὴν Κωνσταντινούπολη, (1794):** Ὁ Ἀγγλος περιηγητὴς ἐπιχειρεῖ νὰ ἀπεικονίσει τὸ χαρακτήρα τοῦ Τούρκου ἐμπόρου, τοῦ Ἕλληνα, τοῦ Ἀρμένιου καὶ τοῦ Ἑβραίου, πού ἀποτελοῦσαν τὸ μωσαϊκὸ τῶν ἐθνότητων τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας.

«Ὁ Τούρκος κάθεται στὸ μαγαζί του σταυροπόδι. Στόν ξένο δείχνει εὐγένεια μονάχα ὅταν ἐλπίζει πὼς θὰ ἀποκομίσει κάποιο κέρδος. Συνήθως τοῦ προσφέρει παζαρεύοντας τὰ δύο τρίτα τῆς τιμῆς πού ἀξιώνει. Στούς ἄλλους ἐμπόρους, Ἕλληνες κλπ. μόνο τὸ μισό. Ὁ Ἕλληνας ἐμπόρος εἶναι πιὸ εὐλύγιστος, ἐγκωμιάζει μὲ μεγαλοστομίες τὴν πραγματεία του καὶ βάζει τὰ δυνατά του νὰ ξεγελάσει καὶ τὸν πιὸ δύσπιστο μουστέρη. Ὁ Ἀρμένιος, βαρὺς καὶ ἥρεμος, ζωντανεύει μονάχα σὰν ἀντικρὺζει παρὰ. Κι εἶναι ἀδύνατο νὰ τοῦ ἀντισταθεῖ. Οἱ Ἑβραῖοι ἀπασχολοῦνται συνήθως μὲ τὸ ἐπικερδέστερο ἐπάγγελμα τοῦ μεσίτη. Τῶν κατωτέρων τάξεων εἶναι ντελάλιδες τῶν παζαριῶν. Περιφέρουν τίςπραμάτειες διαλαλώντας τὴν τελευταία τιμή. Ὅλα αὐτὰ τὰ ἔθνη πού συνθέτουν τὸν πληθυσμὸ τῆς Πόλης

φοροῦν διαφορετικὸ κάλυμμα κεφαλῆς. Οἱ Ἀρμένιοι, οἱ Ἑβραῖοι καὶ οἱ χειρώνακτες Ἕλληνες συνηθίζουν τὸ γαλάζιο χρῶμα, πού θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς Τούρκους ταπεινωτικὸ, καὶ παπούτσια ἀπὸ ἄθλιο κόκκινο δέρμα». (Σελ. 625)

- 69 * **Ὁ Σικελὸς περιηγητὴς Scrofani (1795), Μωριάς:** Ὑπολογίζει τὸν πληθυσμὸ τοῦ Μωριά σὲ 250.000 ψυχές. Ἀπὸ αὐτὸ τὸν ἀριθμὸ 180.000 εἶναι Ἕλληνες, 50.000 Τούρκοι καὶ 20.000 Ἑβραῖοι, Βενετοὶ καὶ Φράγκοι. Οἱ Ἑβραῖοι καὶ οἱ Φράγκοι εἶναι ἐμποροὶ πού παραμένουν λίγα χρόνια στὸ Μωριά, ὥσπου νὰ πλουτίσουν. (Σελ. 647)

- 70 * **Μὲ τὸν ἀριθμὸ τοῦ Scrofani γιὰ τὸν πληθυσμὸ τοῦ Μωριά συμφωνεῖ κι ἓνα γράμμα ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο τοῦ 1798 (Copie d'une lettre de Roussel au général Gentilly, Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Βλ. Βασ. Κρεμμυδά, «Τὸ ἐμπόριο τῆς Πελοποννήσου στὸ 18ο αἰῶνα (1715 - 1729)», σ. 16 σημ. 8).** Ὅσο γιὰ τὴν ἐθνικὴ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ ὅλες σχεδὸν οἱ πηγές συμφωνοῦν ὅτι οἱ Τούρκοι τοῦ Μωριά δὲν ξεπερνοῦσαν τίς 50.000. Ὁ τουρκικὸς πληθυσμὸς κλειοψηφοῦσε στίς πόλεις ὅπου ὑπῆρχαν ἰσχυρές φρουρές, δηλαδὴ στὸ Ναύπλιο (στρατιωτικὴ ἔδρα τοῦ Μωριά), στὴν Κορώνη, Μεθώνη, στὸ Ναυαρίνο). Στὴν Τριπολιτσά, μ' ὅλο πού ἦταν ἔδρα πασᾶ, οἱ Τούρκοι δὲν ξεπερνοῦσαν τὸ 25-30% τοῦ πληθυσμοῦ. Μικρότερο ποσοστὸ Τούρκων ἦταν ἐγκατεστημένο στὴν Πάτρα, Βόνιτσα, Καλαμάτα. Οἱ Ἑβραῖοι κατοικοῦσαν στὴν Πάτρα, Τριπολιτσά καὶ Ναύπλιο, στὰ μεγαλύτερα δηλαδὴ ἐμπορικὰ κέντρα τοῦ Μωριά. Στὸ Μυστρά οἱ Ἑβραῖοι ἐκάλυπταν τὸ 12% τοῦ πληθυσμοῦ (Βασ. Κρεμμυδά, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 19 - 20). Οἱ Φράγκοι καὶ οἱ Ἑβραῖοι πλοῦτιζαν σύντομα γιὰτὶ ἐκμεταλλεύονταν σχεδὸν ἀποκλειστικά τὰ κερδοφόρα προϊόντα τοῦ Μωριά, μετάξι, τσόχινα ὑφάσματα, πρινοκόκκι, λάδι, στάρη κλπ. (Ὑποσημείωση σελ. 647)

- 71 * **Ὁ πρόξενος τῆς Γαλλίας στὴ Θεσσαλονίκη Félix Beaujour (1797):** Σὲ δ,τι ἀφορὰ τὴ δικαιοσύνη Ἕλληνες καὶ Ἑβραῖοι ὑπάγονταν, ὅπως καὶ οἱ Τούρκοι, στὴ δικαιοδοσία τοῦ μουλᾶ. Συνήθως ὅμως οἱ διαφορὲς κανονίζονταν πρὶν φθάσουν μπροστὰ στὸν Τούρκο δικαστὴ, μὲ τὴ διαιτητικὴ παρέμβαση τοῦ μητροπολίτη καὶ τοῦ ραββίνου. Οἱ ἀφορισμοὶ ἀποτελοῦσαν τὸ ἰσχυρότερο μέσο ἀπονομῆς δικαιοσύνης καὶ γιὰ τοὺς Ἕλληνες καὶ γιὰ τοὺς Ἑβραίους. «Τὰ ἀναθέματα πού ἐκτοξεύονταν ἀπὸ τὸν τελευταῖο ραββίνου τῆς Θεσσαλονίκης, προστατευόμενο τῆς Γαλλίας», γράφει ὁ Beaujour, «προκαλοῦσαν τρόμο. Εἶδα πατεράδες νὰ ἐγκαταλείπονται ἀπὸ τὰ παιδιά τους, γυναῖκες νὰ χωρίζουν τοὺς ἄντρες τους». (Σελ. 693)

- 72 * : Ὁ πληθυσμὸς τῆς Θεσσαλονίκης ἦταν τὸ 1797 60.000 ψυχές (30.000 Τούρκοι, 16.000 Ἕλληνες, 12.000 Ἑβραῖοι, 2.000 Ἀθίγγανοι, Ἀραβες σκλάβοι, Τουρκαλβανοὶ καὶ Φράγκοι). (Σελ. 693)

- 73 * : Ὁ Γάλλος πρόξενος d' Evant (1768) ὑπολόγιζε τὸν πληθυσμὸ τῆς Θεσσαλονίκης σὲ 65 - 70.000 ψυχές (Belley, Observations, σ. 142), ὁ πρόξενος Arasy (1777) σὲ 70.000 περίπου (Μ. Λάσκαρη, Ἡ Θεσσαλονίκη στὰ τέλη τοῦ 19 αἰῶνα, Ἀθήναι 1939, σ. 17), ὁ περιηγητὴς Alex. Bisani (1780) σὲ 80.000 (Κ. Μέρτζιου, Μνημεῖα

μακεδονικῆς ἱστορίας, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 192). Τό βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς τῆς πόλεως — Βαβέλ δπου ζοῦσαν Τούρκοι, Ἕλληνες, Ἑβραῖοι καὶ Ἀρβανίτες — εἶχε φθάσει κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνα τις 80.000 ψυχές. Ἦταν μεγαλύτερη ἀπὸ τὴ Βουδαπέστη, τὴ Λειψία καὶ τὴ Δρέσδη ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Εἶχε τὸν ἴδιον πληθυσμὸ μὲ τὸ Λίβερπουλ καὶ τὸ Μάντσεστερ (N. G. Svoronos, *Le commerce de Salonique au XV-III siècle*, Paris 1956, πρόλογος Ernest Labrousse, σ. V-III). Οἱ Ἀλβανοὶ τῆς Θεσσαλονίκης ἦταν μισοφόροι τῶν πασάδων καὶ ἀγάδων καθὼς καὶ τεχνίτες. Ὁ Γάλλος πρόξενος Arasy (1777) τοὺς ὑπολογίζει σὲ 4.000. Ὁ ἑβραϊκὸς πληθυσμὸς ἀνερχόταν κατὰ τὸν D'Évant (1768) σὲ 26 - 27.000, μὲ 32 συναγωγές, κατὰ τὸν Arasy (1777) σὲ 25.000 καὶ κατὰ τὸν Bisani (1788) σὲ 23.000. Γιά τοὺς Ἕλληνες δὲν ὑπάρχουν ἐξακριβωμένα στοιχεῖα. Ὁ d'Évant τοὺς ὑπολογίζει σὲ 8.000, ὁ Arasy σὲ 15.000 καὶ ὁ Bisani σὲ 20.000 μαζί μὲ τοὺς Φράγκους (βλ. N. G. Svoronos, ἐνθ. ἀν., σ. 7 - 13, δπου καὶ ἀναλυτικὴ βιβλιογραφία). Ὁ Κων. Δ. Μέρτζιος, *Μνημεῖα μακεδονικῆς ἱστορίας, Θεσσαλονίκη 1947*, σ. 205 σημ. 1, 2, 3) παρατηρεῖ ὅτι οἱ ἀριθμοὶ αὐτοὶ δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀκριβεῖς. Ἐπίσημη στατιστικὴ δὲν ὑπῆρχε καὶ οἱ πρόξενοι ὑπολόγιζαν τὸν πληθυσμὸ καθεὺς κατὰ τὴν προσωπικὴ του ἀντίληψη. Ἐπειτα στὴ δημογραφικὴ κατάσταση ἐπιδροῦσαν οἱ διαφορὲς ἐπι-

δημίες πού θέριζαν τοὺς κατοίκους. Ἀρκεῖ νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ 1781 πέθαναν ἀπὸ πανοῦκλα 20.000 Τούρκοι καὶ πολλοὶ Ἑβραῖοι (βλ. τὸ ὑπόμνημα τοῦ ἀββᾶ Belley στὴν Ἀκαδημία τῶν Ἐπιγραφῶν (30 Ἰουνίου 1772) γὰ τὴ μακεδονικὴ ἱστορία καὶ τὴ Θεσσαλονίκη (*Histoire de l'Académie Royale des Inscriptions et Belles Lettres, Observations sur l'histoire et sur les monuments de la ville de Thessalonique*, Paris 1777, τ. 38, σ. 121 - 146). (Ὑποσημείωση σελ. 693)

74 Ὁ Γάλλος Claude Savary, (1797), Ρόδος: Ἡ Ρόδος ἔχει δύο πολιτείες. Τὴν πρωτεύουσα καὶ τὴν ἀρχαία Λίνδο. Ἡ πρώτη κατοικεῖται ἀπὸ Τούρκους καὶ μερικoὺς Ἑβραίους. Πέντε κωμοπόλεις καὶ 41 χωριά κατοικοῦνται ἀπὸ Ἕλληνες καὶ πέντε χωριά ἀπὸ μουσουλμάνους. Ὁ πληθυσμὸς τοῦ νησιοῦ εἶναι 4.700 τουρκικὲς οἰκογένειες, 2.700 ἑλληνικὲς καὶ 100 ἑβραϊκές. Δηλαδή σύνολο 37.500 περίπου ψυχές ἀν ὁ μέσος ὁρος τῶν μελῶν κάθε οἰκογένειας ὑπολογισθεῖ σὲ πέντε. (Σελ. 764)

75 Ὁ Ἀγγλος στρατιωτικὸς χειρουργὸς πυροβολικοῦ, μέλος τῆς Ἀγγλικῆς Στρατιωτικῆς Ἀποστολῆς στὴν Κωνσταντινούπολη, William Wittman, (1800), Χίος: Ἡ Χίος ἔχει πληθυσμὸ 25.000 ψυχές: 22.000 Ἕλληνες, 2.000 Τούρκοι, 1.000 καθολικοὶ καὶ ἑβραῖοι. (Σελ. 791)

ΤΟΜΟΣ Γ1

76 Ὁ Ἀγγλος περιηγητὴς Edward Daniel Clarke, δρ. τοῦ Καίμπριτζ (1801), Καβάλα: Ἡ Καβάλα εἶχε 500 σπιτία (τουρκικὰ καὶ ἑλληνικὰ) καὶ ἡ Γκιουμουλτζίνα 1.000 (400 ἑλληνικὰ, 60 ἑβραϊκά, 15 ἀρμένικα, τὰ ὑπόλοιπα τουρκικὰ). (Σελ. 91)

77 Ὁ Πρώσος Jacob Salomon Bartholdy (1801): Μόνο τὸ ἐμπόριο καὶ οἱ ἀπολαύσεις τῶν αἰσθήσεων ἀπασχολοῦν τοὺς σύγχρονους Ἕλληνες, γράφει ὁ Bartholdy. «Ἀλλὰ ὅταν τὰ άτομα ἐνὸς ἔθνους προσηλώνονται σὲ ἓνα ἀποκλειστικὰ ἐπάγγελμα ὁδηγοῦνται σὲ βέβαιο ἐκφυλισμὸ». Ἔτσι ἐξηγεῖ γιατί οἱ Ἑβραῖοι δὲν εἶχαν παρουσιάσει τίποτα στὸν τομέα τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν τεχνῶν μ' ὅλο πὺ ἡ εὐφυΐα τους εἶναι ἀδιαμφισβήτητη. (Σελ. 199)

78 * Λάρισα, Βόλος: Στὴ δογὰνα βρῆκαν τὸν Τούρκο τελὼν ἄρρωστο ἀπὸ θέρμες. Ἐκείνη τὴ στιγμὴ ἔμπαινε καὶ ὁ Ἑβραῖος γιατρός. Γιά ἀντιπυρετικὸ πρόσταξε τὸ κίτρινο τοῦ αὐγοῦ καὶ χυμὸ λεμονιοῦ καὶ φυσικὰ τὴν ἀπαραίτητη φλεβοτόμηση.

Στὸ κάστρο τοῦ Βόλου κατοικοῦσαν, ἐκτός ἀπὸ μιά ἀσημαντὴ τουρκικὴ φρουρά, οἱ Ἑβραῖοι, ὅπως ἄλλωστε σ' ὅλα τὰ μουσουλμανικὰ φρούρια στὴν Ἑλλάδα. Στους δρόμους τῆς πολιτείας εἶδαν πολλές Ἑβραῖες. «Ὅλες σχεδὸν κάπνιζαν ἢ τουλάχιστον εἶχαν στὴν τσέπη τὸ τσιμπούκι τους. Εἶναι μιά πολυτέλεια πού συνηθίζουν οἱ Ἀρμένισσες καὶ οἱ Ἑβραῖες, ὅπως καὶ οἱ Τουρκάλες, ἀλλὰ πολὺ σπάνια οἱ Ἕλληνίδες». (Σελ. 211)

79 * Λάρισα: Μιά ὁλόκληρη συνοικία τῆς Λάρισας ἦταν ἑβραϊκὴ. Πολλοὶ Ἑβραῖοι εἶχαν πλουτίσει ἀπὸ τὸ ἐμπόριο, ἀπὸ τίς ἐνοικιάσεις τῶν φώρων καὶ ἀπὸ τὰ σαράφικα. Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς, ὁ Ἰσαάκ, εἶχε χτίσει ἓνα παλάτι, θαῦμα ἀρχιτεκτονικῆς. (Σελ. 211)

80 Ὁ Ἀγγλος ἔμπορος Thomas MacGill (1804), Σμύρνη: Ὁ πληθυσμὸς τῆς Σμύρνης εἶχε αὐξηθεῖ σὲ 130.000 ψυχές (70.000 Τούρκοι, 30.000 Ἕλληνες, 15.000 Ἀρμένιοι, 10.000 Ἑβραῖοι καὶ 5.000 ξένοι). Κατὰ τὴν τελευταία πενταετία δὲν εἶχε σημειωθεῖ καμιά ἐπιδημία στὴν πόλη καὶ αὐτὸ εἶχε συντείνει στὴ διατήρηση τοῦ πληθυσμοῦ σὲ ὕψηλά ἐπίπεδα. (Σελ. 228)

* : Ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες τῆς Σμύρνης μερικοὶ ζοῦσαν κοντὰ στὸ Φραγκομαχαλά καὶ ἄλλοι σκόρπια ἀνάμεσα στους Τούρκους. Οἱ περισσότεροι ὑπάλληλοι τῶν ἐμπορικῶν καταστημάτων ἦταν Ἕλληνες καὶ οἱ ὑπῆρέτες τῶν οἰκογενειῶν Ἀρμένιοι. Ὅσο γιὰ τοὺς κατώτερους ὑπῆρέτες καὶ τοὺς πορτιέρηδες τῶν ἐμπορικῶν οἰκῶν ἦταν Ἑβραῖοι πού ζοῦσαν μὲ ψωμί καὶ ἐλιές, δηλαδή μὲ τρεῖς παράδες τὴν ἡμέρα, μ' ὅλο πὺ τὸ μεροκάματό τους ἦταν 30-40 παράδες. (Σελ. 231)

81 * Πόλη: Στὸν Γαλατὰ ζοῦσαν χιλιάδες Ἕλληνες καὶ Ἑβραῖοι ἐπειδὴ τὰ σπιτία ἦταν ἀπυρόβλητα. (Σελ. 232)

82 Ὁ Julien ὑπῆρέτης τοῦ Fr. R. de Chateaubriand (1806), Σμύρνη: Ὑρίσα σ' ὅλη τὴν πολιτεία (τὴ Σμύρνη) καὶ μοῦ φάνηκε πολὺ εὐχάριστη γιατί ἔχει πολὺ ὥραιο λιμάνι γεμάτο καράβια ὁλῶν τῶν ἐθνῶν. Ἐπειτα ἡ Σμύρνη εἶναι τὸ κέντρο τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου καὶ γι' αὐτὸ ἐρχονται πολλοὶ ξένοι. Ἐκτός ἀπ' αὐτὸ ἡ πολιτεία εἶναι πυκνοκατοικημένη, μένουν ἐδῶ Γάλλοι, Ἕλληνες, Ἑβραῖοι καὶ Τούρκοι. Κι ὅλοι ἔχουν τὴ συνοικία τους. Οἱ Γάλλοι ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ὥρολογιοποιία, χρυσοχοία, κοσμηματοποιία καὶ μὲ ἄλλα ἐμπορεύματα πολυτελείας, ἔχουν τὰ καλύτερα ξενοδοχεῖα, καφενεῖα, καὶ μυλιάρδα. Οἱ Ἕλληνες ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ ξύλου. Οἱ Ἑβραῖοι εἶναι ἐμπορομεσίτες τῶν Τούρκων. Ἡ τουρκικὴ ἐργατικὴ τάξη

δουλεύει στις κλειδαριές, στά παπούτσια, ρούχα, χάρμυρα, σέλλες κ.ά. (Σελ. 306)

- 83 * : Στο μεταξύ οι Τούρκοι περιπολούν στους δρόμους νύχτα μέρα και πιάνουν τους υποπτους. Δείχνουν όμως μεγαλύτερη αυστηρότητα στους Έλληνες και στους Έβραίους. (Σελ. 307)

- 84 * Ο Άγγλος λοχαγός William Martin Leake (1804 - 1810), Άγγλινος: Δυό μέρες αργότερα έφτασε στο Βραχώρι (σημερινό Άγγινο) (500 οθωμανικά σπίτια, 100 ελληνικά και 40 εβραϊκά). Πριν από κάμποσα χρόνια ήταν ολότελα τουρκικό χωριό. Τα σπίτια των Ελλήνων ήταν μικρά και έπιαναν τό χαμηλότερο σημείο της πολιτείας. (Σελ. 377)

- 85 * Καστοριά: Άλλά και η Καστοριά άδειάζει από τους κατοίκους της. Πολλά άρχοντόσπιτα Έλλήνων και Έβραίων είναι έτοιμόρροπα από την έγκατάλειψη ή άδειανά». (Σελ. 395)

- 86 * Τρίκαλα: Τά Τρίκαλα είχαν, όπως τον πληροφορήσαν, πληθυσμό 12-15 χιλιάδες κατοίκους. Οι περισσότερες οικογένειες ζούσαν σε άθλια πλιθόσπιτα. Μ' όλο που άρχισαν να παρακαμάζουν ταχύτατα κατά τη διάρκεια της κυριαρχίας του Άλη, γράφει ο Leake, έξακολουθούν να αποτελούν μιά από τις μεγαλύτερες πολιτείες στην Ελλάδα. «Έχουν έφτά ή όχτώ τζαμιά, πολλές έκκλησίες, δύο συναγωγές και καλοεφοδιασμένη αγορά. Κάθε Κυριακή λειτουργεί παζάρι με συμμετοχή των κατοίκων των γύρω χωριών». (Σελ. 411)

- 87 * Λάρισα: Ο κύρ-Πι. πληροφορήσε τον Leake ότι ο πληθυσμός της Λάρισας ήταν 8.000 οικογένειες. Ο ίδιος όμως νομίζει πως δεν ξεπερνούσαν τις 4.000. Ύπρχαν ακόμα 300-400 εβραϊκά σπίτια — μερικά απ' αυτά ήταν από τά πλουσιότερα της ευρωπαϊκής Τουρκίας — και 400 ελληνικά. Ύπρχαν και πολλοί άλλοι Τούρκοι με μεγάλες ιδιοκτησίες μά οι υπέρογκες δαπάνες τους για όπλα, μεγαλεία, γυναίκες, τους άνάγκασαν να έξαπατούν τον Έλληνα ή Έβραίο πραγματευτή και να κατατυραννούν τους χωριάτες άξιώνοντας όλο και μεγαλύτερα δασίματα. (Σελ. 413)

- 88 * Λάρισα: Οι Έβραίοι της Λάρισας, όπως και σ' όλες τις περιοχές της Τουρκίας, δεν αντιμετώπιζαν καμιά καταπίεση. Κινδύνευαν μονάχα όταν από κάποια έπιπολαιότητα άφηναν να φανούν τά πλούτη τους.

Η προτίμηση που έδειχναν οι Τούρκοι για τους Έβραίους, παρατηρεί ο Leake, δεν άποτελούσε έκδήλωση σεβασμού, άφου δεν έκρυβαν διόλου την περιφρόνησή τους γι' αυτό τό λαό, αλλά στο γεγονός ότι δεν τους φοβούνταν. «Άντίθετα ήξεραν πως οι Έλληνες ήταν οι φυσικοί σύμμαχοι του ευρωπαϊκού έχθρου που προετοίμαζε την άνατροπή της οθωμανικής αυτοκρατορίας και τον άφανισμό της μουσουλμανικής θρησκείας. Οι Έβραίοι πάλι διαλαλούσαν πως ήταν φανατικοί έχθροι των Ελλήνων. Στη Λάρισα μιλούσαν ισπανικά, όπως και στις άλλες ελληνικές πολιτείες». (Σελ. 415).

- 89 * Έπαχτο: Στις 14 Φεβρουαρίου 1806 βρίσκεται στον Έπαχτο. Στο κάστρο είχαν έγκατασταθεί 400 μουσουλμανικές οικογένειες και 30 εβραϊκές. (Σελ. 422)

- 90 * Σέρρες: Στις 11 Νοεμβρίου 1806 έφτασε στις Σέρρες.

«Άπό μακριά ή πολιτεία προσφέρει ένα έπιβλητικό θέαμα με τά άσπρα τείχη και τους πύργους που ύψώνονται κατά διαστήματα. Τά τείχη, που έχουν περίμετρο γύρω στά τρία μίλια, περικλείουν όχι μονάχα την πολιτεία αλλά και περιβόλια, άκόμα και λειβάδια όπου βόσκουν τά ζώα. Άλλά δεν είναι τίποτα παραπάνω από ένα λεπτό κατασκευάσμα από άψητα πλιθιά. Τά σπίτια άκολουθούν τη γνωστή τουρκική άρχιτεκτονική: λιθοδομή τό κατώτερο τμήμα και ξυλοδεσιά τό υπόλοιπο. Οι δρόμοι στριφογυριστοί και κακοσπρωμένοι. Άλλά χάρη στά άφθονα νερά που κατεβαίνουν από τό γειτονικό βουνό βασιλεύει παντού τό πράσινο. Κάθε σπίτι έχει και τό περιβόλι του. Ο πληθυσμός ύπολογίζεται σε 15.000 Τούρκους, 5.000 Έλληνες και Βουλγάρους και λίγες οικογένειες Έβραίων. (Σελ. 436)

- 91 * Θεσσαλονίκη: Ο πληθυσμός της Θεσσαλονίκης ύπολογιζόταν σε 80.000 αλλά ο Leake δεν νομίζει ότι ξεπερνούσε τους 65.000 κατοίκους (35.000 Τούρκοι, 15.000 Έλληνες, 13.000 Έβραίοι και οι υπόλοιποι Φράγκοι και Άθίγγανοι). (Σελ. 439)

- 92 * : Ο Άγγλος περιηγητής καταγράφει και στοιχειά για τις τιμές των διαφόρων ειδών στη Θεσσαλονίκη. Τό καλύτερο ψωμί 15 παράδες ή όκά, τό άρνί 18-20 παράδες, τό βοδινό μόνο 8 ή 10, γιατί τό έτρωγαν άποκλειστικά οι Έβραίοι και οι Φράγκοι, τό μετάξι 50 πιάστρα. (Σελ. 440)

- 93 * Ίωάννινα: Στις 10 Ίουνίου έπιστρέφει στά Γιάννινα. Ύπολογίζει τά ελληνικά σπίτια σε 2.000, τά μουσουλμανικά σε 1.000 και τά εβραϊκά σε 200.

Οι οικογένειες που κατοικούσαν στην πόλη ήταν περισσότερες από τά σπίτια, κάπου 3.000. Ύπρχαν έξι ή έφτά έκκλησίες με 50 παπάδες, 16 τζαμιά και δύο συναγωγές. (Σελ. 465-6)

- 94 * : Σε άλλο σημείο (σ. 168) ο Leake ύπολογίζει τον πληθυσμό της πρωτεύουσας του Άλη, μόνιμο και κινητό, σε 30.000. Κατά τον Άραβαντινό (Χρονογραφία της Ηπείρου, Έν Άθήναις, 1856, τ. Β', σ. 248-249) ο γανωτικός πληθυσμός της τελευταίας περιόδου του Άλη ύπολογιζόταν σε 3.673 οικογένειες (2.280 χριστιανικές, 850 οθωμανικές, 343 εβραϊκές και 200 άλλων έθνών) που άντιστοιχούσαν σε 22.000 ψυχές. Σ' αυτό τον αριθμό προσθέτει 4.000 παρεπίδημους και στρατιώτες, σύνολο 26.000. Παρατηρεί όμως ότι ο πληθυσμός αυτός έπαυζανόταν «καταφευγόντων εις την πόλιν ταύτην πολλών τυχοδιωκτών και ένδεστέρων τινών οικογενειών εκ των περίξ περιοχών και έπαρχιών». Ο Άγγλος περιηγητής Nhs nhqz που έφτασε στά Γιάννινα λίγους μήνες αργότερα με τον Byron (Οκτώβριος 1809) άναφέρει στο χρονικό του 8.000 σπίτια και 35.000 ψυχές τό λιγότερο. Μόνο τό ένα δέκατο του πληθυσμού ήταν μουσουλμάνοι (Journey through Albania and other provinces of Turkey..., London 1813, σ. 60). (Ύποσημείωση σελ. 466)

- 95 * : Άλλες σύγχρονες πληροφορίες άναφέρουν παραπλήσιους αριθμούς. «Έχει σπίτια 3.000 σχεδόν, 1.700 ρωμαίικα, 1.000 τουρκικά και ως 300 εβραϊκά. Έχει δέ παλάτια υπέρλαμπρα άθθεντικά 5, έκκλησίας 7 και τζαμιά 17, ένα μικρό μπεζεστένι εις την αγοράν θολο-

Συνέχεια στή σελ. 21

Τό ὁδοιπορικό ένός Ἑβραίου

ΤΟΥ ΡΑΒΒΙΝΟΥ ΒΑΝΙΑΜΙΝ
ΕΚ ΤΟΥΔΕΛΑΣ (1159)

Τό ἀνοιγμα τοῦ δρόμου τῆς Παλαιστίνης ὕστερα ἀπὸ τὴν πρώτη καὶ τὴ δεύτερη Σταυροφορία εἶχε προκαλέσει συγκίνηση μεταξύ τοῦ ἑβραϊκοῦ στοιχείου τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Οἱ πεπαιδευμένοι Ἰουδαῖοι τῆς διασποράς φλογίζονταν ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία νὰ ἐπισκεφθοῦν τὴ γῆ τῶν πατέρων τους καὶ τὶς ἑβραϊκές συναγωγές τῆς Ἀνατολῆς ὕστερα ἀπὸ τόσες αἱματηρές περιπέτειες τῆς φυλῆς.

Τό 1159 ξεκίνησε ἀπὸ τὴ Σαραγόσσα τῆς Ἰσπανίας ἕνας ραββίνος, ὁ Βενιαμὴν ἐκ Τουδέλας,¹ γιὰ μιά περιόδεia στὴν Εὐρώπη, στὴν Ἀφρική καὶ στὴν Ἀσία πού κράτησε δεκατρία ὁλόκληρα χρόνια.

Εἶναι μεγάλη μεσαιωνικὴ μορφή ὁ ραββίνος Βενιαμὴν. Τό ὁδοιπορικό του, μνημεῖο τοῦ ΙΒ' αἰώνα, θεωρεῖται ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα περιηγητικὰ χρονικά ὧν τῶν ἐποχῶν² «Γεωγραφία τῶν Μεσαιωνικῶν χρόνων σημαίνει Βενιαμὴν ἐκ Τουδέλας», παρατηρεῖ ὁ Γάλλος σχολιαστής του Carmoly.

Ταξίδεψε ἀπὸ τὴν Ἰσπανία στὴν Ἰταλία, πέρασε στὴν Ἑλλάδα καὶ ἀπὸ κεῖ στὴν Κιλικία, Συρία, Παλαιστίνη, ὡς τὸ Χαλιφάτο τῆς Βαγδάτης καὶ τῆς Περσίας. Κι' ἀφοῦ περιηγήθηκε τὴν Ἀραβία, τὴν Ἰερουσαλὴμ καὶ τὴν Αἴγυπτο ξαναγύρισε διὰ μέσου Σικελίας στὴν πατρίδα του. Ἐκεῖ, στὸ ἐρημητήριο τῆς Τουδέλας, ἄρχισε νὰ καταγράφη ὅ, τι εἶδε καὶ ἄκουσε στὶς μακρινές χώρες.

Ὑστερα ἀπὸ αἰῶνες, κάποιος ἀνήσυχος φιλόλογος, ἐρευνώντας τὰ κονισαλέα ράφια μιᾶς παλαιᾶς βιβλιοθήκης βρῆκε τὸ χειρόγραφο τοῦ ραββίνου. Διαβάζοντας τὶς σαρακοφωγμέ-

Ἑβραϊκὴ παραδοσιακὴ γυναικεῖα στολή τῆς Θεσσαλονίκης.

νες σελίδες τοῦ ἀνακάλυψε πὼς ἦταν ἀνεκτίμητο χρονικό μιᾶς ἐποχῆς, πηγὴ ἀγνωστων πληροφοριῶν γιὰ χώρες, γιὰ δυναστείες, γιὰ θεσμούς, γιὰ τὴν καθημερινὴ ζωὴ, μὲ θησαυροὺς ἱστορικῶν στοιχείων πού φωτίζουν τὸν αἰῶνα τῶν Σταυροφοριῶν. Τό βιβλίο δόθηκε σὲ λίγο στὴ δημοσιότητα.³

Ἀλλὰ ὁ Ἑβραῖος περιηγητὴς καὶ τὸ πολύτιμο χρονικό του εἶχαν κακὴ τύχη. Οὐδέποτε συγγραφέας ἔχει ὑποστῇ τόση κακοποίηση ἀπὸ ἐκδότες καὶ ἱστορικούς ὅσο ὁ Βενιαμὴν ὁ ἐκ Τουδέλας. Ἀνίδεοι καὶ ἐπιπόλαιοι μεταφραστές παραμόρφωσαν τὸ ἔργο, ἔτσι πού ἔγινε ἀγνώριστο. Παραφθορὰ ὀνομασιῶν, ἐκβαρβαρισμός τοπωνυμίων, ἀλλοιώσεις. Καὶ τὸ χειρότερο: αὐθαίρετες διορθώσεις τῶν κειμένων.

Ἦρθαν ἔπειτα βιαστικοὶ σχολιαστὲς καὶ καταδίκασαν τὸ ἔργο τοῦ Βενιαμὴν μὲ βεβαιότητα μοναδική στὴν ἱστορία τῆς κριτικῆς ἐρευνας. Ἀντιμετώπισαν τὸ χρονικό του μὲ περιφρόνηση, μερικοὶ τὸν ἔλυσαν μὲ ὑβριστικὰ ἐπιθετὰ — τὸν εἶπαν ἀγύρτη καὶ πλαστογράφο — καὶ ἄλλοι ὑπεστήριξαν ὅτι πρόκειται γιὰ φανταστικό ἔργο, ὅτι τάχα ὁ Βενιαμὴν δὲν εἶχε μετακινηθῇ ποτέ ἀπὸ τὴν Τουδέλα τῆς Ἰσπανίας.⁴

Μερικοὶ τὸν κατηγοροῦσαν ἐπειδὴ ἀσχολεῖται εἰδικὰ μὲ τὴν μειοψηφία τῶν Ἑβραίων καὶ παραμελεῖ τὴν καταγραφή στοιχείων γιὰ τὸν ὅποιο πληθυσμὸ τῶν τόπων πού ἐπισκέπτε-

1. Τουδέλα: Πόλη στὰ σύνορα τῶν βασιλείων Καστίλλης καὶ Ἀραγωνίας.
2. Benjamin Tudelensis. Τό χρονικό τῆς περιόδεας του στὶς ἑλληνικές χώρες περιλαμβάνεται στὴν ἔκδοση Bergeron τοῦ 1735 (σελ. 8-11): *Voyages faits principalement en Asie dans les XII, XIII, XIV et XV siècles, par Benjamin de Tudele, Jean du Plan Carpin, N. Ascelin, Guillaume de Rubruquis, Marc Paul Venitien, Haiton, Jean de Mandeville et Ambroise Contarini (A la Haye, 1735)*. Ἐπίσης στὴν ἔκδοση Wright (1848, σελ. 70-72).

3. Δύο αἰῶνες μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Βενιαμὴν τὸ περίφημο ταξιδιωτικὸ χρονικό εἶχε ἀλλοτελεῖα ξεχασθῇ. Ἡ πρώτη ἔκδοσή του ἐβραϊκά ἐγινε τὸ 1545, ἀπὸ τὸν Ἰσραηλῆ Ἑλμπερ στὸ Ἰουδαϊκὸ τυπογραφεῖο τοῦ Gerson Soncino τῆς Πόλης. Τό 1556 κυκλοφόρησε στὴ Φερράρα ἀπὸ τὸν Abraham Oserke. Τό 1574 νέα ἔκδοσις: Τό χρονικό πρωτοτυποφράζεται σὲ λατινικὰ ἀπὸ τὸν Arias Montanus καὶ κυκλοφορεῖ στὴν Ἀμβέρσα (*Itinerarium Benjamin Tudelensis ex hebraico latinitate factum, bened. Aria Montano interprete. Antverpiae, 1575*). Ἀκολουθεῖ ἡ ἔκδοσις τοῦ σοφοῦ Ἰταλοῦ τυπογράφου Siproni στὸ Brigaau. Ὡς τὸ 1721 ἐπισημαίνονται 26 ἔκδοσεις τῶν περιηγήσεων τοῦ Βενιαμὴν. Ἀπὸ τὶς μεταγενέστερες ἔκδοσεις ξεχωρίζουν. Ἡ ἀλλανδικὴ τοῦ 1734 (J.P. Baratier), ἡ παρισινὴ τοῦ 1831 (E. Carmoly), ἡ γερμανικὴ τοῦ 1903 (L. Grünhut und Marcus Adler), ἡ ἀγγλικὴ τοῦ 1842 (A. Asher). Τό 1899 δημοσιεύθηκε στὴν ἐφημερίδα τῆς Τεργέστης «Νέα Ἡμέρα» μετάφρασις τοῦ χρονικοῦ τοῦ Βενιαμὴν ἀπὸ τὸν Λάζαρο Βελλέλη μὲ τίτλο «Ο Βενιαμὴν ὁ ἐκ Τουδέλας ἀνὰ τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν».

4. Κατὰ τὸν ΙΖ' καὶ ΙΗ' αἰῶνα μερικοὶ ἱστορικοὶ ἀμφισβήτησαν τὴν ἀθενεικότητα τοῦ κειμένου, ἀκόμα καὶ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ συγγραφέα του (Baratier, Gerraus, Bengnot, Jost κ.ά.). Τὴν ἴδια μεταχείριση εἶχαν γιὰ μιά περίοδο καὶ ὁ Marco Polo, ὁ Plan - Carpin καὶ ὁ Ascelin. Οἱ κριτικοὶ τοὺς ἀποκαλοῦσαν «θρασεῖς, ἀπατεῶνες καὶ ἑλεεινὸς τσαρλατάνους».

ται.⁵ Καί ξεχνοῦσαν ὅλοι ὅτι τό χειρόγραφο πού πρωτομεταφράσθηκε δέν ἦταν τό πρωτότυπο ἔργο τοῦ ραββίνου ἀλλά μιὰ κακή περίληψη, μιὰ στεγνή, λακωνική, πρόχειρη ἐπιτομή τοῦ ἀρχικοῦ χρονικοῦ μέ πολλά παραφθαρμένα τοπωνύμια. “Επειτα εἶναι παράλογο νά κατηγορεῖται ἕνας περιηγητής τοῦ ΙΒ' αἰώνα ἐπειδή δέν περιλαμβάνει στό χρονικό του πληροφορίες πού χρειάζονται στόν ἐρευνητή τοῦ εἰκοστοῦ.

‘Αλλά τί ἦταν αὐτός ὁ Βενιαμίν ὁ ἐκ Τουδέλας; Τυχοδιώκτης, ἀρχιτέκτονας, γιατρός, ἔμπορος; Ταξιδεψέ ἀναζητώντας πλοῦτο ἢ ἐπιστημονικές γνώσεις;

Δέν ὑπάρχει καμμιά συγκεκριμένη πληροφορία. ‘Η προσεκτική ὁμῶς μελέτη τοῦ χρονικοῦ δημιουργεῖ τήν ἐντύπωση ὅτι ὁ Βενιαμίν εἶχε ἀναλάβει εἰδική ἀποστολή: πραγματοποιοῦσε περιοδεῖα στίς ἐβραϊκές κοινότητες πού ἦταν κατασπαρμένες σ' ὅλο τόν κόσμο γιά τήν ἀπογραφή καί μελέτη τῶν προβλημάτων τους.

Πρέπει ἐπίσης νά ἦταν ἔμπορος. “Οπως φαίνεται στήν ἀφήγησή του, ἀφοῦ στήν ἀρχή μνημονεύει τόν ἀριθμό τῶν Έβραίων πού κατοικοῦν στήν ἄλφα ἢ βῆτα πολιτεία καί τά ὀνόματα τῶν προεστών, προχωρεῖ ἀμέσως στήν παράθεση στοιχείων γιά τό ἐμπόριο καί τίς οἰκονομικές συναλλαγές τοῦ τόπου.

Αὐτές ἀκριβῶς οἱ πληροφορίες γιά τό ἐμπόριο, τή βιοτεχνία καί τίς βιοτικές συνθήκες τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης καί τῆς Ἀνατολῆς ἀποτελοῦν αὐθεντικές καί μοναδικές πηγές γιατί δέν ἀναφέρονται ἀπό κανέναν ἄλλον ιστοριογράφο τῆς ἐποχῆς.

“Ετσι ὁ Έβραϊός Βενιαμίν εἶναι ὁ πρῶτος⁶ Εὐρωπαῖος περιηγητής πού παρουσιάζει ἕνα συστηματικό ταξιδιωτικό χρονικό σέ παγκόσμια πλάισια.

Παραθέτει χρήσιμες πληροφορίες ἀλλά καί παράδοξα πράγματα. Εἶναι εὐπιστος καί ἔχει τήν τάση νά υἱοθετῇ κάθε τι θαυμαστό καί ὑπερφυσικό. “Εχει ὅμως ἕνα σπουδαῖο προσόν: περιγράφει μέ προσοχή καί μέ ἀκρίβεια ὅ,τι βλέπει.⁷ Σ' αὐτό ἀκριβῶς ξεχωρίζει ἀπό τοὺς συγχρόνους του χριστιανούς περιηγητές πού καταγράφουν μέ ἐπιπολαιότητα ἀνεξακριβωτά στοιχεία καί ἀφελεῖς ἢ φανταστικές ἀφηγήσεις.⁸

‘Ο μεγάλος Ἀγγλος ιστορικός Γίββων εἰρωνεύεται τόν Βενιαμίν γιά τίς ἰδιαιτέρες προτιμήσεις του στά οἰκονομικά ζητήματα. “Η μαρτυρία ἐνός Έβραίου σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τό χρήμα, γράφει ὁ Γίββων, εἶναι ἀδιαμφισβήτητα ἀξιοσέβαστη. Τόν παραδέχεται ὅμως σάν πολυτίμη πηγή. Καί παρατηρεῖ: «Τά λάθη καί οἱ παραδοξολογίες τοῦ Έβραίου ραββίνου δέν εἶναι ἀρκετά γιά νά μᾶς πείσουν ὅτι τά ταξίδια του δέν εἶναι πραγματικά».⁹

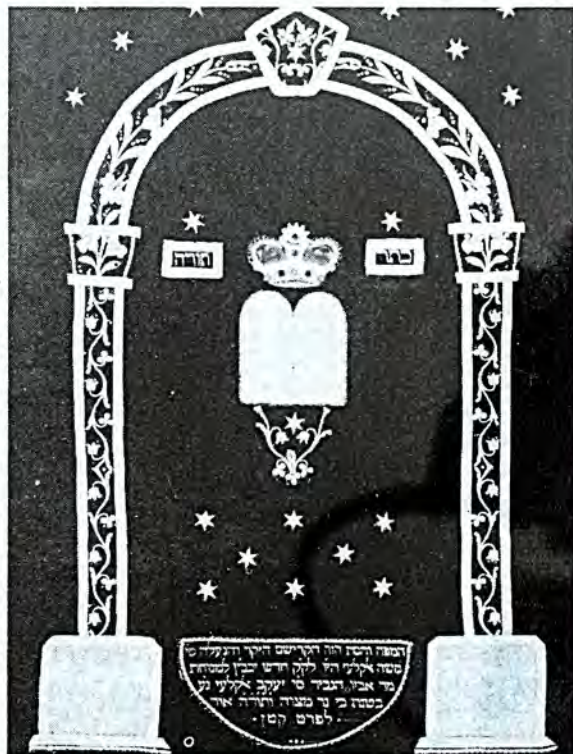
‘Επί τέσσερες αἰῶνες τό ὁδοιπορικό τοῦ Έβραίου περιηγητή ὑπῆρξε ὁ ἀντικειμενικώτερος ταξιδιωτικός ὁδηγός. “Η ἀφήγησή του εἶχε ἐξασφαλίσαι τήν ἐμπιστοσύνη ὅχι μονάχα τῶν ὁμο-

φύλων του ἀλλά καί τῶν χριστιανῶν.

‘Ο Βενιαμίν δέν ἀντιμετώπισε προβλήματα καί δυσκολίες γιά λόγους φυλετικούς. Κατά τή βυζαντινὴ περίοδο δέν ἀναφέρεται συστηματικός ἀντισιμιτισμός στόν ἐλληνικό χώρο. Έξαιρέση ἀποτελεῖ ἡ ἐκστρατεία τοῦ Νίκωνος τοῦ «Μετανοεῖται» στή Λακεδαιμονία γιά τήν ἐκδίωξη τῶν Έβραίων.

Οἱ νεώτερες ἐρευνες ἄλλων πηγῶν τῆς ἐποχῆς ἀπέδειξαν τή σοβαρότητα τοῦ ἡμερολογίου καί ἐπιβεβαιώνουν ὅτι τά πρόσωπα πού ἀναφέρει ἦταν πραγματικά σύγχρονοί του.¹⁰

‘Η ἔλλειψη ἱστορικῶν καί γεωγραφικῶν γνώσεων ἀπό τήν Ἀνατολή παρέσυρε μεγάλο ἀριθμό μεσαιωνικῶν συγγραφέων σέ χονδροειδῆ σφάλματα. Ὀνομασίες χωρῶν, λαῶν, πόλεων καί μνημείων εἶχαν ἀντικατασταθῇ μέ φανταστικές. Καί ὅλες

Πορόχης: ‘Αφιέρωμα στό «Κάαλ Καδὸς Χαντάς»

Ἰωάννινα 1905 αἰ. Φωτογραφία Τ. De Vinney
Κορυφαῖο Έβραϊκοῦ Μουσείου Ἑλλάδος

αὐτές τίς παραμορφώσεις ἐσπευσαν νά τίς ἀποδώσουν στόν Βενιαμίν.

‘Αλλά ἡ παραφθορά στίς ὀνομασίες εἶχε ἀρχίσει ἀπό τόν ἑκτο αἰῶνα. ‘Ο Παπαρρηγόπουλος παρατηρεῖ ὅτι στόν Συνέκδημο τοῦ Ἱεροκλέους τά τοπωνύμια «μνημονεύονται οὐχί μέ τά ἀρχαῖα αὐτῶν ὀνόματα ἀλλά ὅπως ὠμιλοῦντο ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του (τόν ΣΤ') αἰῶνα» ἤτοι μέ τά ἀπό τοῦ χρόνου καί τῆς ἀμαθείας παραφθαρμένα κατὰ τό μᾶλλον καί ἥττον».

Ὡστόσο ὁ Βενιαμίν ὅχι μόνο δέν παραμορφώνει τίς ὀνομασίες ἀλλά τίς μεταφέρει στά ἐβραϊκά σύμφωνα μέ τήν τοπική

10. ‘Ο Thomas Wright παρατηρεῖ: «Δέν διστάζω νά παραδεχθῶ ὅτι ὁ ραββίνος Βενιαμίν ἐκ Τουδέλας ἔχει ἐπισκεφθεῖ πραγματικά τίς πολιτείες πού ἀναφέρει κ' ὅτι ἔγραψε ὅλα ὅσα εἶδε».

5. Blackwood's Edinburgh Magazine: The itinerary of rabbi Benzamin of Tudele (Νοέμβριος 1824). ‘Ο πρῶτος μεταφραστής του γράφει ὅτι τό ἀρχικό κείμενο κυκλοφοροῦσε ἐπὶ αἰῶνες στήν Αἴγυπτο ἀλλά κανένα ἀντίτυπο δέν ἔφθασε στήν Εὐρώπη. Τό ἔργο αὐτοῦ συνεβῆ καί μέ τίς ἀφηγήσεις τοῦ Βενετοῦ περιηγητή Marco Polo καί τόν Ἀραβία Batuta (ΙΓ' καί ΙΔ' αἰῶνας).

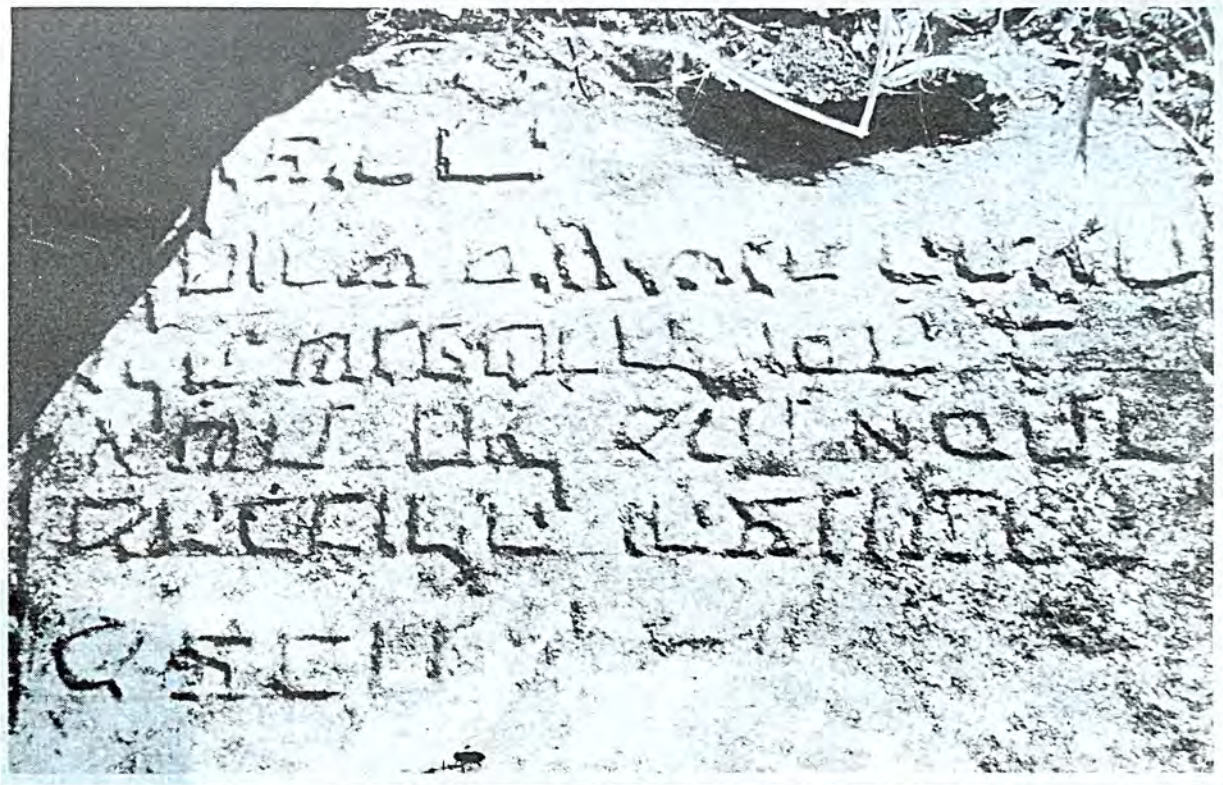
6. E. Carmoly: Notice historique de Benjamin de Tudele (Brucelles, 1852).

7. Καί ἄλλοι Έβραῖοι ἔγγραψαν ταξιδιωτικά χρονικά μετὰ τόν Βενιαμίν ἐκ Τουδέλας. ‘Ο Samuel Bar Simson (Ὁδοιπορικό τῆς Παλαιστίνης, 1210) καί ἕνας Παρισινός Έβραῖος ὀνόματι Jacob πού ἀφηγεῖ τήν «Περιγραφή τοῦ Ἁγίου Τάφου» (1258).

8. Στόν Έβραϊκό πρόλογο μιᾶς ἀπό τίς πρῶτες ἐκδόσεις τοῦ χρονικοῦ σημειώνεται: «‘Ο Βενιαμίν, καταγράφει ὅ,τι εἶδε σέ κάθε τόπο, καί ὅ, τι τοῦ εἶπαν ἀνθρώποι ἀκούσι πού τά ὀνόματά τους εἶναι γνωστά στήν Ἰσπανία».

9. Edward Gibbon: The history of the decline and fall of the Roman Empire (τόμ. Ε' σελ. 48 ὑπόμ.).

Χαλκίδα: Ταφόπετρα 1715. Φωτογραφία: T. De Vinney
Κορυφαίη Ἑβραϊκῶν Μουσείον Ἑλλάδος

προφορά. Ἡ μελέτη μάλιστα τῶν τριῶν περίπου σελίδων τοῦ χρονικοῦ πού ἀναφέρονται στήν Ἑλλάδα¹¹ ἀποκαλύπτει τή σχολαστικότητα καί τήν εὐσυνειδησία τοῦ Ἑβραίου περιηγητῆ καί προπαντός τήν ἀκριβεία τῶν ἀποστάσεων μεταξύ τῶν διαφορῶν ἑλληνικῶν πόλεων.

Ὁ Βενιαμίν ἀρχίζει τήν περιοδεία του τό 1159 ἀπό τήν Ἰσπανία, διασχίζει τήν Ἰταλία καί μπαρκάρει στόν Τάραντα γιά τήν Ἑλλάδα, δέκα χρόνια μετά τόν τερματισμό τῆς δευτέρας Σταυροφορίας καί δώδεκα μετά τή δῆωση τῆς Στερεᾶς καί τῆς Πελοποννήσου ἀπό τοὺς Νορμανδούς:

«Ἀπό κεῖ (ἀπό τόν Τάραντα), ὕστερα ἀπό ταξίδι δύο ἡμερῶν φθάσαμε στό νησί τῆς Κέρκυρας ὅπου ζῇ μονάχα ἓνας Ἑβραῖος. Εἶναι βαφέας¹² καί ὀνομάζεται Ἰωσήφ. Δύο ἀκόμη ἡμερῶν ταξίδι μᾶς φέρνει στήν ἀκτὴ τῆς Ἀρτας, στά σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Μανουήλ,¹³ βασιλιά τῆς Ἑλλάδος. Σ' αὐτὴ τήν ἀκτὴ ὑπάρχει ἓνα χωριό μέ κατοίκους 100 Ἑβραίους. Οἱ σημαντικώτεροι εἶναι ὁ Σεχαμίας καί ὁ Ἡρακλῆς.

»Σέ δύο μέρες ἐφθάσα στόν Ἀχελῷο. Σέ μισῆς μέρας πορεῖα βρίσκεται τό Αἰτωλικό πάνω στόν κόλπο. Ἐπειτα, ταξίδι μιᾶς μέρας ὡς τήν Πάτρα. Εἶναι ἡ πολιτεία τοῦ Ἀντίπατρου¹⁴ ἐνός ἀπό τοὺς τέσσερες βασιλιάδες πού διαδέχθηκαν τόν Ἀλέ-

ξανδρο. Ἐχει μεγάλα καί παλαιὰ κτίρια καί 50 πάνω κάτω Ἑβραίους μέ πρῶτους τοὺς ραββίνους Ἰσαάκ, Ἰάκωβο καί Σαμουήλ.¹⁵

»Μισὴ μέρα θαλασσινὸ ταξίδι καί φθάνουμε στό Λεπάντο.¹⁶ Μιάμιση ἀκόμη μέρα οδοιπορία μᾶς φέρνει στήν Κρίσα.¹⁷ Διακόσιοι Ἑβραῖοι ζοῦν ἐδῶ καί καλλιεργοῦν τὰ χτήματά τους στόν Παρνασσό. Σέ τρεῖς μέρες φθάνω στήν Κόρινθο ὅπου ζοῦν 300 περίπου Ἑβραῖοι.

»Σέ ἀπόσταση ταξιδιοῦ τριῶν ἡμερῶν ἀπό τήν Κόρινθο βρίσκεται ἡ μεγάλη πολιτεία τῆς Θήβας ὅπου ζοῦν 2.000 περίπου Ἑβραῖοι. Εἶναι οἱ φημισμένοι παραγωγοὶ μεταξίου καί πορφύρας.¹⁸

15. Στὴ συνέχεια παραλείπουμε τὰ ὀνόματα τῶν Ἑβραίων προσιτῶν.

16. Ναύπακτος.

17. Τὸ Χρυσὸ τῆς Παρνασσίδος.

18. Ὁ Wright ἀναφέρει ὅτι στὴ Θῆβα ζοῦσε ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ὁ μεγαλύτερος ἀρχιεπίσκοπος Ἑβραίων ἀπὸ ὅλες τῆς ἑλληνικῆς πόλεως. Ἡ Θῆβα μαζί μέ τήν Κόρινθο ἦταν σημαντικὰ κέντρα μεταξοποιτεχνίας καί ὑφαντοτεχνίας. Ὁ Gibbon γράφει ὅτι οἱ μεταξοβωσέχες ἔχαν ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν καταβολὴ φόρων. «Αὐτοὶ οἱ τέχνες πού ἔχαν ἐθίσει σὲ μεγάλη ἀκμὴ στὴ Θῆβα, στήν Κόρινθο καί στό Ἄργος, εἶχαν ἀπασχόληση καί τροφὴ σὲ μεγάλο ἀριθμὸ ἀνθρώπων. Ἄντρες, γυναῖκες καί παιδιὰ ἔχαν διαχωρισθεῖ σὲ διαφορὰς εἰδικότητες ἀνάλογα μέ τὴν ἡλικία καί τὴν ἀντοχὴ τους. Καί μ' ὅλο πὺς οἱ περισσότεροι ἦσαν οἰκονομικοὶ δοῦλοι κέρδιζαν χρήματα καί ζοῦσαν ἐλεῖθερο καί ἐντιμόβιο». Τὴν ἀκμὴ τῆς Θήβας κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα, πού ὡρεῖόταν καί στά ἀξέθωπα νορὰ τοῦ ποταμοῦ Ἰσμήνου καί Δίρκης ἀποκαλύπτουν καί οἱ στίχοι τοῦ Τζέτζε:

Φύσει τῶν ὁσῶν ὕδατων
καυγαίναν καί στίλβιν δέ καί γε πολὺ τό λείον
διωροῦνται τοῖς ὑφάσμασι τῆς ἐν Θηβῶν τῆ χώρα...

Φαίνεται μάλιστα, ὅτι τὰ ἐργαστήρια τῶν Θηβῶν ἦσαν «βασιλικά». Γιατί ὅπως σημειώνει ὁ Νικήτας Χωνιάτης, ὁ σουλτάνος τοῦ Ἰκονίου μετὰ τὴ συννομολόγησή τῆς

11. Στὴν ἔκδοση Bergeron (1735) σελ. 8-11. Στὴν ἔκδοση Wright (1848) σελ. 72-74.

12. Τὸ ἐπάγγελμα τοῦ βαφέα ἦταν εὐρύτητα διαδεδομένο μεταξύ τῶν Ἑβραίων τῆς Ἀνατολῆς.

13. Τοῦ Μανουήλ Κομνηνοῦ (1143 - 1180).

14. Ὁ Βενιαμίν ἔχει υἱοθετήσει τὴν ἱστορικὴ ἀνακρίβεια τοῦ Ἰωσήπου.

Ἀνάμεσά τους υπάρχουν καί πολλοί ταλμουδιστές.¹⁹ Σ' ὁλόκληρη τήν ἑλληνική αὐτοκρατορία, μέ μοναδική ἐξάιρεση τήν Κωνσταντινούπολη, δέν θά βρῆς τέτοιους σοφούς. Σέ τρεῖς μέρες φθάνεis στὸν Εὐρίπιο, μεγάλη πόλη πού συγκεντρώνει ἐμπόρους ἀπὸ ὅλα τὰ σημεῖα τῆς χώρας. Ἐδῶ μένουν 200 Ἑβραῖοι.

»Σέ ἀπόσταση μιᾶς μέρας βρίσκεται ἡ Jasbuteriza.²⁰ Ἡ πολιτεία εἶναι χτισμένη στήν παραλία κι' ἔχει 100 Ἑβραίους. Μιστὴ ἀκόμη ἡμέρα δρόμο καί φθάνουμε στή Ραβένικα.²¹

Σά ἀπόσταση μιᾶς ἀκόμη μέρας βρίσκεται τὸ Simon Potamo²² ἡ Ζητούνη ὅπου ζοῦν 50 Ἑβραῖοι. Ἐδῶ βρίσκονται τὰ σύνορα τῆς Βλαχίας πού οἱ κάτοικοί της ὀνομάζονται Βλάχοι. Εἶναι ἀλαφροί καί γρήγοροι σάν λαρκάδια καί κατεβαίνουν ἀπὸ τὰ βουνά στοὺς ἑλληνικούς κάμπους γιὰ ληστεία καί

συνθήκης εἰρήνης μέ τὸν Ἀλέξιο Γ' ζήτησε ὡς δῶρα «στρικά νήματα» ἀπὸ ἐκεῖνα «ἀπειρὶ ἐκ Θεῶν ἐπαπιλὺς βασιλεὶς κεχορηγήται». Ἐντόπωση προκαλεῖ πὺδ ὁ Ἑβραῖος περιηγητὴς δὲν ἀναφέρει τίποτε γιὰ τὴν καταστροφὴ πὺδ ἔχαν ὑποστῆν πρὶν 12 μῶλις χρόνιοι. τὸ 1137, ἡ Θῆβα καί ἡ Κόρινθος ἀπὸ τοὺς Νορμανδοὺς. Οἱ ἐπιδρομαῖς, δι' ὡμίνα λεηλάτησαν μὲ ἀγρότητα τὴς δύο ἐνημεροῦς πολιτείας ἀλλὰ καί ὠργάνωσαν τὴ μεταφορά στήν Ἰταλία μεγάλου ἀριθμοῦ μεταφρογῶν. Ἦταν ὅλοι εὐκαταμένιοι «ἐπὶ τήν ὁδὸν ὁδοῦν ὑφαινεῖ», γράφει ὁ Νικόλας Χωνιάτης. Καί προσθεῖται: «Καὶ νῦν ἔξεστιν ἰδεῖν τοὺς ἐν Σικελία καταφροντας Θεβαίων παῖδας καί Κορινθίων ἰσθῶ προσανέχοντας τῶν ἐλαμύτων καί χρυσόπαστων στολῶν». Ἐκεῖ δοῦλεσαν, γράφει ὁ Βυζαντινὸς ιστορικός, κάτω ἀπὸ ἓνα πηνυγὸ τίγαννο ἀπαράλλακτα ὅπως οἱ ἀρχαῖοι Ἑρμιότις ὑπὸ τὸν Δαρεῖο. Φαίνεται ὅμως ὅτι εἶχε ἀποκατασταθῇ ταχύτητα καί στίς δύο πολιτείας ὁ θυμὸς τῆς παραγωγῆς καί τῆς καθημερινῆς ζωῆς, παρὰ τὴν ὁμαδικὴ ἀπαγωγὴ τῶν εὐκαταμένων τεχνιτῶν. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι οἱ Νορμανδοὶ ἐλευθέρωσαν μὲ τὴ συνθήκη τοῦ 1159 (θὰ ὑπογραφῇ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς περιόδου τοῦ Βενιαμὶν στήν Ἑλλάδα) ὅλους τοὺς αἰμαλώτους, ἐκτός τῶν Θεβαίων καί τῶν Κορινθίων (Ζακυνθῶν, ἐνθ' ἄν. Ἐπίσης Gibbon: The decline and fall of the Roman Empire, τόμ. Ε' σελ. 347).

19. Λόγιοι ἐρευνήτες τοῦ ταλμού, τῶν ραββινικῶν παραδόσεων πού συμπλῆρυναν τὴν Παλαιὰ Διαθήκη.

20. Jasbuteriza στήν ἐκδοσὶ τοῦ Bergeron. Ὁ Asher ὑποστηρίζει ὅτι πρόκειται γιὰ πολιτεία τῶν Βλάχων καί ὑποθέτει ὅτι ἀρνήσιση ἐξ αἰτίας τῶν πολέμων περιπετινὸς τῆς περιοχῆς. Φαίνεται πὺς βρισκόταν πρὸς Β. τοῦ Εὐρίπου ἐπὶ τὸν Εὐβοϊκὸν. Κατὰ τὸ Lelewel εἶναι οὐαλικὴ ὀνομασία ἀντιστοιχί τῆς Bystriza πού σημαίνει γρήγορη, θυμωμένο ποτάμι. Τὴν ταυτίζει μὲ τὴ Λάρυμνα (ρῆμη, ὁμηρικὸς, ῥῆμη, χεῖμαρ). Δέν ἀποκλείεται, λοιπὸν, νὰ πρόκειται γιὰ τὴ Βίστριπα, παραδότμο τοῦ Σπερχεῖο. Ὁ οἰκονομικός ἱστορὸς Φβήντιος πὺδ εἶχε σταλεῖ στήν περιοχή ἐπὶ βασιλείας Ὁθωνος γράφει σὲ ἀναφορά τὸν (4 Ἀπριλίον 1835) σχετικά μὲ τὴ δικαιοδοσία τὸν: «Εἰς τὰ 1828... μετὰ τὴν μάχη τῆς Ὀχρῆς ἐκατίθησαν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πατραρῶν εἰς τὸ χωρίον Πέτρη ὀνομαζόμενον, ὅπου καί ἐτοποθετήθη ὁ χιλ. Σερτάος καί Εἰταγ. Κοντογιάννης καί Ζαῖβος εἰς τὴν ἑξουσίαν τῶν ὅλα τὰ πέραν τοῦ ποταμοῦ Βίστριπας, ἥτις χύεται κατ' ἄκρον εἰς τὸν Σπερχεῖον... (Γιδνὴ Βλαχογιάννης: Ἱστορικὰ Σημειώματα, τόμος Β' σελ. 338).

21. Μεσαιωνικὴ πόλη κοντὰ στὴ Λαμία. Τὸ 1209 συγκερτήθηκε στή Ραβένικα διάσκεψη Φράγκων ἡγεμόνων καί ἐσέρων. Ὁ Wright παραπέμπει τὸ παλαιὸ χρονικὸ τοῦ Henri de Valenciennes ὅπου ἀναφέρεται: «Ensi comme joy d'vant dys, fut il parlaments en val de Ravenique». «Ὁ αὐτοκράτωρ Ἑρρίκος», γράφει ὁ Παπαρηγόπουλος, «συνεκρότησε τὸν Μάιον τοῦ 1209 παρλαμέντον, ἥτοι κοινὴν σύνοδον εἰς Ραβένικαν, κοῦλαδα κειμένην περὶ τὰς Θεμπούλας». (τομ. Ε' σελ. 29). Σὲ ἐπιστολὴ τοῦ πῆπα Ἰννοκεντίου Γ' (ἀρχὲς ΙΓ' αἰῶνα) ἀναφέρεται: «Castrum de Situn super Ravenical (κάστρο Ζητονίου πάνω ἀπὸ τὴ Ραβένικα).

22. Κατὰ τὸν Reinaud μὲ τὸν Sinon Potamo ὁ Βενιαμὶν ἐνοεῖ τὸν ποταμὸ Σπερχεῖο. Ἀντιθετῶς, ὁ Carmoly ὑποθέτει ὅτι τὸ Sinon ἀποτελεῖ παραφθορὰ τοῦ ἀρχαίου «Σίνον»: Sinon Potamos = ζεῖονος ποταμὸς, ζέον, ἐπειδὴ κατεβαίνει ἀπὸ ζένη χώρα, τὴ Βλαχία.

23. Ἡ περιοχὴ πρὸς Β. τοῦ Σπερχεῖο ὠνομαζόταν κατὰ τοὺς Μέσους Χρόνους Βλαχία. Ἀλλωστε, ὡς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 τὰ χωριά τῆς περιοχῆς τοῦ Σπερχεῖο ἦταν γνωστὰ ὡς Βλαχοχώρια. Τὸν Ὀκτώβριο 1829 «ἡ συσταθεῖσα δημογεροντία ἐστέλει εἰς τὸ χωρίον Φτέρη καί ἡ δικαιοδοσία τῆς ἐκτείνεται εἰς ὅλα τὰ Βλαχοχώρια. Πολιτοχώρα καί κάμπους» (Γ'. Βλαχογιάννης, Τὸ Ἑλληνικὸν Ἔτος. Ἡμερολόγιον Συντακτικῶν Ἐνώσεων Ἀθηναίων Ἐφημερίδων 1930, 6, 9, 38. Περὶ Κασμοῦλης: «Ἐνθὸμῆματα» τομ. Β. σ. 250: «Τὴ ἐπέρια μετέβημεν εἰς τὰ Βλαχοχώρια τῆς ἐπαρχίας Πατρατικῆς». Ἐπίσης: Φβήμονος: Δοκίμιον Ἱστορικόν, τόμ. Γ' σ. 362: «Ὁ Ὁμῆρ Βενιζίνος ἐκίνησε ὑπὲρ τοὺς τρισμύλιον κατὰ τὴν Βλαχοχωρίων πρὸς τὸ μέρος τῆς Γαῖνας». Ἡ ληστερικὴ δράσις τῶν Βλάχων κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μανουὶλ Κομνηνοῦ στή θόρῃ Ἑλλάδα καί στή Θεσσαλία εἶχε ἐκχωρηθῇ ἀπὸ τὴ νεώτερη ἱστορικὴ ἔρευνα (Wace Thompson: The Nomads of the Balkan, 1915). Ἐπίσης: Θωμὰ Π.: «Μονογραφία περὶ Βλάχων (Πανδύρα, 1869 καί 1870). Γράφει ὁ Πουκεβίλ γιὰ τὴς ἐπιδρομαῖς τῶν Βλάχων: «Ἐρχονται εἰς σύγκρουσιν μὲ τοὺς Ἑλλήνας αὐτοκράτορας, καταστρεφοντας τὴς καλύτερες χώρες τῆς Θράκης καί τῆς Μακεδονίας. Σῆμαχοι μὲ τοὺς Ρωμαῖους καί τοὺς Σκῆθες κατεβαίνουν σάν χεῖμαρρος ἀπὸ τῆς ὁροσειρῆς τοῦ Αἰῶν καί τῆς Ροδῆς. Προσπαροῦνται ἐνδοῦς σὺς ἐσωτερικὰς ἀναταραχὰς καί παίρνουν μέρος εἰς ἐπανάστασεις καί διημελίζον τὸν τόπο γιὰ νὰ μοιρασθοῦν τὰ ῥάκη πὺδ ἀπομένον» (Histoire de la regeneration de la Grece).

ἀρπαγές²³. Κανεῖς δέν ριφοκινδυνεύει πόλεμο μαζί τους, οὔτε μπορεῖ νὰ τοὺς ὑποτάξει γιὰτὶ τὰ καταφύγια τους εἶναι ἀπρόσιτα κι' αὐτοὶ μονάχα γνωρίζουν τοὺς δρόμους. Δέν εἶναι οὔτε Χριστιανοὶ οὔτε Ἑβραῖοι. Τὰ ὀνόματά τους εἶναι ἐβραϊκά. Μερικοὶ μάλιστα ἀποκαλοῦν τοὺς Ἑβραῖους ἀδελφούς. Ὅταν συναντήσουν Ἰσραηλίτη τὸν ληστεύουν ἀλλὰ δέν τὸν σκοτώνουν, ὅπως κάνουν μέ τοὺς Ἑλλήνες²⁴. Αὐτὴ ἡ φύλη δέν ὑπακούει σὲ κανένα νόμο.

«Ἀπὸ δὴ ὡς τὸ Γαρδίκι²⁵ εἶναι δύο μέρες δρόμος. Ἐρεπωμένος τόπος μέ λίγους Ἑβραίους καί Ἑλλήνες κατοίκους. Δύο ἀκόμη μέρες καί φθάνουμε στή μεγάλη ἐμπορικὴ πόλη τοῦ Ἀλμυροῦ²⁶ ὅπου συχναζοῦν Βενετοί, Πιζάνοι, Γενοβέζοι καί ἄλλοι ἐμποροὶ πὺδ ἔρχονται ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη. Εἶναι μεγάλη πολιτεία κι' ἔχει 400 Ἑβραίους. Σὲ ἀπόσταση μιᾶς ἡμέρας βρίσκεται ἡ Bissina²⁸ ὅπου ζοῦν 100 περίπου Ἑβραῖοι.

»Ἀπὸ ἐκεῖ, ὕστερα ἀπὸ θαλασσινὸ ταξίδι δύο ἡμερῶν φθάει κανεῖς στή Θεσσαλονικὴ²⁹, μεγάλη παραλιακὴ πολιτεία πὺδ χτίστηκε ἀπὸ τὸ βασιλεὶ Σέλευκο, ἕναν ἀπὸ τοὺς τέσσερες διαδόχους τοῦ Ἀλεξάνδρου³⁰. Ἐδῶ ζοῦν 500 Ἑβραῖοι. Ὁ ραββίνος Σαμουὴλ καί οἱ γιοὶ του εἶναι διαπρεπεῖς φιλόλογοι. Οἱ Ἑβραῖοι καταδυναστεύονται σ' αὐτὸν τὸν τόπο καί ζοῦν ἀσκωντας χειρωνακτικὰ ἐπαγγέλματα.

»Σὲ ἀπόσταση δύο ἡμερῶν ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴ βρίσκεται τὸ Mitrizzi μὲ Ἑβραίους³¹. Ἡ Δράμα — ταξίδι δύο ἡμερῶν — ἔχει 140 Ἑβραίους. Μιὰ μέρα πορεία καί φθάνουμε στή Christopolli,³² μὲ 20 Ἑβραίους. Σὲ ἀπόσταση τριῶν ἡμερῶν ἡ Ἑβροδός, κι' ὕστερα ἀπὸ ταξίδι πέντε ἡμερῶν μέσα ἀπὸ βουνά, ἡ μεγάλη πολιτεία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ μητρόπολη τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας καί ἔδρα τοῦ αὐτοκράτορα Μακρονήλ».

Ὁ Βενιαμὶν προσφέρει μιὰ γραφικὴ εἰκόνα τῆς Πόλης καί πλῆθος πληροφοριῶν γιὰ τὴν πολιτικὴ καί οἰκονομικὴ τῆς κατάστασις σὲ μιὰ περίοδο ἀκμῆς τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.

24. Ἀσφαλλοτατὴ εἰκόνα τοῦ ραββίνου. Θεωρεῖ τοὺς ληστὲς Ἑβραϊκῆς καταγωγῆς ἐπειδὴ δέν σκοτώνουν τοὺς ὁμοφυλοῦς του ὅπως τοὺς Ἑλλήνες.

25. Κυμὸπολη, κατὰ τὸν Wright, ἔδρα ἐπισκόπου κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους. Στὴς ἀρχὲς τοῦ ΙΔ' αἰῶνα ἀποτελοῦσε βαρωνία κατalanικὴ. Τὸ 1335 θὰ προσετῇ σὲ σερβικὸ δουκάτο τῆς Θεσσαλίας, τῇ Μεγαλοβλαχία. Τὸ 1371 περιέχεται σὺς Βενετοὺς καί τὸ 1470 στοὺς Τούρκους. (Βλ. Ν.Ι. Γιαννοπούλου: Ἡ μεσαιωνικὴ Φλώρις καί τὰ ἐν αὐτῇ μνημεῖα, ΔΙΕΕ τόμ. Η' σ. 5-93). Χωρὶ Γαρδίκι ὑπάρχει καί σήμερα, ἀνατολικὰ τῆς Λαμίας. «Ὁ δυνάστης Λεβανδῆς Ἰσάβηδ ὡς προέκυ παρὰ τοῦ Σερβοαυτοκράτορος νέων Πατρῶν Ἰωάννου τὸ Ζητούνη, τὸ Γαρδίκι, τὴ Γραβία καί τὸ Σιδρόκαστρο» (Παπαρηγόπουλος: τομ. Ε' 149). «Τὸ Μεγάλον Γαρδίκι κείται κατὰ τὸ ἀνατολικὸ ὁριζόριον τῆς Λαμίας... κατανικεῖ τοῦ Σερβοχωρίου τῆς Εὐβοίας. Μακρύνεται ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἐπὶ ὡραν μίαν (Φβήμονος: «Δοκίμιον Ἱστορικόν», Ἐκδ. 1860 τόμ. Δ' σελ. 135).

26. Ἡ περιγραφή τοῦ Βενιαμὶν συμπίπτει μὲ τὴς σημειώσεις τοῦ Ἀραβὰ περιηγητῆ Ἐδρσι, πὺδ ταξίδεψε τὴν ἴδια περίπου περίοδο στήν Ἑλλάδα. Ὁ Ἐδρσι ὀνομάζει τὴν πόλη Ἀρμενέσιον, «σημαντικὴ πόλη, πολυκατοικημένη καί ἐμπορικὴ». Κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα ἦταν σημαντικὸ ἐμπορικὸ κέντρο.

27. Μὲ τὴ συνθήκη τοῦ 1148 τὸ Βυζάντιον παραχώρησε στοὺς Βενετοὺς οἰκονομικὰ προνόμια στίς μεγαλύτερες πόλεις τῆς αὐτοκρατορίας (Ζακυνθῶν, ἐνθ. ἄν.).

28. Εἶναι ἡ βυζαντινὴ πόλη Βισσάνα πὺδ ἀποτελοῦσε μαζί μὲ τὴ Φάροαλο, τὸ Θασμακόν, Γρεβένκο. Ἀλμυρὸ καί τὴ Δημητριάδα τμήματα τοῦ θεσσαλικοῦ ταυφλικιοῦ τῆς Συμφροσύνης Δουκάνας.

29. Salunzi στήν ἐκδοσὶ Bergeron. Seleucie στήν ἐκδοσὶ Wright. Ἡ Θεσσαλονικὴ πὺδ ΙΒ' αἰῶνα εἶχε περισσότερους Ἑβραίους ἀπὸ κάθε ἄλλη ἑλληνικὴ πόλη, μὲ ἐξαιρέση τὴ Θῆβα. Ἡ προτίμησις τῶν Ἑβραίων στή Θεσσαλονικὴ ὠρεῖλταν κυρίως στήν ἐνδοικὴ τῆς θέσι πὺδ τὴν καθιέρωσε σάν ἓνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα ἐμπορικὰ κέντρα τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας (Wright, ἐνθ. ἄν.).

30. Τὸ λάθος τοῦ Βενιαμὶν ἀποδίδεται σὲ μιὰ λαϊκὴ παράδοσι τῆς ἐποχῆς.

31. Ἰπῆρχε πόλη Δημητρίταις κοντὰ στήν Ἀμφίπολη. Μερικοὶ τὴν ταυτίζουν μὲ τὴς Σέρρες. «Ὁ στρατηγὸς Ἀλέξιος Βρανᾶς ἐκίνησε τοὺς Νορμανδοὺς παρὰ τὸ Δημητρίταις, τῆς περιφερείας Σερρών καί αἰμαλώτους 4000» (Ἀμαντὸς: Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, τόμ. Β' σ. 401).

32. «Ὁ δεσπότης τῆς Ἑλλάδος Θεόδωρος κατέλαβε πόσαν τὴν μέχρης Ἀδριανουπόλεως, καί Φιλίππουπόλεως καί Χριστοπόλεως χώραν. Ἡ Χριστοπόλις ἦν ἐν τῇ θέσει περὶ τοῦ τῶν Καβδῶν» (Παπαρηγόπουλος, τόμ. Ε' σ. 49).

Περιγράφει ὅ,τι εἶδε, μέ ἀπλοϊκότητα βέβαια, ἀλλά καί μέ ἀκριβεία καί εὐσυνειδησία.

«Εἶναι πολύ μεγάλη πολιτεία, πρωτεύουσα ὅλου τοῦ βασιλείου καί κατοικεῖται ἀπό Ἑλλήνες. Ἐκεῖ βρίσκεται ἡ Αὐλή τοῦ αὐτοκράτορα Μανουήλ πού κυβερνάει δώδεκα βασιλιάδες.

» Ἡ πολιτεία ἔχει περίμετρο 18 μιλίων. Ἡ μισή βρίσκεται πρὸς τὴν πλευρά τῆς θάλασσας καί ἡ μισή πρὸς τὴν ξηρά. Κι' εἶναι χτισμένη ἀνάμεσα σέ δύο μεγάλους θαλάσσιους βραχίονες (ὁ ἓνας βλέπει πρὸς τὴ Ρωσία καί ὁ ἄλλος πρὸς τὴν Ἰσπανία).

» Εἶναι τόπος πολύ δυνατός ὅπου συχνάζουν κάθε λογῆς ἔμποροι, τόσο ἀπὸ τίς ἐπαρχίες καί τίς περιοχές τῆς Βαβυλώνας, τῆς Μεσοποταμίας, τῆς Λυδίας καί τῆς Περσίας, ὅσο καί ἀπὸ τὰ βασίλεια καί τίς χώρες τῆς Αἰγύπτου, τῆς Χαναάν, τῆς Ρωσίας, τῆς Οὐγγαρίας, τῆς Λομβαρδίας καί τῆς Ἰσπανίας.

» Εἶναι πολιτεία πού δέχεται ὅλο τὸν κόσμο χωρὶς διάκριση χώρας ἢ θρησκείας. Ἐμποροὶ καταφθάνουν ἀπὸ ὅλους τοὺς τόπους.

» Δέν ὑπάρχει ἄλλη πολιτεία στὴ γῆ πού νά μπορεῖ νά συγκριθεῖ μέ τὴν Κωνσταντινούπολη, μέ ἐξαίρεση τὴ Βαγδάτη. Ἐδῶ βλέπει κανεὶς τὸν περίφημο ναὸ τῆς Ἁγίας Σοφίας ὅπου κατοικεῖ ὁ πατριάρχης. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ναῶν εἶναι ἴσος μέ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ χρόνου. Οἱ θησαυροὶ ὅμως τῆς Ἁγίας Σοφίας εἶναι ἀμύθητοι. Πλούτη καί δῶρα ἔρχονται ἀπὸ διάφορα νησιά, κάστρα καί περιοχές. Κι' ἔτσι ἔχει γίνεи σπουδαῖος ναὸς πού δέν ὑπάρχει ὁμοίος του στὸν κόσμο. Βλέπεις κίονες ἀπὸ μάλαμα καί ἀσήμι, μεγάλους πολυελαίους, καντήλια καί ἀμέτρητες πλούσιες διακοσμήσεις.

» Πλάι στὸν τοῖχο τοῦ ναοῦ βρίσκεται ἡ τοποθεσία πού λέγεται Ἱπποδρόμος. Ἐκεῖ ψυχαγωγεῖται ὁ αὐτοκράτορας. Κάθε χρόνο, κατὰ τὴ γέννηση τοῦ Χριστοῦ στὴ Ναζαρέτ, παρουσιάζονται

Τοπίο τῶν τρωγλοδυτικῶν οἰκισμῶν τῆς Κοππαδοκίας.

ζονται μεγάλα θεάματα. Μπροστά στό βασιλιά καί στὴ βασίλισσα περνοῦν οἱ μορφές ὅλων τῶν ἀνθρώπων τοῦ κόσμου, καθέννας μέ τὴ δική του φορεσιά. Ἐκεῖ φέρνουν ἐπίσης λέοντες, ἀρκουδες, λεοπαρδάλεις καί δνάγρους. Κι' ἀφήνουν τὰ θηρία νά ρίχνωνται τό ἓνα πάνω στό ἄλλο σέ φοβερὴ μάχη³³. Ἐνα παρόμοιο θέαμα γίνεται καί μέ τὰ πουλιά. Καί δέν πιστεύω νά ὑπάρχει τόπος σ' ὅλο τὸν κόσμο ὅπου νά παρουσιάζωνται τόσο μεγαλόπρεπα παιγνίδια.

» Ὁ Μανουήλ³⁴ ἐκτός ἀπὸ τὸ παλάτι πού τοῦ ἄφησαν οἱ πρόγονοί του, ἔχτισε κι' ἄλλο ἓνα στήν παραλία. Τό ὠνόμασε Bilbernae³⁵ καί οἱ κολῶνες καί τὰ τεῖχη τοῦ εἶναι σκεπασμένα μέ μάλαμα κι' ἀσήμι. Στίς αἰθουσες τοῦ παλατιοῦ ὑπάρχουν τοιχογραφίες πού ἀπεικονίζουν τοὺς πολεμικούς ἀθλοῦς τοῦ Μανουήλ καί τῶν προγόνων του³⁶.

» Στὸ παλάτι ὑπάρχει ἓνας χρυσὸς θρόνος, στολισμένος μέ πολυτίμα πετράδια. Κι' ἀπὸ πάνω κρέμεται τό χρυσὸ στέμμα ἀπὸ χρυσές ἐπίσης ἀλυσίδες. Κι' ἀπὸ πάνω κρέμεται τό χρυσὸ στέμμα ἀπὸ χρυσές ἐπίσης ἀλυσίδες. Εἶναι ὅλο μαργαριτάρια καί πετράδια ἀμύθητης ἀξίας, καί τόσο ἀστράφτουν πού τὴ νύχτα μπορεῖς νά βλέπεις δίχως φῶς.

» Σ' αὐτὸ τό παλάτι φέρνουν τοὺς ἐτήσιους φόρους, χρυσάφι καί πορφύρες. Καί οἱ πύργοι εἶναι κατὰμεστοι ἀπὸ πλοῦτη. Οἱ θησαυροὶ τους εἶναι ἀφάνταστοι καί ἡ ἀρχιτεκτονική τους πανέμορφη. Σάν αὐτοὺς τοὺς πύργους δέν ὑπάρχουν ἄλλοι στὸν κόσμο.

» Μόνο τό εἰσόδημα ἀπὸ τὴν πολιτεία — δικαίωματα ἀπὸ τὴν ἀγορά καί τό λιμάνι καί φόροι τῶν ἐμπόρων — ὑπολογίζεται σέ εἴκοσι χιλιάδες χρυσὰ τάληρα τὴν ἡμέρα.

» Ὅσο γιὰ τοὺς Ἑλλήνες πού μένουν σ' αὐτὸν τὸν τόπο εἶναι πάμπλουτοι ἀπὸ χρυσάφι καί πετράδια. Γι' αὐτὸ εἶναι ντυμένοι μέ ἐξαιρετικὴ μεγαλοπρέπεια. Ὑφάσματα ἀπὸ κρεμζή, χρυσοῦφанта, μέ κεντήματα δουλεμένα στό βελόνι. Κι' ὅταν

33. Ἦταν τὰ λεγόμενα «θεατροκνήγια», ἀγῶνες δηλαδὴ θηρίων πρὸς θηρία, πού ἀποτελοῦσαν, ἀπὸ τοὺς πρώτους βυζαντινοὺς αἰῶνες, τὴν κυριώτερη ψυχαγωγία τῶν μαζῶν. Ἡ Ἐκκλησία θὰ ἀποκρούει τό σκληρὸ αὐτὸ θέαμα ἀλλὰ χωρὶς ἀποτέλεσμα. Ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχε δωρίσει γιὰ τὰ θεάματα τοῦ Ἱπποδρόμου εἴκοσι λιοντάρια καί τριάντα λεοπαρδάλεις (γνωστὸ, ἄλλωστε, ὅτι ἡ αὐτοκράτειρα Θεοδώρα ἦταν κόρη ἑνὸς ἀρκουδιάρη τοῦ Ἱπποδρόμου). Ἡ προσωπικὴ διαπίστωση τοῦ Βενιαμίν διὰ τὴν Πόλιν τὸν 1159 γήνοταν θρημομαχίης ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν χρονογράφου Ἰωάννη Ζωνναρᾶ «δρουγίον τῆς βίβλης» (διοικητὴ τῆς αὐτοκρατορικῆς σωματοφυλακῆς) πού πῆθανε μερικὲς δοξατείες πρὶν ἀπὸ τὸ ταξίδι τοῦ Βενιαμίν στὴν Πόλιν. Ὁ Ζωνναρᾶς, σχολιάζοντας τὸν 51ο κανόνα τῆς ἐν Τροῦλλων συνόδου, γράφει διὰ δέν γίνονταν πιά «θεατροκνήγια» ὅπως σὲ παλιότερες ἐποχές, πού στίς μεγάλες πολιτεῖες «θηρία ἐτρέφοντο, λέοντες καί ἀρκτοι καί κατὰ καιροὺς ἐξήγοντο εἰς τὰ θέατρα». Ἐδῶ ὁ ἀντίπατος εἶναι πιά ἀξιοπύστος ἀπὸ τὸν χρονογράφου. Οἱ θρημομαχίης συνεχίστηκαν καί μετὰ τὴν ἄλωση κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς τουρκοκρατίας στὸ χωριὸ τοῦ Ἱπποδρόμου (Σκαρλάτου Βιζνίου: Ἡ Κωνσταντινούπολις). Ἀκόμη καί κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰ. μιά ἀπὸ τίς πρὸ συνθημιμένες εἰκόνες στοὺς δρόμους τῆς πόλεως ἦταν οἱ θηριοτρόφοι πού ὠδηγοῦσαν λιοντάρια, ἀρκουδες, πάνθηρες καί ἄλλα θηρία ἀλυσσοδεμένα, ὅπως γράφει στὸ χρονικὸ του ὁ Βαρώνος Βρατισλάβ φὸν Μήτσελτς (βλ. κεφ. «Τραγωδία στὴν Πόλιν», 1951).

34. Μανουήλ Κομνηνός: Ἀνεβαίνει στὸ θρόνο τὸ 1143. Πέθανε τὸ 1180.

35. Βλαχερνάι.

36. Ὁ Νικήτας Χωνιάτης περιγράφει τοιχογραφίες τοῦ παλατιοῦ τοῦ Ἀνδρόνικου Κομνηνοῦ: «Καί βίος ἀγροικικός καί σκηνίτης καί ἐστίασις ἐκ τῶν θρηνομένων σχέδως, καί αὐτὸς Ἀνδρόνικος μυστῶν αὐτοχειρὶ κρέας ἐλάειον ἢ κάπρον μονάοντος, καί ὅπων περιφραδῆς περὶ, καί τοιαῦθ' ἕτερα, ὁπόσα τεκμηριάζειν ἔχουσι ἄνθρωποι πεποιθότες ἐπὶ τῷ καί ρομφαίᾳ καί ἵπποις ἀκίπποις φεγγόντες τὴν ἐνεργαμὴν διὰ οὐκείαν ἀβελτηρίαν ἢ ἀρετὴν» (Ἐκδ. Βόννης, σ. 269, 1). Τοιχογραφίες μέ ἱστορικὰ θέματα ὑπῆρχαν στὸ ἀνάκτορο τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος. Περιγραφεῖς ἂν ὁ συνεχιστὴς τοῦ Θεοφάνους: «Ἀνθεν δὲ τῶν κίωνων, ἀχρι τῆς ὀροφῆς καί τὸ κατὰ ἀνατολὰς ἡμισφαίριον ἐκ ψηφιδῶν ὠραίων, ὅπως ὁ οἶκος κατακεκλεισται, παρακαθήμενον ἔχων τὸν τοῦ ἔργου δημιουργὸν ὑπὸ τῶν συναγωνιστῶν ἱπποκρατῆων δορυφορουμένων ὡς δῶρα προσσόντων αὐτῷ τὰς ἐπ' αὐτοῦ ἐλαιοκίνας πάλεις. Καί αὐθὺς ἀνθεν ἐπὶ τῆς ὀροφῆς ἀνιστόρηται τὰ τοῦ βασιλέως ἡράκλεια ἄθλα καί οἱ ὑπὲρ τοῦ ὑπάρχοντος πόνου καί οἱ τῶν πολεμικῶν ἀγῶνων ἰδρωτές καί τὰ ἐκ θεοῦ νικητήρια» (Οἱ μετὰ Θεοφάνη, Ἐκδ. Βόννης, σ. 332, 14). Ὁ Παχυμέρης ἐπίσης περιγράφει τίς τοιχογραφίες τῶν ἀνακτόρων τοῦ Μιχαήλ Παλαιολόγου μέ τίς νίκας του κατὰ τῶν Ἑλληνῶν.

βρίσκονται καβάλα στ' αλόγα τους μέ τά πλούσια χάμουρα δέ μπορείς νά τούς ξεχωρίσεις από τούς πρίγκιπες³⁷.

» Η χώρα τους είναι απέραντη, βγάζει κάθε λογής καρπούς, πολύ στάρι, κρασί, κρέατα. Οί Έλληνες είναι ικανώτατοι στίς έπιστήμες. Πεπαιδευμένοι άλλα και έκδοτοι στίς ήδονές. Τρώνε και πίνουν καθέννας κάτω από τήν κληματαριά του ή κάτω από τήν συκιά του.

» Από όλα τά έθνη πού αποκαλούν βάρβαρα παίρνουν στρατεύματα μισθοφόρων γιά νά πολεμούν τόν σουλτάνο. Γιατί οί απολαύσεις και ή όκνηρία τούς έκανε έκτεθλυμένους και άνίκανους γιά πόλεμο. Καί βλέπεις σ' όλους μαλθακότητα πού τούς κάνει νά μοιάζουν περισσότερο μέ γυναίκες παρά μέ άντρες.

» Δέν υπάρχει ούτε ένας Έβραϊός σ' όλη τή ζώνη τής πολιτείας. Ζούν σέ μία περιοχή ανάμεσα στή θάλασσα και σ' ένα ρέμα, και μόνο μέ πλοίο μπορούν νά έλθουν στήν πολιτεία γιά τό εμπόριό τους. Είμαι κάπου χίλιοι.

» Ένα μέρος απ' αυτούς τούς Έβραϊούς εργάζονται στά μεταξωτά. Οί περισσότεροι είναι πλούσιοι έμποροι. Δέν επιτρέπεται σέ κανέναν Έβραϊό νά μετακινηται έφιππος. Έξαιρείται ό Σολομών από τήν Αίγυπτο, ό γιατρός του βασιλιά πού τόσες ύπηρεσίες προσφέρει στους Έβραϊούς και τόση παρηγοριά στή σκληρή σκλαβιά τους³⁸.

» Οί Έλληνες τούς μισούν, χωρίς νά ξεχωρίζουν διόλου τούς καλούς από τούς κακούς. Κυρίως οί ταμπάκηδες πού ρίχνουν μπροστά στίς πόρτες των Έβραίων τά βρωμόνερα των βυρσοδεφίων και ξεσηκώνουν τό λαό εναντίον τους. Κι' ό κόσμος τούς κυνηγάει στους δρόμους και τούς κακομεταχειρίζεται κάνοντας τή σκλαβιά τους ακόμα πιό άβάσταχτη.

» Αυτό όμως δέν έμποδίζει διόλου τούς Έβραϊούς, όπως είπα νά είναι πλούσιοι, φιλόφθοροι, φιλόνομοι και ικανοί νά ύπομένουν τά δεινά τής δουλείας. Η περιοχή όπου είναι έγκατεστημένοι ονομάζεται Πέραν».

Από τήν Κωνσταντινούπολη ό Βενιαμίν ταξίδεψε στό Αιγαίο. Πρώτος σταθμός ή Μυτιλήνη.

37. Στοιχεία σχετικά μέ τόν πολυτελή βίο των Έλλήνων άρχόντων κατά τήν περίοδο πού ιστορεί ό Βενιαμίν, άνεπρόσονται στίς Όμιλίες του Ιαδύρου του Θεσσαλίας (1192). «Σύ δέ τοίς πολυτέλεις και σιρκείοις ιματίοις χείρεις κατακοσμηθείαι... Σύ δέ, ίνα μή άδοξίης έν τή θεούση ταύτη σκηπή, και κόλακας τρέφεις και παρσώτοισι και άλλοις επιτάτεις έπ' ώμων τό σόν βαστάειν ιμάτιον, μικρό και ως άδανά τήν τιμήν άποδιδόναι σοι άπαιτείς. Ό Νικ. Καβάσιλας έγραφε τό 1213: «Σύ δέ άρπαίνεις, και βούντας και δόνουμένους λωποδυτείς, οικίας έχων και ύπνον και βέτην και παρσάτον, ολμαι και άεργίον και κωλύτιον». Επίσης ό Ο. Ταφρίλι στο «Thessalopénie au XIV siècle (Παρίσι, 1913): «Οί άρχοντες ντύνονταν μέ μεγάλη πολυτέλεια: Κι' έβγαιναν πάντοτε μέ άκόλουθα δούλων πού έφεραν στόν ώμο τό μεταξωτό ιμάτιο του αθένητου τους ενώ οί παρόντες συναγινώσκονταν, όπως και κατά τήν αρχαιότητα, σέ κολακείες».

38. Τό έβραϊκό στοιχείο είχε εξαφανιστεί μεταχείριση στήν όθωμανική αυτοκρατορία από τόν 16 αιώνα. Γιά τούς Τούρκους, οί Έλληνες ήταν ραγιάδες ή γεσίρ (δοῦλοι). Τούς Έβραϊούς, όμως, τούς αποκαλούσαν «μονοαφίρδες», (φιλοζωούμενους). Σέ πολλές περιπτώσεις δέχτηκε ή Πύλη τήν όμαδική έγκατάσταση Ισραηλιτών σέ ελληνικές περιοχές. Η μεγαλύτερη μετανάστευση έγινε τό 1487 από τήν Ισπανία όταν εκδιώχθηκαν 120.000 ψυχές εξ αίτιας τού φανατισμού του Φερδινάνδου και τής Ισαβέλλας. «Διούδας ό Φερδινάνδος τώδε τώ έτει από τής Γρανάτης Μαύρους και Σαρακηνούς τούς επικρατήσαντας αύτεις έτη δικάσασα, έδίωκεν έκ τής Ισπανίας και 120 χιλιάδες Έβραίων, γυνώκας αύτούς πάσης τής περιουσίας αύτών κινήτης τε και άκινήτου, οτινες διεσπάσαν εις τάς επαρχίας και πόλεις τής Τουρκίας και μάλιστα τήν Θεσσαλονίκην» (Κομνηνού - Τηγρήντης: «Τά μετά τήν Άλωσιον σ. 26). Γιά τήν προνομιακή θέση των Έβραίων στήν όθωμανική αυτοκρατορία παρατηρεί ό Φινλίκι (Ιστορία τής Τουρκοκρατίας και τής Ένετοκρατίας στήν Ελλάδα» Αθήνα, 1957). «Κατά τό τέλη του 16 αιώνα οί Έβραίοι άρκοιοι πού έγιναν δεκτοί σέ διάφορες έμπορικές πόλεις τής Τουρκίας κατέκτησαν πολλούς κλάδους τής βιοτεχνίας πού παλαιότερα έλλέγονταν από Έλληνες. Επί έκαστο χρόνο κατώρθωναν νά διατηρήσουν ύψηλή οικονομική θέση. Ήταν οί καλύτεροι γιατροί, έμποροι και τραπεζίτες. Ήταν οί πρώτοι πού άνοίξαν μαγαζιά στους δρόμους των πόλεων τής Άνατολής. Περίπου 40.000 Έβραίοι είχαν εγκατασταθεί στήν Κωνσταντινούπολη, 15 - 20.000 στή Θεσσαλονίκη και μεγάλος αριθμός σέ κάθε λιμάνι τής Τουρκίας».

«Στό νησί τής Μυτιλήνης υπάρχουν δέκα παροικίες Ισραηλιτών. Από εκεί, σέ τρεις μέρες φθάνουμε στή Χίο, όπου ζούν 400 Έβραίοι. Σ' αυτό τό νησί καλλιεργούνται τά δένδρα πού βγάζουν μαστίχα. Δύο ακόμη μέρες: ή Σάμος μέ 300 Έβραίους. Άλλες τρεις μέρες ή Ρόδος μέ 400 Έβραίους».

Οί κυριώτερες έπικρίσεις σ' ό,τι άφορά τήν περιήγηση του Βενιαμίν στόν ελληνικό χώρο αναφέρονται στίς γεωγραφικές άνακρίβειες: άλλοίωση τοπωνυμίων, άποστάσεις κ.λπ.³⁹.

Ό Baratier⁴⁰ ύπήρξε ό πιό άδυσώπητος κι' ό πιό άδικος διώκτης του. Άποκαλεί τόν Έβραϊό περιηγητή ψευδολόγο, μυθομανή και άγύρτη.

Ό Βενιαμίν, παρατηρεί ό Baratier, βεβαιώνει πρώτα - πρώτα ότι από τόν Εύριπο έφθασε στή Βλαχία σέ τρεις μέρες και σέ δέκα στή Θεσσαλονίκη. Τερατώδεις άνακρίβειες γιατί ή Βλαχία βρίσκεται στίς βορειότερες περιοχές τής Βαλκανικής και στή Θεσσαλονίκη δέν φθάνει κανείς σέ δέκα μέρες. Ύστερα συνάντησε κατά τό ταξίδι του τρεις μονάχα πόλεις, άγνωστες σήμερα (τό 1734). Συμπέρασμα: τό ταξίδι του Βενιαμίν είναι όλότελα φανταστικό.

Ήρθαν όμως ό Carmoly⁴¹ και ό Lelewel⁴² νά ανατρέψουν τήν έπιχειρηματολογία του νεαρού Γάλλου σοφού και νά άποκαταστήσουν τήν αξιοπιστία του Έβραϊού περιηγητή.

Σχετικά μέ τίς έπικρίσεις γιά τήν Βλαχία πού ό Βενιαμίν τοποθετεί στόν Σπερχιό, ό Carmoly παρατηρεί ότι κατά τούς μεσαιωνικούς χρόνους ύπήρχαν πολλές Βλαχίες: στήν Ούγγαρια, στή Ρουμανία άλλα και στή Μακεδονία και στή Θεσσαλία. Τό σύνολο αύτών των χωρών ήταν γνωστό μέ τή γενική ονομασία: Μεγάλη Βλαχία. Αυτό τό νόημα έχει ή φράση του άκριβολόγου — τουλαχιστόν σέ ότι άφορά τήν Ελλάδα — Βενιαμίν «από έδω (από τό Ζητούνι) άρχίζουν τά σύνορα τής Βλαχίας»⁴³.

Οί άποστάσεις από Κόρινθο μέχρι Θεσσαλονίκη καλύπτονται μέ ύποζυγίο σύμφωνα μέ τά στοιχεία πού παραθέτει ό Βενιαμίν.

39. Γιά τούς Έβραϊούς των βυζαντινών χρόνων έγραψαν: Α. Ανδρεάδης: Οί Έβραίοι έν τώ Βυζαντινώ Κράτει (ΕΒΑΕ 1929): J. Mann: Texte and studies in jewish history and literature (Cincinnati, 1932). S. Krauss: The Jewish (New York - London, 1902). Ν. Βής: Οί Έβραίοι τής Λακεδαιμόνος και του Μυστα (Νομας Γ, 1905).

40. Ό Jean Philippe Baratier ήταν τό παιδί θαύμα γιά τήν πνευματική Εύρώπη: του 1Η αιώνα. Στά δώδεκα χρόνια του, άν πιστέψουμε τούς βιογράφους του και τίς δικίες έγκυκλοπαιδείες, ήταν σοφός. Άπίστευτες γνώσεις, βαθιά καλλιέργεια, ιστορικός, φιλόλογος, κριτικός. Πέθανε σέ ήλικία 21 χρόνων. (1722 - 1743). Μετέφρασε τό όδοπορικό του Βενιαμίν από τά έβραϊκά και σχολίασε τό κείμενο σ' ένα άγαθή τόμο πού κυκλοφόρησε τό 1734 στό «Μυστηριώδη μέ τόν τίτλο: «Voyages de rabbi Beniamin, fils de jona de Tudele en Europe, en Asie et en Afrique, depuis l'Espagne jusqu' a la Chine. Ou l'on trouve plusieurs choses remarquables concernant l'histoire et la geographie et particulièrement l'etat des Juifs au douzieme siecle. Traduits de l'hebreu et enrichis de notes et de dissertations historiques et critiques sur ces voyages. Par. j. P. Baratier. A Amsterdam, 1734».

41. Η Έκδοση του Carmoly έχει αύτόν τόν καταποτιστικό τίτλο - ποταμό: «Ό γύρος του κόσμου, του διάσμου Βενιαμίν πού άρχισε τό έτος 1173 και περιέχει μία άκριβή και γοητευτική περιγραφή γιά τά πιό αξιοσημείωτα πράγματα πού είδε σ' όλα σχεδόν τά μέρη του κόσμου όπως και γιά όσα έμαθε από πολλούς αξιοπιστους συγχρόνους του. Μέ λεπτομέρειες, άγνωστες ως τώρα, γιά τή ζωή, τίς συναγωγές και τόν αριθμό των Έβραίων και των ραββίνων σ' όλους τούς τόπους πού πήγε, κι' ακόμα γιά τά διάφορα έθνη πού άπό τήν κατάκτησή τους από τούς Τούρκους. Γραμμένο άρχικά έβραϊκά από τόν συγγραφέα του ταξιδιού, μεταφρασμένο ύστερα στά λατινικά από τόν Benoit Arion Montain και τώρα από τά λατινικά στά γαλλικά, μέ σχόλια και έπεξηγήσεις και πολλούς χάρτες».

42. Examen geographique des voyages de Benjamin de Toudede (1160 - 1173). Lettres adreeses a M. Carmoly par J. Lelewel, 1845. Ό Lelewel χρησιμοποίησε γιά τήν έπαρκέωση των άποστάσεων και των τοπωνυμίων τούς έπίσημους και λεπτομερείς χάρτες τής όθωμανικής αυτοκρατορίας πού κυκλοφόρησαν στό Παρίσι τό 1822 από τόν Lapie και τό 1827 από τούς Lemaux και Dufour.

43. Ό Παπαρηγόπουλος παρατηρεί ότι οί νότιες περιοχές τής Θεσσαλίας ήταν κατά τόν 16 αιώνα γνωστές ως Μεγαλοβλαχία «ένεκα των έν αύτή βλαχικών, ήτοι ποιμενικών ελληνικών κοινοτήτων» (τομ. Ε' σ. 94).

“Ὅσο γιά τίς ἄγνωστες ἢ ἀπροσδιόριστες πόλεις πού καταγράφει ὁ Βενιαμίν πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι ἀπό τήν ἐποχή τῶν εἰσβολῶν βορείων φύλων στά ἐδάφη τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἡ γεωγραφική ὀνοματολογία ὑπέστη ἅπειρες μεταμορφώσεις. Οἱ ἑλληνικές περιοχές βρέθηκαν διαδοχικά ὑπό τήν κυριαρχία Σλάβων, Βουλγάρων καί Τούρκων μέ ἀποτέλεσμα νά σημειώνωνται κάθε τόσο ἀλλαγές στα τοπωνύμια. Ὑπενθυμίζουμε μονάχα τήν ὀνοματολογική περιπέτεια τῆς Πελοποννήσου κατά τόν Μεσαίωνα.

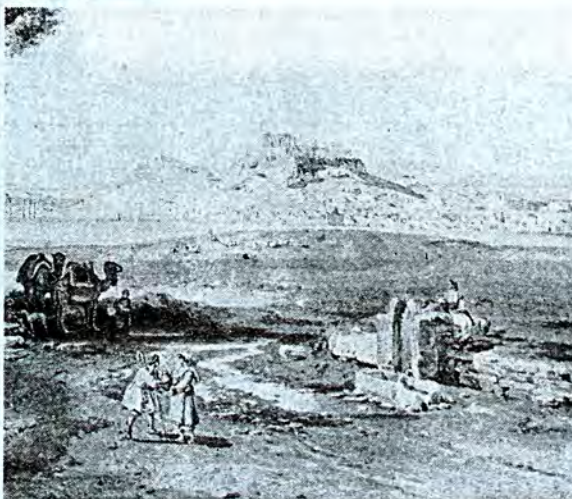
Ἐντύπωση προκαλεῖ τό γεγονός ὅτι ὁ Βενιαμίν δέν ἔχει — ὅπως προκύπτει ἀπό τό ἡμερολόγιό του — ἐπισκεφθῇ τήν Ἀθήνα. Μερικοί ἱστορικοί⁴⁴ ἐκφράζουν τή γνώμη ὅτι κατά τόν ΙΒ' αἰώνα, καί ἐνωρίτερα ἀκόμη, δέν ὑπῆρχε στήν Ἀθήνα ἐβραϊκή παροικία.

Ἀλλά πότε ἔγινε ἡ πρώτη ἐγκατάσταση Ἑβραίων στήν Ἀθήνα;

Ὁ Γερμανός περιηγητής Reinhold Lubenau πού ταξίδεψε στήν Ἀθήνα τό 1587 διαπιστώνει ὅτι ὁ πληθυσμός τῆς εἶναι “Ἕλληνες, Ἑβραῖοι καί μερικοί Ἰταλοί⁴⁵. Σημειώνει, μάλιστα, πώς λειτουργοῦσαν καί συναγωγές, πράγμα πού προϋποθέτει ἀξιόλογη κοινότητα.

Ὁρισμένοι ἱστορικοί ὅμως ἀμφισβητοῦν τή μαρτυρία τοῦ Lubenau καί ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ πρώτη ἐγκατάσταση Ἑβραίων στήν Ἀθήνα ἔγινε κατά τήν τελευταία περίοδο τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας. Κι' αὐτό ἐξ αἰτίας τῶν ἀντιδράσεων τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ πού ἔβλεπε στό ἰσραηλιτικό στοιχεῖο ἕναν ἐπικίνδυνο ἀνταγωνιστικό παράγοντα. Ὑποστηρίζουν ἐπίσης ὅτι ἡ ἀπαγόρευση τῶν μετακινήσεων Ἑβραίων στήν πόλη ἀποτελοῦσε προνόμιο πού παραχώρησαν οἱ Τούρκοι στούς Ἀθηναίους.

Ἡ ἀποψη αὕτη ἐνισχύεται ἀπό χρονικά τῶν Εὐρωπαίων περιηγητῶν. “Ἐναν αἰώνα μετά τόν Lubenau, ὁ Guillet πού συγκέντρωσε πληροφορίες ἀπό τούς Καπουκίνους τῆς Ἀθήνας γράφει⁴⁶.

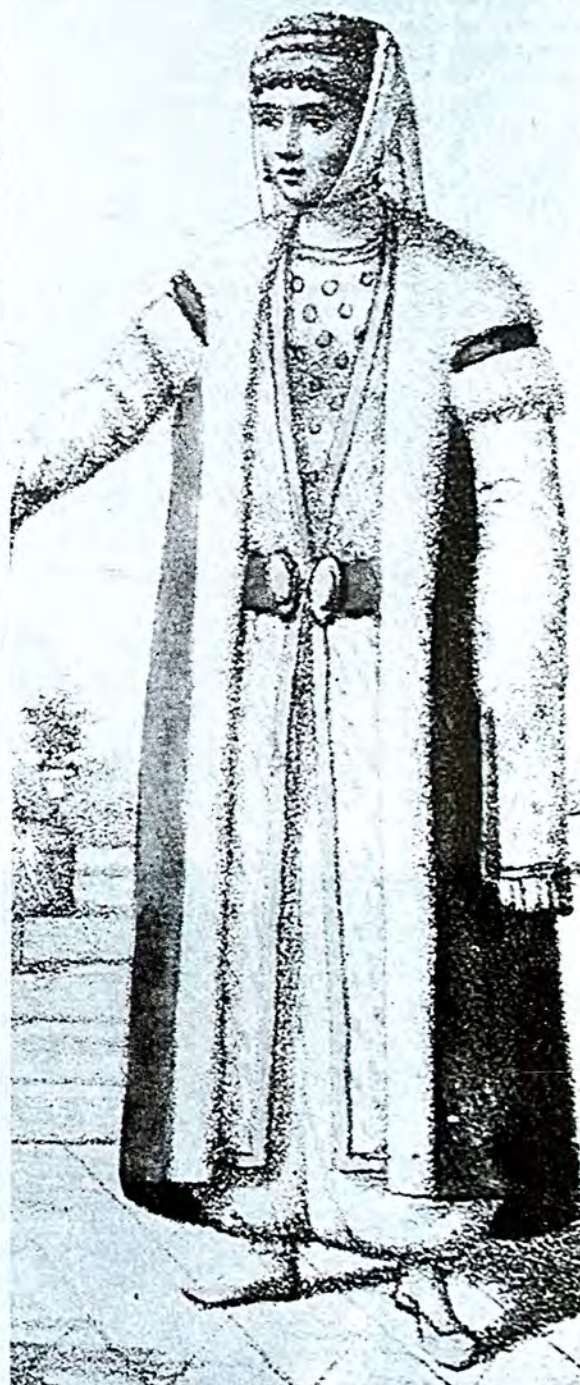

Carl Rottman, Ἀθήνα

44. Horg: *Geschichte Griechenlands von Beginn des Mittelalties* (Leipzig, 1867). Herzberg: *Geschichte Griechenlands seit dem Absterben des antiken Lebens* (Cöttingen, 1876 - 1879). Λάμπρος: *Αἱ Ἀθήναι περί τά τέλη τοῦ ΙΒ' αἰῶνος* (Ἀθήναι 1878). Καμπούρογλου: «Ἱστορία».

45. *Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau* (Königsberg, 1912).

46. *Athenes ancienne et nouvelle* (Paris, 1675).

Ἑβραία ἀπό τήν Σμύρνη

G. La Chaise.. Συλλογή Ἑβραϊκοῦ Μουσείου Ἑλλάδος

» Δέν γίνονται πιά δεκτοί Ἑβραῖοι στήν Ἀθήνα, μ' ὅλο πού πολυάριθμοι ζοῦν στίς γειτονικές περιοχές — κυρίως στή Θήβα καί στή Χαλκίδα. Καί γιά νά ποῦμε τήν ἀλήθεια μονάχα ἡ Ἀθήνα καί ἡ Τραπεζοῦντα ἀπό ὁλόκληρη τήν τουρκική αὐτοκρατορία ἔχουν διατηρήσει τό προνόμιο νά μὴ δέχωνται Ἑβραίους, μ' ὅλο πού οἱ τουρκικές Ἀρχές ἔχουν πολλές φορές ἐπιχειρήσει νά τοὺς ἐγκαταστήσουν. Ἀλλά ἡ ἐπιμονή τῶν Ἀθηναίων νά μὴν ἐπιτρέπουν τή δημιουργία ἐβραϊκῆς παροικίας ἱκανοποιῶσε κατά βάθος καί τοὺς Μωαμεθανούς τῆς Ἀθήνας πού κατέχονταν ἀπὸ τό φόβο ὅτι οἱ Ἑβραῖοι θά κυριαρχοῦσαν στό τοπικό ἐμπόριο καί θά ἐξώτωναν οἰκονομικά Τούρκους καί Ἕλληνες. Πολλές φορές, μάλιστα, οἱ Ἑβραῖοι εἶχαν προειδοποιηθεῖ ὅτι ἂν τολμοῦσαν νά κατοικήσουν στήν πολιτεία θά ἀντιμετώπιζαν τὰ ρόπαλα τῶν ντόπιων».

Τρία χρόνια ἀργότερα ὁ Γάλλος περιηγητής γιατρός Spon⁴⁷ παρατηρεῖ ὅτι εἶχε ἐπιτραπεί ἡ ἐγκατάσταση Ἑβραίων στήν Ἀθήνα. Τὰ ἀπαγορευτικά μέτρα πού ἴσχυαν ὡς τότε, γράφει ὁ Spon, ὠφείλονταν στό γεγονός ὅτι Ἑβραῖοι καί Ἕλληνες εἶναι δαιμόνιοι στό ἐμπόριο καί ὅτι ἐγκατάσταση Ἑβραίων θά δημιουργοῦσε ἐπικίνδυνο ἀνταγωνισμό.

Φυσικά τό ἀντιεβραϊκό πνεῦμα κατὰ τόν Μεσαίωνα, μ' ὅλο πού στήν Ἑλλάδα δέν εἶχε προσλάβει χαρακτήρα διωγμοῦ, ἦταν ἀποτέλεσμα ὅχι μονάχα οἰκονομικῆς ἀντιζηλίας ἀλλὰ καί θρησκευτικῶν προκαταλήψεων.

Ἐγραφε τό 1682 ὁ Καπουκίνος ἱεραπόστολος Michel Febvre: «Σέ μερικές περιοχές τῆς Τουρκίας οἱ κάτοικοι ἔνοιωθαν πραγματικό τρόμο γιά τοὺς Ἑβραίους καί τοὺς ἐμπόδιζαν νά

47. Spon et Wheeler: *Voyage d'Italie, Dalmatie, de Grece et du Levant* (Lyon, 1678).

Ἑβραῖοι ἐμποροὶ τῆς Θεσσαλονίκης

ἐγκατασταθοῦν, μ' ὅλο πού εἶχαν ἄδεια νά κατοικήσουν σέ ὅποιόδηποτε σημεῖο τῆς αὐτοκρατορίας»⁴⁸.

Φαίνεται, πάντως, ὅτι ἡ μαρτυρία τοῦ Lubenau εἶναι ἡ πιὸ ἀξιόπιστη. Κυρίως ἐπειδὴ ὁ Γερμανὸς περιηγητής ἦταν ἐβραϊκῆς καταγωγῆς καί εἶχε ἰδιαίτερη εὐαισθησία στά προβλήματα τῶν ὁμοφύλων του.

48. *Theatre de Turquie* (Paris, 1682).

Συνέχεια ἀπὸ τὴ σελ. 12

γυριστόν, σχολεῖα δὲ εἰς τὰ ὁποῖα σπουδάζουν ὑπὲρ τοὺς 400 μαθηταὶ τὴν ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν γλῶσσαν, τὴν ποιητικὴν, τὴν ρητορικὴν, τὴν Γεωγραφίαν, τὴν Μαθηματικὴν, τὴν Φιλοσοφίαν καὶ Θεολογίαν» (*Κοσμὴ τοῦ Θεσπρωτοῦ καὶ Ἀθανασίου Ψαλῖδα*, Γεωγραφία Ἀλβανίας καὶ Ἠπείρου, Προλεγόμενα καὶ Σημειώσεις, Ἄθαν. Χ. Παπαχαρίση, Ἰωάννινα 1964, σ. 52-53). (Ὑποσημείωση σελ. 466)

- 96 * Ἄρτα: Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1809 ὁ Leake ταξίδευε στὴν Ἄρτα. Ὁ πληθυσμὸς τῶν 170 χωριῶν τοῦ καζᾶ ὑπολογιζόταν σὲ 30.000 ψυχές. Σ' αὐτὸ τὸν ἀριθμὸ πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Ἄρτας (5.000 Ἕλληνες, 500 Τούρκοι καὶ ἄλλοι τόσοι Ἑβραῖοι). Ὅλος ὁ κάμπος τῆς Ἄρτας, μετ' ἐξαίρεση δύο τούρκικα τσιφλίκια, ἦταν ἰδιοκτησία τοῦ Ἀλῆ καὶ τῶν γιῶν του. (Σελ. 483)
- 97 * Τρίκαλα: Στὰ Τρίκαλα ἐνὼ τὰ ἑλληνικὰ σπίτια ἦταν μόλις 200 καὶ τούρκικα 10.000, οἱ Ἕλληνες κάτοικοι ξεπερνοῦσαν τοὺς Ὀθωμανούς. Ὑπῆρχαν καὶ 50 ἑβραϊκὲς οἰκογένειες. (Σελ. 487)
- 98 * : Τὸ βοδιὸν κρέας συνηθιζόταν εὐρύτατα στὰ Τρίκαλα, ἀκόμα καὶ ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Χασάπηδες ἦταν ἀποκλειστικά Ἕλληνες ἢ Ἑβραῖοι καὶ προτιμοῦσαν γενικὰ τὰ ἀκατάλληλα γιὰ ἐργασία βόδια. Στὰ Γιάννενα καὶ στὴ Θεσσαλονίκη οἱ Ἕλληνες εἶχαν προκατάληψη γιὰ τὸ βοδιὸν. Μόνο οἱ Ἑβραῖοι ἐσφαζαν βόδια σ' αὐτὲς τὶς πολιτείες. (Σελ. 488)
- 99 * Λάρισα: «Λένε πὼς στὴ Λάρισα ἡ ὀθωμανικὴ προστασία ἐξασφαλίζεται ἀποτελεσματικὰ τὶς περισσότερες φορές μετ' τὴν ἐπιρροή μερικῶν ὥραϊων βλαστῶν τῶν προστατευομένων ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν. Οἱ Ἕλληνες, οἱ Ἑβραῖοι, οἱ Ἀρμένιοι ἀντιμετωπίζουν ἐδῶ μεγαλύτερες καταπιέσεις ἀπὸ ἐκείνους πού ζοῦν σὲ πολιτείες ἐλεγχόμενες ἀπὸ τὸν Ἀλήπασά». (Σελ. 489)

100 Ὁ Σκωτσέζος μυθιστοριογράφος John Galt (1802 - 1811), Θεσσαλονίκη: Ὁ πληθυσμὸς ὑπολογιζόταν σὲ 70.000 ψυχές (30.000 Ἑβραῖοι, 20.000 Τούρκοι, 15.000 Ἕλληνες, οἱ ὑπόλοιποι κάτοικοι Φράγκοι καὶ ἀπὸ ἄλλα ἔθνη). Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης εἶχαν ἐξασφαλίσει τὰ μεγαλύτερα προνόμια σ' ὁλόκληρὴ τὴν χριστιανοσύνη, μετ' ἐξαίρεση τὴν Ἀγγλία ἢ, τελευταῖα, τὴ Γαλλία. «Αὐτὰ τὰ προνόμια εἶχαν καθιερωθῇ μετ' συμφωνία πρὶν μεταναστεύσουν ἀπὸ τὴν Ἰσπανία καὶ ἀπὸ τότε διατηροῦνται ἀναλλοίωτα. Πλήρῳ ἡν ἡμεῖς καὶ ὡς ἀντάλλαγμα παρὰ χωροῦσαν μὴ ποσότητα ὑφασμάτων γιὰ τὶς στολές τῶν γενιτσάρων. Ἐπίσης εἶχαν τὸ προνόμιο τῆς ἀποκλειστικῆς προαγωγῆς ὀρισμένων ποσοτήτων μαλλιῶν. Οἱ συναγωγές τους εἶχαν προσόψεις στοὺς δρόμους ἐνῶ οἱ χριστιανικὲς ἐκκλησίες βρισκόνταν σὲ σκοτεινὰ σοκάκια καὶ ἀπόμυρνες γωνίες. Οἱ Ἑβραῖοι εἶχαν δημιουργήσει μὴ μικρὴ δημοκρατία στὴ Θεσσαλονίκη μετ' δικαστές, ἐκτιμητές καὶ συμβούλια. Γιὰ νὰ καλύψουν τὶς δαπάνες πού χρειαζόταν ἡ ὀργανωμένη κοινότητα εἶχαν ἐπιβάλλει φόρο στὰ ἀγαθὰ πού κατανάλωνε ὁ ἑβραϊκὸς πληθυσμός. Καὶ ἡ διαδικασία πού ἀκολουθοῦσαν ἦταν τόσο φιλελεύθερη, ὥστε μπορούσαν νὰ βοηθήσουν τὸν φτωχὸ καὶ νὰ συμπαρασταθοῦν στὸν μουφλουμενὸ. Φημίζονταν γιὰ τὴ νομιμοφροσύνη τους. Σπάνια ἐρχονταν σὲ διένεξη μετ' τοὺς Τούρκους. Παλαιότερα ἦταν πολὺ πλούσιοι χάρι τὴν τοκογλυφία. Δάνειζαν χρήματα στοὺς Τούρκους ἀλλὰ ἐξ αἰτίας τῶν πολέμων καὶ τῆς παρακμῆς τῆς αὐτοκρατορίας ἦταν ἀδύνατοι ἢ ἐξόφληση τῶν χρεῶν μετ' ἀποτέλεσμα νὰ ἀκολουθήσει κρίση καὶ δυστυχία.

Ὁ Galt θὰ ἐπισκεφθῇ καὶ τὴν ἑβραϊκὴν ἀκαδημία τῆς Θεσσαλονίκης ὅπου φοιτοῦσαν 2.000 ἑβραϊοπούλα.

Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Φράγκοι κατοικοῦσαν στὸ κατώτερο τμῆμα τῆς πολιτείας, οἱ Ἑβραῖοι στὸ μεσαῖο, οἱ Τούρκοι ψηλὰ στὸ κάστρο. Ἐνας δρόμος κατεχόταν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ σιδεράδες αἰγυπτιακῆς καταγωγῆς. (Σελ. 528).

ΤΟΜΟΣ Γ2

- 101 Ὁ Ἄγγλος John Cam Hobhouse (λόρδος Broughton) πού ταξίδευε μετ' τὸν Byron (1810), Ἰωάννινα: Ὁ Byron καὶ ὁ Hobhouse ξαναπῆραν στίς 23 Ὀκτωβρίου τὸ δρόμο τῆς ἐπιστροφῆς. Στὰ Γιάννενα παρακολούθησαν τὸ γάμο μὲς σκλάβας τοῦ χαρεμιῶ τοῦ Ἀλῆ μ' ἕναν Ἀρβανίτη χριστιανὸ ἀξιωματικὸ καὶ μὴ παράσταση καραγκιόζη σ' ἕνα ρυπαρὸ καφενεῖο. Ὁ καραγκιοζοπαίκτης ἦταν Ἑβραῖος πού ἔφτασε στὰ Γιάννενα μετ' τὴν εὐκαιρία τοῦ Ραμαζανιοῦ. Οἱ θεατές — κυρίως παιδιά — πλήρῳ ἡν ἡμεῖς καὶ ὡς ἀντάλλαγμα παρὰ χωροῦσαν μὴ ποσότητα ὑφασμάτων γιὰ τὶς στολές τῶν γενιτσάρων. Ἐπίσης εἶχαν τὸ προνόμιο τῆς ἀποκλειστικῆς προαγωγῆς ὀρισμένων ποσοτήτων μαλλιῶν. Οἱ συναγωγές τους εἶχαν προσόψεις στοὺς δρόμους ἐνῶ οἱ χριστιανικὲς ἐκκλησίες βρισκόνταν σὲ σκοτεινὰ σοκάκια καὶ ἀπόμυρνες γωνίες. Οἱ Ἑβραῖοι εἶχαν δημιουργήσει μὴ μικρὴ δημοκρατία στὴ Θεσσαλονίκη μετ' δικαστές, ἐκτιμητές καὶ συμβούλια. Γιὰ νὰ καλύψουν τὶς δαπάνες πού χρειαζόταν ἡ ὀργανωμένη κοινότητα εἶχαν ἐπιβάλλει φόρο στὰ ἀγαθὰ πού κατανάλωνε ὁ ἑβραϊκὸς πληθυσμός. Καὶ ἡ διαδικασία πού ἀκολουθοῦσαν ἦταν τόσο φιλελεύθερη, ὥστε μπορούσαν νὰ βοηθήσουν τὸν φτωχὸ καὶ νὰ συμπαρασταθοῦν στὸν μουφλουμενὸ. Φημίζονταν γιὰ τὴ νομιμοφροσύνη τους. Σπάνια ἐρχονταν σὲ διένεξη μετ' τοὺς Τούρκους. Παλαιότερα ἦταν πολὺ πλούσιοι χάρι τὴν τοκογλυφία. Δάνειζαν χρήματα στοὺς Τούρκους ἀλλὰ ἐξ αἰτίας τῶν πολέμων καὶ τῆς παρακμῆς τῆς αὐτοκρατορίας ἦταν ἀδύνατοι ἢ ἐξόφληση τῶν χρεῶν μετ' ἀποτέλεσμα νὰ ἀκολουθήσει κρίση καὶ δυστυχία.
- 102 Ὁ Γάλλος διπλωμάτης J. M. Tancoigne (1811), Σμύρνη: Ἡ Σμύρνη, μετ' 100.000 κατοίκους (60.000 Τούρκοι, 25.000 Ἕλληνες, 10.000 Ἀρμένιοι, 5.000 Ἑβραῖοι), εὐποροῦσε γιὰ τὴν ἐξαρτίαν ἀπὸ τὴ βαλιδὴ σουλτάνου καὶ ἦταν γι' αὐτὸ ἀνεξάρτητη καὶ ἐξασφαλισμένη ἀπὸ τὶς ἀρπαχτικὲς φιλοδοξίες καὶ βαναυσότητες τῶν γειτονικῶν πασάδων. (Σελ. 151)

103 * Χίος: Ἀπὸ τὴ Σμύρνη στὴ Χίο. Ὑπολογίζει τὸν πληθυσμὸ τοῦ νησιοῦ σὲ 45.000 κατοίκους (40.000 Ἕλληνες, 4.000 Τούρκοι, 1.000 Ἑβραῖοι). Ὁ πληθυσμὸς τῆς πρωτεύουσας 20.000 ψυχές. (Σελ. 152)

104 Ὁ Ἄγγλος ἱατρός Henry Holland (1812), Θεσ/νίκη: Σὲ 3-4.000 ὑπολογίζονταν τὰ ἑβραϊκὰ σπίτια τῆς Θεσσαλονίκης. Οἱ Ἑβραῖοι τῆς ἀνώτερης τάξης ἦταν μεσίτες ἢ λιανοπωλητὰδες στὰ παζάρια. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἄλλους δούλευαν χαμᾶληδες στὸ λιμάνι ἢ σὲ παρόμοιες ἐργασίες. Φημίζονται σημειῶναι ὁ Holland, γιὰ τὴν κερδοσκοπικὴ πανουργία τους. (Σελ. 201)

105 * : Μία μέρα, καθὼς περνοῦσε ἕνα ρυπαρὸ σοκάκι, βρέθηκε μπροστὰ σ' ἕνα πανύψηλο γενίτσαρο. Γιὰ νὰ μὴν πηδήσει μέσα στὸ βούρκο τοῦ χαντακιοῦ καὶ ξέροντας πὼς ἦταν λεπτός, κόλλησε πάνω στὸ τοῖχο καὶ ἄφησε χώρὸ νὰ περάσει ὁ Τούρκος. Ἐκεῖνος κοντοστάθηκε, ἔρριξε μὴ περιφρονητικὴ ματιά στὸ γιατρό, τὸν ἀρπάξε ἀπὸ τὸ γακὰ καὶ τὸν πέταξε μέσα στὴ λάσπη. Μετ' τὴ σειρά τους ὁμοῦ οἱ Εὐρωπαῖοι μεταχειρί-

ζόνταν μὲ τὸν ἴδιο τρόπο τοὺς Ἕλληνες, τοὺς Ἑβραίους καὶ τοὺς Ἀρβανίτες. Τοὺς ἀνάγκαζαν νὰ βυθίζονται στὴ λάσπη καὶ νὰ τοὺς παραχωροῦν ὁλόκληρο τὸ πεζοδρόμιο (A Narrative of two parts, London 1813, σ. 194-195). (῾Υποσημείωση, σελ. 201)

- 106 **Οἱ Ἄγγλοι περιηγητές T. Smart Hughes καὶ Robert Townley Parker (1814), Ζάκυνθος:** Ἀπὸ τὴ Σικελία οἱ δύο Ἄγγλοι περιηγητές πέρασαν, ἀρχῆς Σεπτεμβρίου 1813 στὴν ἀγγλοκρατούμενη Ζάκυνθο.

Οἱ ἀγρότες ἐξακολουθοῦσαν νὰ πηγαίνουν στὶς δουλειές τους ἀρματωμένοι ὅπως καὶ στοὺς περασμένους αἰῶνες. «Θά χρειαστεὶ χρόνος πολὺς», γράφει ὁ Hughes, «καὶ καλὴ διακυβέρνηση γιὰ νὰ καταθέσουν τὰ ἐπιθετικὰ ὅπλα τους».

῾Υπῆρχαν δύο συναγωγές στὴν πόλη ἀλλὰ ὁ ἑβραϊκὸς πληθυσμὸς ζοῦσε μέσα στὴν ἐξαθλίωση καὶ τὴν καταπίεση. ῾Ήταν περιορισμένος σὲ μιὰ συνοικία, ὅπως στὸ Μαρόκο. (Σελ. 223)

- 107 *** Ἰωάννινα:** Στὶς 12 Ἰανουαρίου 1814 οἱ Ἄγγλοι περιηγητές θὰ ἐπισκεφθοῦν τὸν ῾Λῆ στὸ σεράϊ τῆς Λιβαρίτσας. Πέρασαν ἀπὸ τὰ σοκάκια τοῦ κάστρου, στενά, κακοστρωμένα καὶ σκοτεινά. Στὸ μαχαλά τῶν Ἑβραίων οἱ κατοικίες ἦταν «χειρότερες καὶ ἀπὸ τὶς καλύβες τῶν ῾Ιρλανδῶν». Πολλὰ σπιτία ἔχασκαν ἀνοιχτά ἀπὸ τὶς δύο πλευρές. Τὸ πάνω πάτωμα στηριζόταν σὲ στύλους. Καὶ τὰ κενὰ κλείνονταν μὲ σκεπάσματα κι ἄλλα κουρέλια γιὰ νὰ προφυλάξουν τοὺς ἐνοίκους ἀπὸ τὴ βροχὴ καὶ τὸν ἀνεμο. «Παντοῦ σκόνταφτες σὲ χαλάσματα». (Σελ. 251)

- 108 *** Ἰωάννινα:** (῾Ο ῾Λῆ Πασάς) δὲν δίσταζε μπροστὰ στὰ πιὸ ἐπαίσχυντα γιὰ ἡγεμόνα μέσα προσπορισμοῦ χρημάτων. Δανειζόταν ἓνα μεγάλο ποσὸ ἀπὸ τοὺς ὑπηκόους του καὶ ἀξίωνε νὰ συνομολογηθεῖ σὲ χρυσὸ τὸ δάνειο. ῾Εκεῖνος ὅμως ἐξωφλοῦσε τὸ χρέος του σὲ ἀσήμι κι ὄχι στὴ γιαννιώτικη τιμὴ ἀλλὰ στὴ τιμὴ πού εἶχε στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ἦταν φθηνότερο.

Κάποτε πού ἀγόρασε ἓνα φορτίο χαλασμένο καφέ ἀπὸ ἄβρια κάλεσε στὸ σεράϊ μερικοὺς Ἑβραίους ἐμπόρους.

— Ὁρέ! Πόσο ἔχει ὁ καφέ;

— Τὸν ἀγοράζουμε τρία πιάστρα τὴ λίτρα στὴ Μάλτα. Βάλε ναῦλο καὶ δασμοὺς κ.λπ. τὸν πούλαμε στὰ Γιάννενα τέσσερα καὶ μισὸ τὴ λίτρα.

— Νά, ὁρέ! ῾Εχω μιὰ παρτίδα καφέ, τεφαρίκι. Θά σᾶς τὸν δώσω πέντε πιάστρα. Καὶ δὲν θάχετε νὰ πληρώσετε οὔτε ναῦλο, οὔτε τίποτα.

— Βεζύρη μου, οἱ ἀποθήκες εἶναι φίσκα καφέδες. Μουχλιάσανε. Τί νὰ τοὺς κάνουμε. Δὲν τραβαίει ἡ ἀγορά.

— ῾Αειντε, ἀειντε κερατάδες! ῾Εξι πιάστρα θά τ' ἀγοράσετε! Τοὺς ἔστειλε τὸν χαλασμένο καφέ καὶ πῆρε τὸν παρὰ του μὲ ἔξι πιάστρα τὴ λίτρα. (Σελ. 268)

- 109 **῾Ο W. Turner, ἀκόλουθος στὴν ἀγγλικὴ πρεσβεία τῆς Πόλης (1812), Σμύρνη:** Ἀπὸ τὴ Σάμο στὴ Σμύρνη. Πληθυσμὸς 100.000 ψυχές (50-60.000 Τούρκοι, 30.000 Ἕλληνες, 8.000 Ἀρμένιοι, 8.000 Ἑβραῖοι, 2-3.000 Φράγκοι). Κατὰ τὴν ἐπιδημία τοῦ 1813-1814 πέθαναν 50-60.000 άτομα. (Σελ. 310)

- 110 *** Πόλη:** ῾Ο Turner πού ἔφτασε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ καλοκαίρι τοῦ 1812, πάνω στὴν ἐξαρση τῆς ἐπιδημίας, γράφει ὅτι σύμφωνα μὲ ἐπίσημη στατιστικὴ

τῆς Πύλης ἡ πανοῦκλα θέρισε στὴν Πόλη καὶ στὶς γύρω περιοχές ἀπὸ τὶς δύο πλευρές τοῦ Βοσπόρου 320.955 ψυχές. ῾Αναλυτικὰ πέθαναν: Τούρκοι 220.000, Ἀρμένιοι 40.000, Ἑβραῖοι 32.000, Ἕλληνες 28.000, Χαλεπῖνοι 50, νησιῶτες (Συριακοὶ καὶ Τηνιακοὶ κυρίως) 80, Φράγκοι 25. (Σελ. 468)

- 111 **῾Ο Πρώσος Johann Bransen κι ὁ Ἄγγλος Maxwell (1814), Μυστράς:** Ἀπὸ τὸ Μαραθωνεῖο στὸ Μυστρά μὲ ἐνοπλὴ συνοδεία. Τὰ περισσότερα σπιτία ἦταν μονώροφα. Μεγάλος ἀριθμὸς Ἑβραίων ζοῦσε στὴν πόλη. Λειτουργοῦσε μάλιστα καὶ συναγωγὴ. Γιὰ νὰ ἐπισκεφθεῖ τὴν περιοχὴ τῆς ἀρχαίας Σπάρτης χρειάστηκε ἐνοπλοὺς φρουροὺς γιατί οἱ Μπαρδουνιώτες μουσουλμάνοι λήστευαν τοὺς ἀνυπεράσπιστους ταξιδιώτες. (Σελ. 292)

- 112 **῾Ο Γάλλος πρόξενος-περιηγητής Fr.-Ch.-H.-L. Rouquerville (1806-1816), Ἰωάννινα:** ῾Ο Rouquerville ἔφτασε στὰ Γιάννενα σὲ μιὰ ἐποχὴ πού ὁ ῾Λῆς ἀσκούσε ἐξουσία σ' ὁλόκληρη τὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα. ῾Υστερα ἀπὸ τὴν ἐξόντωση τῶν Σουλῶν μονάχα ἡ Πάργα ἀπομένε ἐλεύθερη ἐστία στὴν ἐπικράτειά του. ῾Η πρωτεύουσά του εἶχε ἐξελεχθεῖ σὲ μεγάλο διοικητικὸ καὶ ἐμπορικὸ κέντρο. Ἀριθμὸς σπιτιῶν 3.200. Σὲ 2.000 ἀπ' αὐτὰ κατοικοῦσαν 3.820 χριστιανικὲς οἰκογένειες πού ἀποτελοῦσαν 52 ἐνορίες μὲ ἰσάριθμους παπάδες. Χίλια σπιτία ἦταν ἰδιοκτησίες τῶν Τούρκων πού διατηροῦσαν σημαντικὸ ἀριθμὸ ὑπηρέτων. Στὰ ὑπόλοιπα κατοικοῦσαν 1.200 Ἑβραῖοι μὲ δύο συναγωγές. Μὲ βάση αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλης ὑπολογίζεταν σὲ 17.000 Χριστιανούς, 5.000 Μουσουλμάνους καὶ 1.200 Ἑβραίους, σύνολο 23.300 ψυχές. (Σελ. 332)

Φυλακτὸ γιὰ τὴν λεχώνα καὶ τὸ νεογέννητο παιδί. Ἰωάννινα 1905 αἱ.

Φωτογραφία T. De Vinney

Κόπυράϊτ Ἑβραϊκοῦ Μουσείου Ἑλλάδος

- 113 *** ῾Αρτα:** ῾Η ῾Αρτα ἔδινε τὴν ἐντύπωση μεγάλης πολιτείας. ῾Υπῆρχε σεράϊ τοῦ βεζύρη, γαλλικὸ προξενεῖο, ἀρχιεπισκοπικὸ μέγαρο, 26 ἐκκλησίες, ἑφτά συναγωγές καὶ πέντε τζαμιά. ῾Ο πληθυσμὸς ὑπολογίζεταν σὲ 7.000 Ἕλληνες, 800 Τούρκους καὶ 1.090 Ἑβραίους ἀπὸ τὴν Ἀπουλία καὶ τὴν Καλαβρία. (Σελ. 341)

114 * Καστοριά: Ὁ πληθυσμὸς τῆς Καστοριάς ὑπολογίζονταν σὲ 15.000 Ἕλληνες, Τούρκους καὶ Ἑβραίους. (Σελ. 352)

115 * Πάτρα: Πρῶτος σταθμὸς ἡ Πάτρα. Πληθυσμὸς 12.000 Ἕλληνες, 4.000 Τούρκοι καὶ 17 ἑβραϊκές οἰκογένειες, φτωχὰ λείψανα τῶν ιουδαϊκῶν ἀποικιῶν τῆς Ἀχαΐας τῆς ἐποχῆς τοῦ Σελεύκου Νικάνορος. Πρόσεξε ὅτι πολυάριθμα παιδιὰ ἦταν ραχιτικά. (Σελ. 381)

116 * Μέγα Σπήλαιο (Καλάβρυτα): Ἐξ ἀπὸ τὸ μοναστήρι τοῦ Μέγα Σπήλαιου ὑπῆρχε ξενώνας ὅπου ὑποδέχονταν τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Ἑβραίους. Τοὺς πασάδες βέβαια καὶ τοὺς Τούρκους διοικητὲς τοὺς δέχονταν ἀναγκαστικά μέσα στὸ μοναστήρι. Στὸν ξενώνα ἐγκαθιστοῦσαν καὶ τοὺς προσκυνητὲς ποὺ ἔφταναν στὸ μοναστήρι μετὰ τὸ ἡλιοβασιλεμα. Μία καμπάνα ποὺ ἀντηχοῦσε στὴ γύρω περιοχὴ εἰδοποιοῦσε μόλις ἔπεφτε ὁ ἥλιος πῶς ἡ πύλη ἐκλείσει. (Σελ. 392)

117 Ὁ Ἀγγλος κληρικός W. Jowett, (1820), Σμύρνη: Ὑπολογίζει τὸν πληθυσμὸ τῆς Σμύρνης σὲ 120.000 (60.000 Τούρκοι, 40.000 Ἕλληνες, 3.000 Λατῖνοι, 7.000 Ἀρμένιοι καὶ 10.000 Ἑβραῖοι). (Σελ. 457)

Ἑβραϊκὸς γάμος: Κωνσταντινούπολη 1860 (περίπου)
H Van Lennep. Συλλογὴ Ἑβραϊκοῦ Μουσείου Ἑλλάδος

118 Ὁ Ἀμερικανὸς ἱεραπόστολος St. Grellet, ἀπεσταλμένος τῆς Εὐαγγελικῆς Ἑταιρίας τῶν Φίλων τῆς Νέας Ὑόρκης, (1816), Πόλη: Πρόσεξε τὴν καταπίεση τῶν ὑποδούλων. Εἶδε τὰ τουρκόπουλα νὰ πετοῦν πέτρες καὶ ἀκαθαρσίες στοὺς Ἑβραίους ποὺ περνοῦσαν στὸ δρόμο. Ἐκεῖνοι δέχονταν τίς προσβολές χωρὶς νὰ ἐκδηλώνουν δυσἀρέσκεια γιατί ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ ἀντιμετωπίσουν τοὺς πατεράδες τῶν παιδιῶν καὶ νὰ χάσουν ἀκόμα καὶ τὴ ζωὴ τους. (Σελ. 499)

119 Ὁ Ἀγγλος John Fuller (1818), Σμύρνη: «Στὴν πίσω μεριὰ τῆς Σμύρνης κατοικοῦσαν κυρίως οἱ Τούρκοι, στὴν κάτω βρίσκονταν τὰ παζάρια, ἡ ντογὰνα καὶ ἄλλα ἐμπορικὰ κτίρια, καθὼς καὶ τὰ σπῖτια τῶν χριστιανῶν καὶ τῶν Ἑβραίων. Οἱ Φράγκοι εἶχαν δικό τους μαχαλά, ἓνα μακρὺ δρόμο κατὰ μῆκος τῆς παραλίας. (Σελ. 584)

Κατάλογος Ἰσραηλιτικῶν Κοινοτήτων καὶ Ἑβραίων ποὺ ἀναφέρονται στὰ δημοσιεύματα

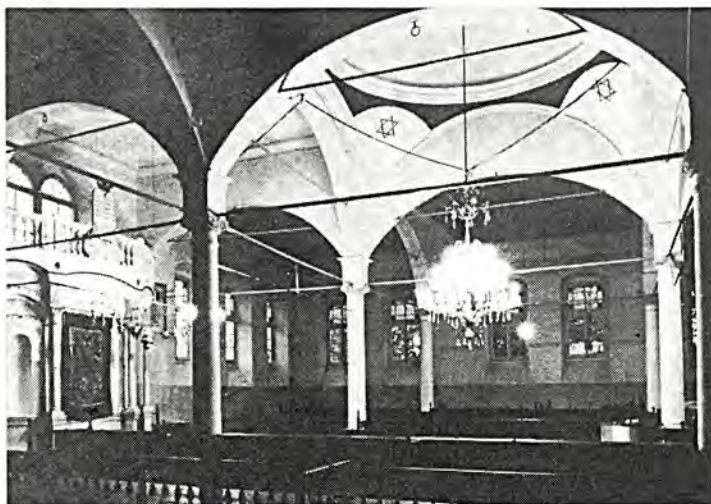
(Ὁ ἀριθμὸς ἀντιστοιχεῖ σ' ἐκεῖνο τοῦ θέματος)

Ἀγρινίου:	84
Ἀθηνῶν:	14, 22, 26, 34, 44, 45
Αἰγαίου:	30
Ἄρτας:	59, 96, 113
Ἀτταλείας:	3
Βόλου:	58, 78
Ἑλληνικοῦ Χώρου:	28, 31, 77
Ζακύνθου:	1, 16, 21, 106
Ἡρακλείου Κρήτης:	7, 8, 29, 54, 67
Θεσσαλονίκης:	23, 35, 36, 38, 42, 46, 51, 62, 71, 72, 73, 91, 92, 100, 104, 105
Θηβῶν:	18
Θράκης:	17
Ἱερουσαλὴμ:	2
Ἰωαννίνων:	93, 94, 95, 101, 108, 112
Καβάλας:	11, 76
Καλαβρύτων (Μέγα Σπήλαιο):	116
Καστοριάς:	85, 114
Κερκύρας:	61
Κωνσταντινουπόλεως (Πόλης):	9, 39, 64, 65, 68, 81, 110, 118
Λαρίσης:	24, 33, 50, 57, 78, 79, 87, 88, 99
Λευκάδος:	15
Λήμνου:	13
Μακεδονίας:	25
Μεθώνης:	4, 6
Μυστρά:	111
Μυτιλήνης:	12
Μωριά:	27, 69, 70
Ναυπάκτου:	27α, 89
Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας:	55
Πατρῶν:	52, 115
Ρόδου:	5, 19, 20, 74
Σέρρες:	90
Σιδηροκασιῶν:	10
Σίφνου:	32
Σμύρνης:	40, 49, 56, 63, 80, 82, 83, 102, 109, 117, 119
Τενέδου:	60
Τρικάλων:	86, 97, 98
Χανίων:	43, 47
Χίου:	37, 41, 48, 53, 66, 75, 103

ΟΙ ΕΒΡΑΙΟΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΣΗΜΕΡΑ

Σειρά συνεντεύξεων
του Προέδρου του Κ.Ι.Σ.
κ. ΙΩΣΗΦ ΛΟΒΙΓΓΕΡ
στο "JEWISH PRESS"

Από τη ζωή
καί τις δραστηριότητες
των Έλλήνων Έβραίων
Στήν σελίδα 25
Οί ἐπεξηγήσεις των
φωτογραφιών της σελίδος

Στή διάρκεια της τελευταίας
παραμονής του στίς Η.Π.Α.
ό Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ.
κ. Ίωσήφ Λόβιγγερ
έδωσε στό συνεργάτη
του «Jewish Press» κ. Pearl Preschel
μιά σειρά συνεντεύξεων
ἐπί της σημερινής καταστάσεως
των Έλλήνων Έβραίων.

Η «Jewish Press» είναι εβδομαδιαία εφημερίδα που
κυκλοφορεί στίς Η.Π.Α., σέ 700.000 αντίτυπα.
Οί συνεντεύξεις αυτές δημοσιεύθησαν στά φύλλα
της 22, 29 Ίουλίου καί 5 καί 12 Αύγουςτου 1983.

Στίς παραμονές του β' Παγκοσμίου Πολέμου υπήρχαν στην Ελλάδα 77.000 Έβραίοι. Τό 86% απ' αυτούς εξοτρώθηκε από τους Γερμανούς. Ο τερματισμός του πολέμου βρήκε 10.000 Έβραίους επιζώντες στη χώρα. Σήμερα, εξαιτίας της μεταπολεμικής μεταναστεύσεως κυρίως προς το Ισραήλ, ο αριθμός αυτός μειώθηκε άκομψ.

«Τρείς χιλιάδες Έβραίοι ζουν στην Αθήνα. Η δεύτερη μεγαλύτερη κοινότητα είναι της Θεσσαλονίκης με 1.000 Έβραίους. Πριν από τον πόλεμο, ο Έβραϊκός πληθυσμός της Θεσσαλονίκης ανήρχετο σε 56.000. Υπήρξε μία από τις σπουδαιότερες κοινότητες των Βαλκανίων, μου ανέφερε ο κ. Ιωσήφ Λόβιγγερ, πρόεδρος του Κεντρικού Ισραηλτικού Συμβουλίου, όταν του πήρα τις συνεντεύξεις στο Μανχάταν κατά την πρόσφατη επίσκεψή του εδώ.

Εκτός από την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, υπάρχουν έξι άλλες μικρές κοινότητες στη Χαλκίδα, Λάρισα, Βόλο, Τρίκαλα, Ιωάννινα και Κέρκυρα. Σε διάφορες άλλες πόλεις είναι εγκατεστημένος μικρός αριθμός έβραϊκών οικογενειών, αλλά δεν υπάρχει οργανωμένη σ' αυτές έβραϊκή ζωή.

Υπάρχουν δύο Συναγωγές στην Αθήνα. Βρίσκονται στην οδό Μελιδώνη — δέκα λεπτά με τα πόδια από το κέντρο της πόλεως. Μόνο μία απ' αυτές λειτουργεί καθόλο το χρόνο. Λειτουργίες τελούνται τα Σάββατα, τις γιορτές και κάθε Δευτέρα και Πέμπτη. Συνήθως, υπάρχει .... και τις λοιπές μέρες της εβδομάδας. Περίπου 40 άνδρες παρακολουθούν τη λειτουργία του Σαββάτου.

Κατά τα Γιαμίμ Νοραϊμ χρησιμοποιείται και η δεύτερη Συναγωγή που βρίσκεται ακριβώς απέναντι από την πρώτη.

«Αμφότερες οι συναγωγές είναι κατάμεστες κατά τό Ρώε Άσσανά και τό Γιόμ Κιπούρ. Κατά την ώρα του Κάλ Νιδρέ και της Νεϊλά, ο δρόμος είναι πλημμυρισμένος από ομοθρήσκους», μου ανέφερε ο κ. Λόβιγγερ. «Τό 90% των Έβραίων της Αθήνας πηγαίνουν στη Συναγωγή κατά τό Γιόμ Κιπούρ».

Όλοι οι Έβραίοι των Αθηνών είναι μέλη της Κοινότητας. Μέχρι τον περασμένο Ιανουάριο που η παρούσα Σοσιαλιστική κυβέρνηση — η οποία υποστηρίζει τό διαχωρισμό θρη-

σκείας και πολιτείας — ψήφισε καινούργιο νόμο, ο πολιτικός γάμος ήταν άγνωστος. Όταν δύο άτομα ήθελαν νά παντρευτούν, έπρεπε ο γάμος τους νά γίνει από ραββίνο, στην περίπτωση Έβραίων, από λειτουργό των άλλων θρησκειών στην περίπτωση άλλοθρήσκων. Οι Έλληνες Έβραίοι που επιθυμούσαν νά παντρευτούν ήταν υποχρεωμένοι νά ανήκουν στην Κοινότητα. Τό ίδιο ίσχυε και όσον αφορά τά πιστοποιητικά γεννήσεως. Έξεδίδοντο από τίς θρησκευτικές αρχές. Η Έβραϊκή Κοινότητα δεν εκδίδει πιστοποιητικά γεννήσεως άρρενος, παρά μόνο εάν έχει κάνει περιτομή.

Γενικά, οι Έβραίοι της Ελλάδας είναι σε καλή κατάσταση. Στην πλειοψηφία τους ανήκουν στην ύψηλότερη και τη μεσαία τάξη. Περίπου τό 60% είναι επιστήμονες και ελεύθεροι επαγγελματίες, 30% ασχολούνται με τό εμπόριο και 10% είναι υπάλληλοι.

Η Ισραηλιτική Κοινότητα της Αθήνας συντηρεί ένα νηπιαγωγείο και ένα δημοτικό σχολείο, στο οποίο φοιτούν 50 παιδιά, ηλικίας 5 - 11 ετών. Τά γενικά μαθήματα διδάσκουν μή Έβραίοι Έλληνες διδάσκαλοι. Ισραηλινοί διδάσκουν τά Έβραϊκά μαθήματα. Οι τελευταίοι αυτοί δεν μιλούν έλληνικά και τά μαθήματα διεξάγονται αποκλειστικά στα έβραϊκά.

Μετά τό πέρας των μαθημάτων της Νέας Έκπαιδεύσεως, τό 75% των Έβραίων νέων συνεχίζουν τίς σπουδές στο Πανεπιστήμιο. Οι υπόλοιποι ασχολούνται με τίς οικογενειακές ή άλλες επιχειρήσεις.

Υπάρχει στην Αθήνα μία έβραϊκή λέσχη νέων.

«Στην πρωτεύουσα δεν έχουμε γηροκομείο. Υπάρχει, όμως, ένας σύγχρονος, άνετος οίκος εύγηρίας στη Θεσσαλονίκη», είπε ο κ. Λόβιγγερ.

Έν αντίθεσει με πολλές άλλες χώρες, η Ελλάδα δεν έχει άρχιραββίνο. Ο Ραββίνος Ιακώβ Αράφ είναι Ραββίνος Αθηνών. Βοηθάται από τον Ραββίνο Ισαάκ Μιζάν, ο οποίος είναι και Σοχέτ και Μοέλ. Και οι δύο ραββίνοι Αράρ και Μιζάν γεννήθηκαν στην Ελλάδα και σπούδασαν στο Ραββινικό Σεμινάριο στο Παρίσι και σε Γεσιβά του Ισραήλ. Ο Ραββίνος Αλίας Σαμπεταί, επίσης από την Ελλάδα, σπούδασε στο Λονδίνο και τό Ισραήλ και υπηρετεί ως ραββίνος των μικρών Κοινοτήτων. Υπό την ιδιότητά του αυτή ταξιδεύει στην επαρχία και τά νησιά για την τέλεση περιτομών και άλλων ραββινικών καθηκόντων.

Η Αθήνα με τίς αρχαιότητες της προσελκύει κάθε χρόνο εκατομμύρια τουριστών απ' όλο τον κόσμο και μεταξύ αυτών ένα μεγάλο αριθμό Έβραίων.

«Πάντα έχουμε Έβραίους τουρίστες στη συναγωγή μας», λέει ο κ. Λόβιγγερ. «Παρά τό γεγονός ότι υπάρχει κασέρ κρεοπωλείο στην Αθήνα και κρέας κασέρ υπάρχει πάντοτε, δεν έχουμε δυστυχώς ένα κασέρ ξενοδοχείο ή εστιατόριο». «Γιά τό Πέσσαχ διοργανώνουμε κοινοτικά Σεζταρμ, στο όποια συμμετέχουν τουλάχιστον εκατό άτομα, τό 20% των όποιων είναι τουρίστες».

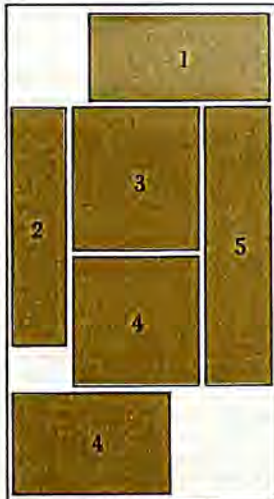
(«Jewish Press» 22 Ιουλίου 1983).

Επί πολλά χρόνια, η Ισραηλιτική Κοινότητα Αθηνών δεν είχε Μικβέ. Πριν δεκαπέντε χρόνια, περίπου, ένας Λουμπάβιτς εκπρόσωπος από τό Μιλάνο ήλθε στην Αθήνα και ζήτησε την άδεια των ήγετων της κοινότητας νά οικοδομήσει μία Μικβέ. Του είπαν ότι αυτό δεν είναι απαραίτητο. «Εάν κάποιος επιθυμεί πράγματι νά χρησιμοποιεί μία Μικβέ», του απάντησαν οι ήγέτες της Κοινότητας, «μπορεί επί όχτώ μήνες τό χρόνο νά χρησιμοποιεί τη θαυμάσια θάλασσα».

Ο Λουμπάβιτς επέμενε στην ανάγκη όπως ο Έβραϊσμός της Αθήνας αποκτήσει Μικβέ. «Εάν τό πρόβλημα είναι οικονομικό», είπε, «ό Ρέμπε είναι διατεθειμένος νά καταβάλλει τό δαπάνη. Τό μόνο που ζητάμε είναι ή άδεια σας».

Βαθεία έντυπωσιασμένος από την ελκρίνεια και την άφοσίωση του Λουμπάβιτς εκπροσώπου, ο κ. Λόβιγγερ απέφασε όπως ή Κοινότητα άνεγείρει πράγματι ή Μικβέ, αλλά με δικά της χρήματα. Πεισιμένος ότι ή Μικβέ θά άνεγείρετο, ο εκπρόσωπος επέστρεψε στο Μιλάνο.

ΟΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΗΣ ΣΕΛΙΔΟΣ 24

1. ΙΩΑΝΝΙΝΑ: Η Ιστορική Συναγωγή του Φρουρίου (Κ'Κ' Yashan). Φωτογραφία Τ. De Vinney, Κοπυράϊτ Έβραϊκού Μουσείου Ελλάδος

2. Άποψις του έσωτερικού της Ιστορικής Συναγωγής Κερκύρας "Σκουόλα Γκρέκα" 18ος αϊ.

3. Έξωτερική άποψις του Έβραϊκού Δημοτικού Σχολείου Αθηνών, (Ψυχικό).

4. Τό οικημα όπου στεγάζετο τό περίφημο ίδρυμα «Ματάνώτ Λαεβιονίμ» όπου προπολεμικά διοργανώνονταν συσσίτια για τούς άπορους μαθητές. Βρίσκεται επί της οδού Μιζραχί 17 στη Θεσσαλονίκη.

5. «Σέφερ Τορά» από τη Συναγωγή Πατρών (άρχικως από τό Ήράκλειο Κρήτης, Πιθανώς Βενετικής προελεύσεως 17ος αϊ.

Φωτογραφία Τ. De Vinney, Κοπυράϊτ Έβραϊκού Μουσείου Ελλάδος.

6. Πρόσopiς Κοινοτικού Ισραηλιτικού Σχολείου (Λάρισα)

«Δέν γνωρίζαμε, όμως, τίποτε περί των διαστάσεων καί των Άλαχότ πού άφορούν τήν άνοικοδόμηση μιās Μικβέ», συνέχισε ό κ. Λόβινγκερ. Καθ' όδόν πρός Νέα Ύόρκη από τήν Αυστραλία, ό Λουμπάβιτς έκπρόσωπος προγραμμάτισε έναν σταθμό στήν Άθήνα, γιά νά μάς δώσει τίς άπαραίτητες οδηγίες (προδιαγραφές κ.λπ.). Προσφερθήκαμε νά πληρώσουμε τό ξενοδοχείο του, αλλά έπέμενε νά τό πληρώσει ό ίδιος».

«Όταν τελικά περατώθηκε ή άνοικοδόμηση τής Μικβέ, μάς επισκέφθηκε κάποιος άλλος Λουμπάβιτς έκπρόσωπος». Καί ό κ. Ίωσήφ Λόβινγκερ συνέχισε: «Ήλθε ειδικά από τό Παρίσι γιά νά βεβαιωθεί ότi τό Μικβέ ήταν κασέρ».

«Σήμερα, τήν παραμονή του γάμου, κάθε Έβραία νύφη στήν Άθήνα χρησιμοποιεί τή θαυμάσια καί σύγχρονη Μικβέ μας».

«Ποτέ δέν έτυχε νά συναντήσω τόν Λουμπάβιτς Ρέμπε, αλλά τόν θαυμάζω καί τόν εκτιμώ πολύ», πρόσθεσε ό κ. Λόβινγκερ.

Τό Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο εκδίδει ένα μηνιαίο περιοδικό, τό «Χρονικά», τό όποίο άπευθύνεται σέ άτομα άνεξαρτήτως θρησκεύματος. Έπίσης, εκδίδει ένα δεκαπενθήμερο Ένημερωτικό Δελτίο, πού άπευθύνεται στους Έβραίους τής Ελλάδος.

Ό κ. Λόβινγκερ μού έδειξε επίσης τό θαυμάσιο ήμερολόγιο τσέπης γιά τό προσεχές έτος (5744), πού εκδίδει κάθε χρόνο τό Κ.Ι.Σ. Τό έλληνοεβραϊκό ήμερολόγιο περιέχει τίς παραδο-

Έξωτερική άποψις του Έβραϊκού Δημοτικού Σχολείου Άθηνών, (Ψυχικό).

σιακές ήμερομηνίες Σαββάτων, γιορτών, νηστειών, Ρώς Χόδες, περασά τής έβδομάδος, Άφταρότ καί ώρα άνάμματος κεριών, καταχωρεί τό Γιόμ Άσού κ.ά. Ένα ένθετο φυλλάδιο στό πλαστικό κάλυμμα του Έμερολογίου περιέχει εύλογίες καί προσευχές γιά διάφορες περιστάσεις μέ έπεξηγήσεις: τό Κιντούς, τήν πρώτη παράγραφο του Μπικράτ Άμαζόν, τίς εύλογίες γιά τό άναμμα των φώνων του Χανουκά, Άνερότ Άλλα-λόν, Μαόζ Τσοόρ καί διάφορες άλλες εύλογίες καί τό Καντίς.

Τό Έμερολόγιο έχει έναν σύντομο πρόλογο στό Έλληνικά καί τά Άγγλικά. Η κεντρική παράγραφος του προλόγου έχει ως έξης:

«Οί γιορτές καί οί επέτειοι του Ίουδαϊκού έορτολογίου άπότελούν τήν έμπρακτη έκφραση τής ενότητας καί των κοινών ιδανικών των μελών του έβραϊκού λαού καί τονίζουν τό ρόλο πού διαδραματίζει ή θρησκεία στήν ιστορία του Ίσραήλ. Θέλουμε νά πιστεύουμε, ότi τό Έμερολόγιο αυτό θά συμβάλει στήν καθημερινή υπενθύμιση αυτών των ιδανικών».

(«Jewish Press», 29 Ιουλίου 1983).

Η Ελλάδα, ή όποία τό 1947 ψήφισε στόν ΟΗΕ κατά τής εγκαθιδρύσεως ενός Έβραϊκού κράτους στήν Παλαιστίνη, δέν έχει άναγνωρίσει τό Ίσραήλ de jure. Δέν υπάρχουν δηλαδή πλήρεις διπλωματικές σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών. Έπί του πρώτου έκπροσωπούνται μέ διπλωματικές αντιπροσωπείες.

Οί διαδοχικές ελληνικές κυβερνήσεις υπεστήριξαν γενικά τά άραβικά κράτη, άν καί υπήρξαν περιπτώσεις πού οί ελληνικές άρχές καί μέλη όλων των κυβερνήσεων εξέφρασαν τή

συμπάθειά τους γιά τό Έβραϊκό κράτος.

Τόν Αύγουστο 1953 ένας μεγάλος σεισμός έπληξε πολλά έλληνικά νησιά του Ίονιου Πελάγους. Τά πρώτα πλοία πού έφθασαν στήν περιοχή καί άνέλαβαν τίς έπιχειρήσεις διασώσεως, άνήκαν στό Ίσραηλινό ναυτικό. Τά πληρώματα αυτών των πλοίων όργάνωσαν ομάδες έρεύνης γιά θύματα, έδωσαν τρόφιμα στους κατοίκους πού είχαν άποκλεισθεί στά χωριά καί μετέφεραν τραυματίες στήν ήπειρωτική χώρα. Ισραηλινοί γιατροί του ναυτικού έκαναν 700 έπείγουσες έπεμβάσεις. Όταν τά πλοία έφθασαν στήν Άθήνα γιά άνεφοδιασμό, χαιρετίσθηκαν μέ ένθουσιασμό από τους κατοίκους. Λίγο άργότερα, ό δεινμηστος βασιλιάς τής Ελλάδος Παύλος Α΄ επισκέφθηκε τή Νέα Ύόρκη. Συναντήθηκε στό Ήνωμένα Έθνη μέ τόν Άμπα Έμπα καί εξέφρασε τήν εύγνωμοσύνη τής χώρας του πρός τό Ίσραηλινό ναυτικό.

Η σημερινή σοσιαλιστική κυβέρνηση του κ. Άνδρέα Παπανδρέου υπήρξε πιό έμφατική στήν ύποστήριξη των Άράβων από όσο προηγούμενες κυβερνήσεις. Μιά από τίς πρώτες έπίσημες ένέργειές της ήταν ή άναγνώριση τής Ο.Α.Π. Πέρσι ύποδέχθηκε μέ βασιλικές τιμές τό Γιασέρ Άραφάτ κατά τήν άφοίξή του στήν Ελλάδα, μετά τήν έπιβληθείσα άναχώρησή του από τή Βυρहत.

Ό κ. Ίωσήφ Λόβινγκερ πρόσφατα συνομίλησε μέ τόν κ. Παπανδρέου. Ό Έλληνας πρωθυπουργός έπέκρινε δριμύτητα τήν πολιτική του Μεναχέμ Μπέγκιν. Είπε δέ, ότi θά άνεγνώριζε τό Ίσραήλ άν αυτό άποχωρούσε από όλα τά έδάφη πού κατέλαβε κατά τόν πόλεμο των Έξι Ημερών καί εγκαθιδρύετο ένα Παλαιστινιακό κράτος.

«Κατά τή διάρκεια του β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, πολλοί Έλληνες έκρυψαν Έβραίους καί τους βοήθησαν νά διαφύγουν από τους Γερμανούς. Όμως, κατά τή διάρκεια τής Ισραηλινής εισβολής στό Λίβανο υπήρξαν εύρύτατες έκδηλώσεις άντισιμιτισμού, άντισιωνισμού καί άντιμπεγκινισμού — πού όμως δέν είναι τό ίδιο», είπε ό κ. Λόβινγκερ.

Μού έδειξε αντίτυπο ενός άντισιμιτικού βιβλίου πού πρόσφατα εκδόθηκε στήν Ελλάδα. «Αυτό δέν είναι τό μοναδικό», είπε. «Υπάρχει άφθονία άντισιμιτικής φιλολογίας μίσους στή χώρα».

Πρίν μερικά χρόνια, ή ΟΑΠ διενήργησε πολλές τρομοκρατικές ένέργειες στήν Άθήνα. Ρώτησα τόν κ. Λόβινγκερ πόσο ασφαλές αισθάνθηκαν τότε οί Έβραίοι, ίδιως λόγω τής μεγάλης δημοτικότητας πού έχει ή ΟΑΠ στήν Ελλάδα.

«Εύτυχώς, σήμερα οί Έλληνες Έβραίοι αισθάνονται ασφαλείς», μού είπε ό Λόβινγκερ. «Η άστυνομία φρουρεί όλα τά κοινοτικά κτίρια. Κατά τίς Γιαμίμ Νοραΐμ ή όδός στήν όποία βρίσκονται καί οί δύο συναγωγές τής Άθήνας κλείνει γιά τήν κυκλοφορία καί παρέχεται πρόσθετη άστυνομική προστασία».

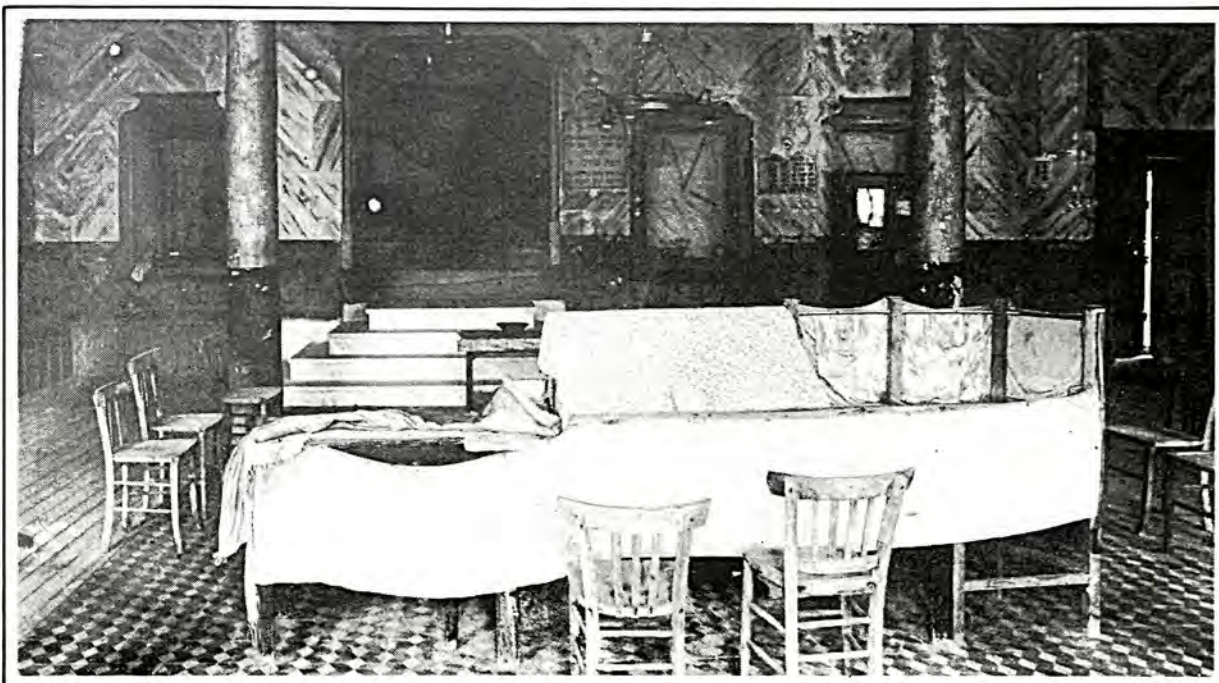
Όμως, οί Έβραίοι τής Ελλάδας θορυβήθηκαν πολύ από τίς άραβικές τρομοκρατικές ένέργειες σέ διάφορες πόλεις τής Εύρώπης. Μετά τήν τρομοκρατική έπίθεση τής Βιέννης, τόν Αύγουστο 1981, κατά τήν όποία δύο Έβραίοι σκοτώθηκαν καί πολλοί τραυματίσθηκαν, ό κ. Λόβινγκερ ταξίδεψε στή Βιέννη γιά νά εκφράσει τή συμπάθεια του έλληνικού έβραϊσμού. Η ελληνική έβραϊκή κοινότητα απέστειλε τηλεγραφήματα συμπαθείας πρός τίς άλλες ευρωπαϊκές κοινότητες, πού ύπηρεξαν στόχος Άράβων τρομοκρατών καί διοργάνωσε ειδικές τελετές στή μνήμη των θυμάτων.

Ό Έλληνικός Έβραϊσμός υπήρξε πάντοτε βαθύτατα σιωνιστικός. Χιλιάδες Έλληνες Έβραίοι εγκαταστάθηκαν στήν Άγια Γη πολύ πρός τής εγκαθιδρύσεως του Έβραϊκού κράτους. Έβραίοι από τή Θεσσαλονίκη υπήρξαν οί πρώτοι Έβραίοι λιμενικοί εργάτες στήν Παλαιστίνη. Πήγαν εκεί ειδικά γι' αυτό τό σκοπό. Έλληνες Έβραίοι έχουν συνεισφέρει πολλά στήν ανάπτυξη του έμπορίου, τής βιομηχανίας καί των οικονομικών ιδρυμάτων του Ίσραήλ.

Η μικρή Έβραϊκή Κοινότητα τής Ελλάδος συνεχίζει αυτή τήν παράδοση. Πρόσφατα, ή Έβραϊκή Κοινότητα μέ τήν συγκατάθεση τής ελληνικής κυβερνήσεως, οικοδόμησε τόν «Όικο τής Θεσσαλονίκης», μία φοιτητική έστία γιά σπουδαστές από τήν Ελλάδα στήν Έβραϊκή πανεπιστημιούπολη τής Ιερουσαλήμ.

(«Jewish Press», 5 Αύγούστου 1983).

Τό εσωτερικό της Συναγωγής Βερροίας

Τό όλοκαύτωμα

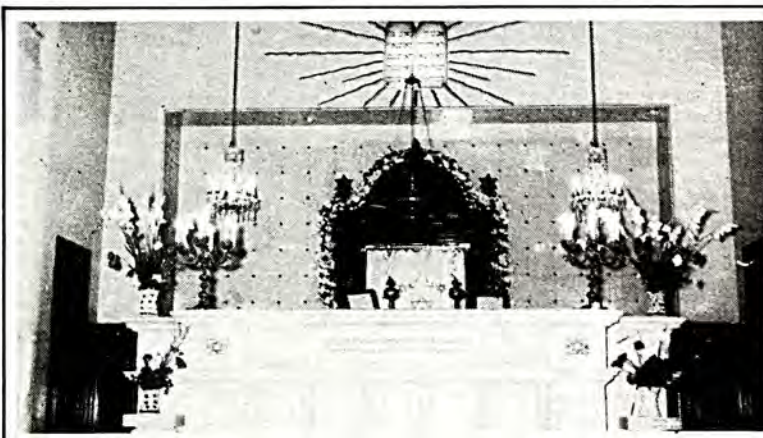
Τό 1943 πέντε χιλιάδες Έβραίοι σχεδόν όλος ο εβραϊκός πληθυσμός της Θράκης, μιάς περιοχής στη βορειοανατολική Ελλάδα, εκτοπίστηκαν από τους Γερμανούς. Οι Βούλγαροι που είχαν τόν έλεγχο της Θράκης από τό 1941, συνέλαβαν τούς Έβραίους, τούς απογύμνωσαν από ό,τι πολύτιμα είδη καί προσωπικά αντικείμενα έφεραν μαζί τους καί κατόπιν τούς παρέδωσαν στους Γερμανούς. Στη συνέχεια, φόρτωσαν τούς Έβραίους σέ τρία πλοία από τό Δούναβη.

Ποτέ δέν εξακριβώθηκε τί απέγιναν αúτοί οί Έβραίοι. Όρισμένοι ύποστηρίζουν ότι τά πλοία έφθασαν στή Βιέννη, από όπου τούς έστειλαν στό στρατόπεδο της Τρεμπλίνκα. Άλ-

λοι αναφέρουν ότι τά πλοία βυθίστηκαν καί ότι οί Έβραίοι πνίγηκαν στό Δούναβη. Οί Έλληνες δέχονται ως αληθινή τή δεύτερη έκδοχή. Έν πάσει περιπτώσει, κανέναν από τούς πέντε χιλιάδες Έβραίους δέν τόν ξαναείδαν. Μόνο έξηντα Θρακιώτες Έβραίοι, πού κρύφτηκαν κατά τό χρόνο της εκτοπίσεως επέζησαν του β΄ Παγκοσμίου πολέμου.

Επί πολλά χρόνια μετά τόν πόλεμο, ή Ελλάδα καί ή Βουλγαρία δέν είχαν σχέσεις. Στίς αρχές της δεκαετίας του '60, όταν αποκαταστάθηκαν οί σχέσεις ανάμεσα στίς δύο χώρες, ή βουλγαρική κυβέρνηση επέστρεψε στήν Ελλάδα ά αρκετά κιβώτια μέ αντικείμενα καί είδη πού οί Βούλγαροι είχαν πάρει από τούς Θρακιώτες Έβραίους. Τό 1977 ή ελληνική κυβέρνηση παρέδωσε αúτά τά κιβώτια στήν Έβραϊκή Κοινότητα.

Λόγω της καλλιτεχνικής καί ιστορικής αξίας των επιστραφέντων αντικειμένων, ή Έβραϊκή Κοινότητα ανέθεσε στόν κ.

Τό εσωτερικό της Συναγωγής Αθηνών «Μπέθ Σαλώμ» πρό της τελευταίας άνακαινίσεως
ΧΡΟΝΙΚΑ — ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1983

Τό «Έχάλ» της Συναγωγής Πατρών λίγο πρό της κατεδαφίσεώς του (1979)

Ντανιέλ Χανάν Σταυρουλάκη νά ἐξετάσει τὰ ἀντικείμενα πού περιείχοντο στὰ κιβώτια. Ὁ κ. Σταυρουλάκης γεννημένος στήν Ἀθήνα, διετέλεσε καθηγητῆς βυζαντινῆς καί ἰσλαμικῆς τέχνης στό Πανεπιστήμιο τοῦ Τέλλ Ἀβίβ.

Βαθιά συγκινημένος στό ἀντίκρισμα τῶν οἰκογενειακῶν φωτογραφιῶν, γαμήλιων δαχτυλιδιῶν, παιδικῶν κουδουνιστρῶν, ντοκουμέντων καί ἄλλων ἀτομικῶν ἀντικειμένων ἀπό τοὺς ἀπωλεσθέντες ἀδελφούς, ὁ κ. Σταυρουλάκης πρότεινε ὅπως ἡ ἑλληνικὴ Ἑβραϊκὴ Κοινότητα χρησιμοποιοῦσε τὰ εἶδη αὐτὰ γιὰ τὴ δημιουργία ἐνὸς Μουσείου γιὰ τὸ Ὀλοκαύτωμα.

Αὐτὰ συνέβησαν πρὶν ἑξὶ χρόνια. Ἐκτοτε, ἡ ἔκθεση γιὰ τὸ Ὀλοκαύτωμα ἀναπτύχθηκε, ὑπὸ τῆ διεύθυνση τοῦ κ. Γ. Σταυρουλάκη, σὲ ἓνα Μουσεῖο τῆς ἱστορίας τῶν Ἑβραίων τῆς Ἑλλάδος.

Ἐχει συγκεντρωθεῖ ἀφθονο ὕλικό σχετικὰ μέ τῇ ζωῇ καί τὴν ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἑβραϊσμοῦ, συμπεριλαμβανομένων καί λειτουργικῶν ἀντικειμένων ἀπὸ τῆς Συναγωγῆς Ἰωαννίνων, Πατρῶν καί Ρόδου.

Τὸ μουσεῖο ἐδρεύει προσωρινῶς — μέχρι ἀνευρέσεως καταλλήλου στέγης — στό πρῶην γραφεῖο τῆς ραββινείας, στό κτίριο μιάς ἀπὸ τῆς δύο Συναγωγῆς τῆς Ἀθήνας, στήν οδὸ Μεταξῶν.

Λόγω ἐλλείψεως χώρου μόνο ἓνα μέρος ἀπὸ τὸν πλοῦτο τῶν ἀντικειμένων ἐκτίθεται. Μεταξὺ τῶν ἀντικειμένων περιλαμβάνονται φορέματα καί στολές πού φοροῦνται στίς παραστάσεις τοῦ Πουρίμ καί μιά θαυμάσια ποικιλία ἀπὸ μεταξωτὰ τῶν Συναγωγῶν.

Ἐπίσης, τὸ Μουσεῖο διαθέτει μιά θαυμάσια συλλογὴ ἀπὸ Μεγγιλὰ τῆς Ἑσθῆρ. Ἦταν συνῆθεια στίς ἑλληνόφωνες Ἑβραϊκὲς Κοινότητες, ἡ κάθε νύφη νά προσφέρει, κατὰ τὴν πρώτη ἐπέτειο τοῦ Πουρίμ ἀπὸ τὸ γάμο στό σύζυγό της μιά Μεγγιλὰ τῆς Ἑσθῆρ. Οἱ Μεγγιλὸτ προστατεύονταν, συνήθως, ἀπὸ ὠραϊότερες σκαλιστὲς ἀσημένιες θήκες πού τῆς ἐφτιαχναν οἱ ἀργυροχόοι τῶν Ἰωαννίνων.

Στὸ προσωπικό τοῦ Μουσείου περιλαμβάνεται ἓνας φωτογράφος μεταξὺ τῶν καθηκόντων τοῦ ὁποίου εἶναι νά ταξιθεύει σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα καί νά φωτογραφίζει τοποθεσίες ἑβραϊκοῦ ἐνδιαφέροντος — Συναγωγῆς, νεκροταφεία, ἰδιωτικά καί δημόσια ἑβραϊκά κτίρια.

Ὁ κ. Σταυρουλάκης, διευθυντῆς τοῦ μουσείου, εἶναι μιά πολὺπλευρὴ προσωπικότητα. Ἐκτός ἀπὸ ἱστορικός τῆς τέχνης εἶναι καί ἓνας ταλαντούχος καλλιτέχνης, πού ἐνδιαφέρεται βαθύτατα γιὰ τῆς Ἰουδαϊκῆς μελέτης καί διδάσκει τὴ θρησκεία σὲ ὑποψήφιους προσηλύτους ἀπὸ τὴν Ἀθήνα.

Τὸ Μουσεῖο ἐκδίδει κάθε χρόνο ἓνα καλλιτεχνικό ἡμερολόγιο, ὅπου παρουσιάζονται εἰκόνες ἀπὸ τὴν ἑβραϊκὴ ζωῇ.

Πολλὲς πληροφορίες γιὰ τὸ Μουσεῖο πῆρα ἀπὸ τὸν κ. Δημήτρη Μολφέτα, πρόεδρο τῶν Ἀμερικανῶν φίλων τοῦ Ἑβραϊκοῦ Μουσείου τῆς Ἑλλάδος. Ὁ κ. Μολφέτας, ἑλληνοεβραῖος, πού διαμένει στό Ἰλλινόις, ἐπισκέπτεται κάθε χρόνο τὴ γενέτειρά του πόλη τῆς Ἀθήνας. Κατὰ τὴν ἐκεῖ ἐπίσκεψή του πρὶν ἑξὶ χρόνια, ὅταν ἱδρύθηκε τὸ Ἑβραϊκὸ Μουσεῖο, ἀποφάσισε νά ἐργασθεῖ ὑπὲρ τῶν σκοπῶν του καί νά ἀναζητήσει βοήθεια γι' αὐτὸ στίς Ἠνωμένες Πολιτεῖες.

Τὸ 1981 ἱδρύσε τὸ Σύλλογο τῶν Ἀμερικανῶν φίλων τοῦ Ἑβραϊκοῦ Μουσείου τῆς Ἑλλάδος. Στὸ σύντομο διάστημα τῶν δύο χρόνων κέρδισε τὴν ὑποστήριξη πεντακοσίων καί πλέον ἀνδρῶν καί γυναικῶν, Ἀσκεναζίμ καί Σεφαραδίμ, Ἑβραίων καί μὴ Ἑβραίων. Ὁ Σύλλογος ἐκδίδει, περιοδικά, ἓνα εἰδησεογραφικὸ δελτίο, ὅπου ἐκτός ἀπὸ εἰδήσεις γύρω ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ Μουσείου καί τῶν νέων ἀποκτημάτων του, δημοσιεύονται ἀρθρα γύρω ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν Ἑβραϊκῶν Κοινοτήτων στήν Ἑλλάδα.

Μιά σειρά ἀπὸ σλαΐντς πού ἀναφέρονται στήν ἱστορία τῶν Ἑβραίων τῆς Ἑλλάδος καί ὅπου παρουσιάζονται μερικοὶ ἀπὸ τοὺς θησαυροὺς τοῦ Μουσείου, διανέμεται δωρεάν σὲ ἑβραϊκὲς ὁργανώσεις ἀπὸ τοὺς Ἀμερικανούς φίλους τοῦ Ἑβραϊκοῦ Μουσείου τῆς Ἑλλάδος.

(«Jewish Press», 12 Αὐγούστου 1983).

Ψήφισμα τοῦ 1912 τῆς Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητος Χίου ὑπογεγραμμένο ἀπὸ ὅλα τὰ ἄρρενα μέλη, μέ τὸ ὁποῖο ἀνακηρύσσεται ἐπίτιμος Πρόεδρος αὐτῆς ὁ Γενικός Διοικητὴς τῆς νήσου Δ. Θεοδωράκης.

Ἀπὸ τὴ Συλλογὴ τοῦ Ἑβραϊκοῦ Μουσείου Ἑλλάδος

«Σέφερ Τορά» ἀπὸ τὴ Συναγωγὴ Πατρῶν

'Απεχώρησε η δρ. 'Ελιζαμπεθ 'Εππλερ

Η δρ. 'Ελιζαμπεθ 'Εππλερ, επί τρεις δεκαετίες και πλέον υποδιευθύντρια του 'Ινστιτούτου 'Εβραϊκών 'Υποθέσεων του Λονδίνου, αποχωρεί της ενεργού υπηρεσίας και πρόκειται να εγκατασταθεί στο 'Ισραήλ.

Η δρ. 'Εππλερ κατά την μακρόχρονη θητεία της στο 'Ινστιτούτο 'Εβραϊκών 'Υποθέσεων προσέφερε πολύτιμες υπηρεσίες προς τον 'Εβραϊσμό της 'Ελλάδος, αλλά και όλης της Διασποράς γενικότερα.

Η ίδια είναι συγγραφέας πολλών κορυφαίων βιβλίων για τη θέση των 'Εβραίων

στην Εύρωπη, την 'Εβραϊκή λογοτεχνία και κυρίως για τα σύγχρονα εβραϊκά θέματα.

'Ο Δανός 'Υπουργός Συγκοινωνιών δέν ταξιδεύει τό Σάββατο

Πώς μπορεί ένας 'Εβραίος θρησκευόμενος ύπουργός στη Δανία να τηρεί τις εντολές της θρησκείας του όταν ό μισός πληθυσμός της χώρας του δέν έχει ούτε καν άκούσει τη λέξη «Κασέρ», ενώ τό υπόλοιπο πενήντα τοίς εκατό άκόμη κι άν την έχει άκούσει δέν γνωρίζει τη σημασία της;

«Πολύ εύκολο» λέει χαμογελώντας ό κ. Arni Melchior, μέλος του κοινοβουλίου από τό 1973 και σήμερα ύπουργός Συγκοινωνιών και Τηλεπικοινωνιών της Δανίας. «Τό γεγονός ότι τό ύπουργείο Συγκοινωνιών είναι τό μόνο ύπουργείο για τό όποίο δέν έκφράζονται καθόλου παράπονα, τό όφειλω στη βοήθεια του Θεού», συμπληρώνει.

Ο ύπουργός κ. Melchior κατάγεται από μία πολύ γνωστή έβραϊκή οικογένεια. Ο πατέρας του, ό άείμνηστος Marcus Melchior, ήταν 'Αρχираββίνος της Δανίας και σ' αυτόν χρωστά ό έβραϊσμός της Δανίας τη σωτηρία του από τους Ναζί. Στην προσπάθεια του αυτή είχε τη συμπαράσταση του τότε βασιλιά της Δανίας. Ο άδελφός του, Benet είναι σήμερα 'Αρχираββίνος της Δανίας. Ένας άλλος άδελφός του, ό Δαυίδ, είναι ό άνταποκριτής της Δανικής Ραδιοφωνίας στο Τέλ 'Αβιβ. Τό επώνυμο Melchior είναι πασίγνωστο στη Δανία και παντού προφέρεται μέ σεβασμό.

Από τότε πού έγινε ύπουργός εξακολουθεί νά πηγαίνει, όπως και πρίν, στην ίδια Συναγωγή και εξακολουθεί νά κυκλοφορεί μέ τό ίδιο παλιό ποδήλατο. Η γυναίκα του, διδάκτωρ της βιολογίας, εξακολουθεί νά εργάζεται στο ίδιο εργαστήριο πού εργαζόταν και πρίν. Μόνο ό γιός του γιόρτασε την ύπουργοποίηση του πατέρα του: Ο κ. ύπουργός κέρασε παγωτά όλους τους συμμαθητές του. Κάθε βράδυ εξακολουθεί νά παρακολουθεί την πορεία των μαθημάτων του γιού του και ό ίδιος ήταν εκείνος πού προετοίμασε τό γιό του για την τελετή του Μπάρ Μιτσβά.

Μόνο ένα πράγμα άλλαξε τη ζωή του: προτού γίνει ύπουργός ήταν πρόεδρος της Σιωνιστικής 'Ομοσπονδίας της Δανίας και μέ αυτή την ιδιότητα ταξίδευε συχνά στις Σκανδιναβικές χώρες κάνοντας όμιλίες και διαλέξεις. Τώρα, ως ύπουργός δέν μπορεί νά τό κάνει. Όταν, όμως, ό 'Αραφάτ έπισκέφθηκε τη Σουηδία και όρισμένοι Δανοί πήγαν εκεί για νά τον χαιρετίσουν, επέκρινε την ένέργεια αυτή μέ ένα αυστηρό άρθρο του.

Στό ύπουργείο του όλοι οι υπάλληλοι συνήθισαν πλέον νά τον βλέπουν την Παρασκευή, νωρίς μετά τό μεσημέρι, νά μαζεύει τά πράγματα του και νά αναχωρεί από τό γραφείο του. Συνήθισαν επίσης στο γεγονός ότι τό Σάββατο δέν ταξιδεύει, δέν σηκώνει τό τηλέφωνο και ότι, νωρίς την Κυριακή πηγαίνει

στο γραφείο του και φροντίζει τη δουλειά του Σαββάτου.

Είπαμε παραπάνω ότι ό μέσος Δανός πολίτης δέν έχει ιδέα για τό τί είναι τό «Κασέρ». Οι άνώτατοι όμως υπάλληλοι στο ύπουργείο γνωρίζουν πλέον ότι ό κ. ύπουργός τρώει μόνον «Κασέρ» τροφή και ότι όταν δέν υπάρχει, μπορούν νά του σερβίρουν μόνο ψάρι. Οι σέφ των ξενοδοχείων πολυτελείας και των έστιατορείων, στενοχωριούνται πολύ όταν δέν μπορούν νά σερβίρουν τον κ. ύπουργό τίποτε άλλο από ψάρι σχάρας.

Τι συμβαίνει, όμως, κατά τά έπίσημα γεύματα πού παραθέτει η βασίλισσα της Δανίας; Στην προκειμένη περίπτωση τό πρόβλημα είναι πολύ άπλούστερο. Ο 'Αρχираββίρας των 'Ανακτόρων γνωρίζει όλα τά έπιτρεπόμενα φαγητά: τά διδάχθηκε από τον πατέρα του ύπουργού ό όποιος ήταν τακτικά καλεσμένος των 'Ανακτόρων. Στά 'Ανάκτορα της Δανίας υπάρχουν χωριστά σκεύη μαγειρικής και έτσι ό ύπουργός δέν μένει ποτέ νηστικός. Τίς περισσότερες φορές συμβαίνει και εκεί νά του σερβίρουν ώραία ψάρια και, πολλοί είναι εκείνοι μεταξυ των λοιπών προσκεκλημένων, πού προτιμούν τό ψάρι από τά ψητά και τά κρέατα...

Τέλος, ένα τελευταίο χαρακτηριστικό της έβραϊκής ιδιότητας του κ. ύπουργού: Κατά τίς πρόσφατες μεγάλες γιορτές του Ρώς 'Ασσανά και του Κιμούρ αποδέχθηκε την πρόσκληση της 'Ισραηλιτικής Κοινότητας του 'Ελσίνκι και έκανε εκεί χρέη ιερολειτουργού. Σημειωτέον, έχει μία πάρα πολύ ώραία φωνή τενόρου.

(Από την έφημερίδα «UTKELET» 30.9.1983.

Παρασημοφόρηση του 'Αρχираββίνου δρ. 'Αλεξ. Σάϊμπερ από την Ούγγαρία

Ο Πρόεδρος της Λαϊκής Δημοκρατίας της Ούγγαρίας άπένειμε στον 'Αρχираββίνο δρ. 'Αλεξάντερ Σάϊμπερ, διευθυντή του Ραββινικού Σεμιναρίου της Ούγγαρίας, τό παράσημο της Σημαίας της Λαϊκής Δημοκρατίας της Ούγγαρίας (Σημ.: τό δεύτερο σέ σπουδαιότητα παράσημο της χώρας) μέ

Στή φωτογραφία: Ο 'Αρχираββίνος 'Αλεξάντερ Σάϊμπερ συνομιλεί μέ τον αντιπρόεδρο της Ούγγαρίας Rezső Trautmann.

την εύκαιρία της 70ης έπετείου των γενεθλίων του και σέ άναγνώριση της συνεισφοράς του προς την 'Ούγγρική πατρίδα του, τους 'Ισραηλίτες της χώρας, την προά ξηση καλών και άγαθών σχέσεων μεταξύ όλων των συμπολιτών, την πολυετή κίλη πολιτιστική συνεισφορά του στην Ούγγαρία καθώς και για τό σπουδαίο έπιστημονικό έργο του.

Τό παράσημο άπένειμε σέ ειδική τελετή (άπ' όπου και η φωτογραφία) ό 'Αντιπρόεδρος της κυβερνήσεως της ούγγρικής Δημοκρατίας δρ. Rezső Trautmann, παρουσία του ύφυπουργού Θρησκευμάτων κ. Imre Miklos, του προέδρου του Κ.Ι.Σ. Ούγγαρίας κ. Imre Heber και άλλων έπισήμων.

Τό 'Εργατικό Κόμμα καταδικάζει τόν άντισιμητισμό της 'Αριστεράς

Ο άντιπρόεδρος του 'Αγγλικού 'Εργατικού Κόμματος κ. Ρόυ Χάτερσλυ εξέφρασε τον «καθολικό άποτροπισμό» του για τον έρποντα άντισιμητισμό πού διαπερνά μέσα από τίς τά-

Ξεις του Έργατικού Κόμματος προσθέτοντας ότι «είναι κάτι τό τελείως απάραδετο και πρέπει να αντιμετωπισθεί με όλα τά μέσα».

Ο κ. Χάτερσλντ έκανε την παραπάνω δήλωση κατά την ομιλία του στο συμπόσιο με θέμα: «Ρατσισμός και 'Αντισιμιτισμός 1983», που διοργανώθηκε στα πλαίσια του προσφάτου συνεδρίου του κόμματος στην πόλη Μπράιτον. Στο συμπόσιο συμμετείχαν επίσης ο δρ. Τζέικομπ Γκέβριτζ από τό Κ.Ι.Σ. 'Αγγλίας και οι εργατικοί βουλευτές κ.κ. Ρέγκ Φρήσον και δρ. Μωρίς Μύλλερ.

Ο δρ. Μύλλερ εξέφρασε τή λύπη του, λέγοντας ότι ποτέ δέν μπορούσε να φαντασθεί ότι τά μέλη του Έργατικού Κόμματος θά ήσαν υποχρεωμένα να ασχοληθούν με ένα παρόμοιο θέμα. «Τό γεγονός όμως», συνέχισε, «ότι ή ιδεολογία του Έθνικού Μετώπου ταυτίζεται με τούς λόγους και τίς ένέργειες όρισμένων ατόμων τής άκρας 'Αριστεράς δέν μπορεί να άγνοηθεί». Στή συνέχεια, άφού υπογράμμισε ότι ο οίσοδήποτε έπικριτής του κράτους του 'Ισραήλ δέν μπορεί να χαρακτηριστεί ως άντισιμιτής είπε ότι, «είτε τό θέλουμε είτε όχι, ένα μεγάλο μέρος αυτής τής κριτικής είναι από τή φύση του άντισιμιτικό».

Ο δρ. Γκέβριτζ υπογράμμισε ότι ο άντισιμιτισμός τής άκρας 'Αριστεράς είναι «πιό πανούργος» από εκείνον τής Δεξιάς.

Ο κ. Χάτερσλντ περιέγραψε σαν «παραλογισμό» τήν κριτική έκείνη που ξεκινώντας από μία κριτική έναντίον μιάς κυβερνήσεως, οδηγεί πολλούς στην άμφισβήτηση τής υπάρεξως του ίδιου του Κράτους. «Τέτοιες άπόψεις», είπε, «είναι απάραδετες για τό έργατικό κόμμα που ένδιαφέρεται όχι μόνο για τίς σοσιαλιστικές άρχές, αλλά και τόν άνθρωπισμό». 'Υπάρχει, είπε, ήθική υποχρέωση για μιά «ριζική άντιμετώπιση» αυτού του ρατσισμού μέσα στίς τάξεις του κόμματος.

Καταλήγοντας, ο κ. Χάτερσλντ εξέφρασε τήν έλπίδα ότι περισσότεροι Έβραίοι θά ένταχθούν στο Έργατικό Κόμμα και θά πολεμήσουν «άπόψεις που δέν συμβιβάζονται με τήν ιδιότητα του μέλους του κόμματος». Τό κόμμα, τόνισε είναι «έναντίον και άπεχθάνεται τόν άντισιμιτισμό».

(«Τζουίς Κρονικάλ» - 14.10.83)

Αυστριακοί νεοσύλλεκτοι θά όρκισθούν στο στρατόπεδο Ματχάουζεν

Ο Αυστριακός ύπουργός 'Αμύνης κ. Φρίντχελμ Φριενσάλγκερ άνακοίνωσε ότι χίλιοι νεοσύλλεκτοι τών Αυστριακών 'Ενόπλων Δυνάμεων θά δώσουν τόν καθιερωμένο όρκο σέ ειδική τελετή στο χώρο του περιβόητου στρατοπέδου Ματχάουζεν. Σχολιάζοντας τήν άνακοίνωση του ύπουργού 'Αμύνης, ο κ. Σωμών Βίζενταλ τόνισε: «Αυτό είναι ένα πολύ θετικό βήμα». 'Ήταν ένα παλιό αίτημα που, όμως, κανένας από τούς προηγούμενους ύπουργούς 'Αμύνης δέν τόλμησε να εισακούσει μη θέλοντας να προσβάλλουν τούς τώως Ναζις. Τήν άπόφαση αυτή χαιρέτισαν επίσης, ή Έβραϊκή Κοινότητα και μέλη του άντιστασιακού κινήματος.

(«Νιούς Σέρβις», 26.8.83)

Πρόσκληση Καρδινάλιου για έπανασυμφιλίωση

«Εκπληξη και συγκίνηση» κατέλαβε τούς Ρωμαιοκαθολικούς επισκόπους που συνήλθαν στη Ρώμη για τήν τακτική σύνοδό τους, όταν ο Καρδινάλιος Ρότζερ 'Εστεγκάρντ από τή Μασσαλία, άπηύθυσε προς τούς συνέδρους μιά συγκινητική έκκληση για τήν όλοκληρωτική έπανασυμφιλίωση τής Καθολικής Έκκλησίας με τόν έβραϊκό λαό.

Ζητώντας συγνώμη από τή σύνοδο για τήν «αυθάδεια» με τήν όποία έθεσε τό έβραϊκό πρόβλημα, ο Γάλλος Καρδινάλιος τόνισε ότι τούτο «δέν άφορά κάποια έξωτερική υπόθεση σχέσεων με μιά άλλη θρησκεία, αλλά είναι ένα έσωτερικό πρόβλημα που άφορά τόν όρισμό τής ίδιας τής Έκκλησίας».

Καί συνέχισε λέγοντας: «'Ακόμη σήμερα είμαστε στο έλεος τών άντισιμιτικών άντιδράσεων. Έχουμε να εκπληρώσουμε μιά άποστολή μετανοίας, έξαιτίας τών από αιώνων άντιλήψε-

ών μας άπέναντι στον έβραϊκό λαό».

«Κανένας ύπολογισμός που ύπαγορεύεται από εύκαιρισμό κανένας πολιτικός ύπολογισμός δέν πρέπει να μάς έκτρέψει από τό χρέος τούτο τής οικαιοσύνης».

Πρέπει να διδαχθούμε πως να ζητήσουμε συγχώρηση από τό θεό κι από τά άδελφια μας που τόσο συχνά έπλήγησαν από τή «διδασκαλία τής περιφρόνησης».

Πρέπει να επιζητήσουμε τήν εξιλέωση για ότι μπορεί να έξιλεωθεί. Οι σκέψεις μας πρέπει να άπειθυνθούν ιδιαίτερα προς τόν έβραϊκό λαό ο όποιος, μεταξύ όλων τών άλλων, πρέπει να εύεργετηθεί από τήν διπλή άποστολή μας τής έπανασυμφιλίωσης και τής μετανοίας».

Ο Καρδινάλιος Έστεγκάρντ άναφέρθηκε επίσης στην κατάσταση τής Μέσης 'Ανατολής και τό δίλημμα που άντιμετωπίζουν πολλοί Καθολικοί άνάμεσα στα 'Ισραηλινά και τά Παλαιστινιακά έπιχειρήματα. Παρότρυνε τούς καθολικούς να έπιδείξουν έξισου τήν άλληλεγγυή τους προς όλους τούς άπογόνους του κοινού προγόνου 'Αβραάμ.

Υπενθύμισε, τέλος, τούς άκροατές του ότι ή Μασσαλία έχει τήν τρίτη σε μέγεθος έβραϊκή κοινότητα στην Εύρώπη, όπου «40.000 Μουσουλμάνοι και Ισάριθμοι Έβραίοι κατορθώνουν να συζούν και να συνεργάζονται».

Ο Καρδινάλιος 'Αλόκλζους Λορτσάιντερ, από τή Βραζιλία υπενθύμισε ότι ή έκκλησία έπανειλημμένως άσκησε «κοινωνικές και πολιτιστικές διακρίσεις έξαιτίας του χρώματος, τών κοινωνικών συνθηκών, τής γλώσσας, τής έθνικότητας, τής θρησκείας ή τής φυλής» ατόμων.

Ο 'Αρχιεπίσκοπος τής Βομβάης Καρδινάλιος Σίμου Πιμέντα, παρότρυνε τή σύνοδο να άκολουήσει τό παράδειγμα τής Οικουμενικής Συνόδου του Βατικανού.

Με άνακοίνωση τής «ή σύνοδος εξέφρασε τή λύπη τής για τή μεταχείριση που άσκησαν οι Χριστιανοί άπέναντι στους Έβραίους».

Ο 'Αρχιεπίσκοπος τής Γαλλίας Ρενέ Σιράτ εξέφρασε τήν ικανοποίησή του για τή διακήρυξη του Καρδινάλιου Έστεγκάρντ.

(«Τζουίς Κρόνικαλ» - 14.10.1983)

Έπιστολή του Γερμανού πρέσβη κ. H. Zingrist

Ο πρέσβης τής Όμοσπονδιακής Γερμανίας στην Ελλάδα κ. H. Zingrist άπέστειλε τήν παρακάτω έπιστολή στο Κεντρικό 'Ισραηλτικό Συμβούλιο:

Έπιστρέψας από τήν έτήσια δδειά μου, είμαι μόλις σήμερα εις θέσιν να άπαντήσω στην έπιστολή σας από 6.7.1983 και να βεβαιώσω τήν λήψη του περιοδικού «Χρονικά», τεύχος 'Ιουνίου 1983. Καί για τά δύο εύχαριστώ θερμά. Τό άρθρο «δρόμος ύπευθυνότητας και εύαισθησίας» παρουσιάζει πράγματι σωστά τά βασικά στοιχεία τής πολιτικής τής Όμοσπονδιακής κυβερνήσεως. Άντιμετωπίζει επίσης όρθά τά αίσθήματα τών πολιτών στην Όμοσπονδιακή Δημοκρατία τής Γερμανίας».

Έβραιο - Χριστιανικό Συμπόσιο για τήν Ειρήνη

Ο πρύτανης του Έβραϊκού Θεολογικού Σεμιναρίου τής Νέας Υόρκης Ραββίνος δρ. Γκέρσων Κοέν μίλησε για τή θέση τής Ειρήνης στην 'Ιουδαϊκή σκέψη, στο θεολογικό συμπόσιο που διοργανώθηκε στην πόλη Άμερσφορτ τής Όλλανδίας, από τό Διεθνές Συμβούλιο Χριστιανών και Έβραίων. Τό θέμα του Συμποσίου ήταν: «Σέ άναζήτηση τής Ειρήνης: ή δική μας ευθύνη ως Έβραίων και Χριστιανών».

Στήν όμιλία του ο Ραββίνος Κοέν τόνισε ότι οι Έβραίοι έξιπλάγησαν από τή σωπή όλου του κόσμου στίς σφαγές Χριστιανών από τούς Μουσουλμάνους σε διάφορες χώρες τής Μέσης 'Ανατολής. Παρατήρησε, επίσης, ότι ή μόνη χώρα στην περιοχή αυτή όπου κάποιος Άραβας μπορεί και άρθρογραφεί κατά τής κυβερνήσεως, είναι τό 'Ισραήλ. Καταλήγοντας, είπε ότι για να υπάρξει μιά πλέον ισόρροπη άντιμετώπι-

ση του Ισραήλ, θά πρέπει νά απορρίψουμε όλες τίς θεολογικές προκαταλήψεις.

Στό συμπόσιο συμμετείχαν 220 καί πλέον εκπρόσωποι από 20 χώρες, συμπεριλαμβανομένων καί εκπροσώπων από τήν Ανατολική Εύρώπη, πολλοί Άραβες χριστιανοί καί όκτώ ραββίνοι από τήν Ανατολική Γερμανία.

Τίς εργασίες του συμποσίου άνοιξε ό όμότιμος καθηγητής του πανεπιστημίου Γκρόνινγκεν (Όλλανδία), ενώ ό καθηγητής τής συγκριτικής θρησκειολογίας στό Πανεπιστήμιο του Άμστερνταμ καί πρόεδρος του συμβουλίου των Όλλανδικών Έκκλησιών δρ. Ντ. Μάλντερ, τόνισε στήν όμιλία του ότι ή χριστιανική έλλειψη άνοχής καί ό διωγμός των Έβραίων κατά τό παρελθόν δέν πρέπει νά ξεχασθού.

Τίς εργασίες του συμποσίου άκολούθησε ή έτήσια τακτική σύνοδος του Διεθνούς Συμβουλίου Χριστιανών.

Είμαστε όλοι λίγο Έβραϊοί καί λίγο Έλληνες

Τυφλός στά 84 χρόνια του,
ό μεγάλος Άργεντινός
συγγραφέας
Χόρχε Λουίς Μπόρχες,
μιλά γιά τούς φιλοσοφικούς
προβληματισμούς του,
γιά τήν έλληνική
ρίζα του δυτικού
πολιτισμού καί γιά τήν
πίκρα του σχετικά μέ
τό μέλλον τής
στρατοκρατούμενης
πατρίδας του

Σέ συνέντευξη πού δημοσιεύτηκε
στήν «Έλεύθερη Γνώμη» (16.10.
1983) είπε καί τά έξής:

«Άνέκαθεν ενδιαφερόμουν
γιά τούς μακρινούς πολιτισμούς.
Τήν εποχή τής παιδικής μου ήλι-
κίας αισθανόμουν ήδη νά μέ τρα-
βά πάρα πολύ ή άρχαία Αίγυ-
πτος, ή Ανατολή. Μού φαίνεται
πώς γιά όλους μας (μπορεί νά πι-
στεύει κανένας ή νά μήν πιστεύει
— έγώ δέν πιστεύω) ή Βίβλος εί-
ναι ένα γεγονός ούσιώδες. Έπει-
δή χάρη στή Βίβλο ό δυτικός πο-
λιτισμός είναι ήδη λίγο ανατολι-
κός. Πιστεύω ότι ό πολιτισμός
τής Ανατολής είναι καμωμένος
από δύο χώρες: Έλλάδα καί Ισ-
ραήλ. Έτσι, άνεξάρτητα από τό
αίμα μας, όλοι είμαστε λίγο Έ-
βραϊοί καί λίγο Έλληνες».

Έβραία άστή.

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Σουρμελή 2 — 104 39, Άθήνα

Υπεύθυνος σύμφωνα μέ τό νόμο

Ό Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. Ίωσήφ Λόβιγγερ

Σουρμελή 2 — τηλ.: 88.39.951

Τά ένυπόγραφα άρθρα έκφράζουν τίς άπόψεις του συγγραφέα τους

Τιμή φύλλου δρχ. 2

עץ חיים היא

Δένδρον ζωής είναι ή Τορά...
(Παροιμ. 3:18)